

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

Odsjek za povijest umjetnosti

Diplomski rad

NOVI PROSTORNI IDENTITET GRADA KARLOVCA:
INTERPOLACIJE OD 1930-IH DO 1960-IH GODINA

Matej Mihalić

Mentor: dr. sc. Marko Špikić, izvanredni profesor

Zagreb, 2018.

Sveučilište u Zagrebu

Diplomski rad

Filozofski fakultet

Odsjek za povijest umjetnosti

Diplomski studij

NOVI PROSTORNI IDENTITET GRADA KARLOVCA: INTERPOLACIJE OD 1930-IH do 1960-IH GODINA

New spatial identity of Karlovac: interpolations from 1930's to 1960's

Matej Mihalić

SAŽETAK

Tema diplomskog rada govori o interpolacijama na području grada Karlovca, starog gradskog središta tzv. Zvijezde i uže okolice uz rijeku Kupu. Vremenski je obuhvaćeno razdoblje od 1930-ih do 1960-ih, najplodnije razdoblje graditeljstva koje je izmijenilo sliku grada. Obuhvaćen je širi povijesni pregled, od najranijih početaka gradogradnje pa sve do početka 20. stoljeća i prvih pokušaja u urbanom definiranju grada i šire okolice pomoću regulatornih osnova. Temeljem njih, posebice osnovom iz 1925. godine, započela je aktivna izgradnja u duhu modernizma 1930-ih na prostoru nekadašnjih gradskih bedema i Zrinjskom trgu. U vremenskom razdoblju nakon Drugoga svjetskog rata pa sve do šezdesetih godina Karlovac ulazi u razdoblje aktivne obnove, posebice na području industrijalizacije i izgradnje novih stambenih sklopova. Vrijeme je novih urbanističkih ostvarenja temeljem kojih nastaje Novi centar, a ostvaren je i niz modernih rješenja na užem prostoru stare jezgre koji otvaraju problem interpolacije unutar starog ambijenta.

Ključne riječi: Interpolacije, Karlovac, Zvijezda, 1930-e, 1960-e

Rad je pohranjen u: knjižnici Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Rad sadrži: 113 stranica, 59 reprodukcija. Izvornik je na hrvatskom jeziku

Ključne riječi: Interpolacije, Karlovac, Zvijezda, 1930-e, 1960-e

Mentor: dr. sc. Marko Špikić, izvanredni profesor, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Odsjek za povijest umjetnosti

Ocjenjivači: dr. sc. Franko Ćorić docent, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Odsjek za povijest umjetnosti, dr. sc. Josipa Lulić viši asistent, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Odsjek za povijest umjetnosti

Datum prijave rada: _____

Datum predaje rada: _____

Datum obrane rada: _____

Ocjena: _____

IZJAVA O AUTENTIČNOSTI RADA

Ja Matej Mihalić, diplomant na Istraživačkom smjeru – modul Konzervatorstvo na Odsjeku za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, izjavljujem da je diplomski rad pod nazivom: Novi prostorni identitet grada Karlovca: interpolacije od 1960-ih do 1930-ih godina, rezultat mog istraživanja i u potpunosti samostalno napisan. Također, izjavljujem da niti jedan dio diplomskog rada nije izravno preuzet iz navedene literature ili napisan na nedozvoljen način, te da se tekst u potpunosti temelji na literaturi kako je navedeno u bilješkama, uz poštivanje etičkih standarda u citiranju i korištenju izvora.

U Zagrebu, 1.rujna .2018

Vlastoručni potpis

Sadržaj

Uvod	1
1. Karlovac, grad skromnih građanskih kuća	3
1.1.Razvoj grada od osnutka do konca 17. Stoljeća	6
1.2.Začetak prvih većih promjena u 18. Stoljeću	7
1.3.Novo stoljeće u duhu velikih promjena	11
1.4.Grad na pragu 20. Stoljeća	15
2. Začetak ideje o „velikom“ Karlovcu	18
2.1.Prva regulatorna osnova slobodnog i kraljevskog grada Karlovca	19
2.2.Pokretanje pitanja regulacije Zrinjskog trga.....	22
2.3.Pitanje gradskih bedema i šanca	26
2.4.Novi prijedlozi za izgradnju grada, nova regulatorna osnova	29
3. U duhu modernizma	32
3.1.Izgradnja „Kranjskog bastiona“	36
3.2.Novi prometni pravac i prijedlog parcelacije šanca	42
3.3.Izgradnja jugozapadnog dijela karlovačke tvrđe	47
3.4.Izgradnja Zrinjskog trga	52
3.5.Nove perspektive, novi identitet	57
4. Pomlađeni grad	62
4.1.Osvajanje gradske periferije	63
4.2.Izgradnja kao produkt samovolje	66
4.3.Hortikulturno uređenje šanca	73
4.4.Interpolacija <i>Varteksove</i> robne kuće	77
4.5.Nove vertikale	80
4.6.Neostvareni projekti	89
5. Zaključak	95
6. Popis arhivskih izvora i literature	96
6.1. Knjige	
6.2.Poglavlja u knjigama	97
6.3.Natuknice u enciklopediji	
6.4.Elaborati	98
6.5.Članci	

6.6.Internetski izvori	99
6.7.Arhivski izvori	
7. Popis slikovnih priloga	100
8. Summary	107

Uvod

Prostorni identitet pripada okolini unutar koje boravimo, živimo i djelujemo, sagledavši pojam od užeg prema širem, od vlastite kuće, ulice, trga i u konačnici grada kao cjeline i njegove prirodne okoline. Jednom riječju, sve što nas okružuje čini određeni prostor, prirodan ili umjetno stvoren ljudskom rukom. Svaki od njih sadrži određene markere, specifičnosti nastale prirodnim ili ljudskim djelovanjem koje ga čine lako pamtljivim, prepoznatljivim i specifičnim, čineći njegov identitet. Riječ je o pojmu širokog značenja, no unutar ove teme biti će vezan isključivo uz gradski prostor, identitet grada Karlovca. Namjera ovog rada je da na što zorniji način objasniti i prikazati mijene koje su odigrale ključnu ulogu u definiranju novog prostornog identiteta, prvenstveno se zadržavajući na točno određenom razdoblju, vremenu od tridesetih do šezdesetih godina 20. stoljeća. Vremenu koje je specifično upravo po nagloj preobrazbi grada, snažnom zamahu izgradnje koja će iz pitome i skromne gradske cjeline pokušati stvoriti velegradski ambijent te time radikalno izmijeniti dotad poznati prostorni identitet grada. Tematski je obuhvaćeno područje starog centra, „Zvijezde“ i njezinog uskog dijela predgrađa uz rijeku Kupu, tzv. Židovsku varoš¹ i stari Zrinjski trg.²

Slika 1. Plan Zvijezde i predgrađa uz rijeku Kupu s označenim graditeljskim intervencijama od 1930-ih do 1960ih

¹ Nekadašnje predgrađe, prostor koji obuhvaća slijedeće ulice: Preradovićeve, Šebetićeve, Gundulićeve, Vranyczanyeva, Mažuranićeve obala, Vitezovićeve i Šipuševa.

² Nekadašnja tzv. Stranga, prostor Starog Zrinjskog trga s Promenadom i Mačkovom ulicom.

Da bi proces preobrazbe i specifičnost prostornog identiteta bio lakše razumljiv, valja poći od samog povijesnog početka. Pritom nije namjera pristupiti iscrpnom povijesnom pregledu, već se osvrnuti na značajnija poglavlja u povijesti koja su nesumnjivo utjecala na današnji izgled grada. Neizmjerno je važno osvrnuti se na prvu četvrtinu 20. stoljeća, periodu u kojem su začete ideje o suvremenim potrebama grada, ujedno i vremenu nastanka regulatornih osnova koje su poslužile kao začetak izgradnje modernog grada.

Kada govorimo o graditeljskim pothvatima koji su mijenjali lice grada onda ulazimo u proces i problem interpolacije.³ Svaka novogradnja, bilo da je smještena unutar već definiranog urbaniziranog prostora ili na slobodnom neizgrađenom prostoru predstavlja svojevrsnu interpolaciju, proces unošenja novih vrijednosti unutar određenog ambijenta koje pritom mogu izmijeniti njegov karakter. Pojam vrlo kompleksne prirode, prisutan od početaka graditeljske aktivnosti, no na njega se nije promatralo na način kao u 20. stoljeću, posebice u njegovoj drugoj polovici. Nakon razornog Drugog svjetskog rata i nastankom brojnih razorenih, nekoć živih i gusto naseljenih urbanih prostora, otvorene su nove perspektive i pitanja vezana uz proces interpoliranja. Proces koji je izazvao burne reakcije, posebice oko pitanja: da li i na koji način interpolirati novo unutar starog, već definiranog prostora? Riječ je o vrlo osjetljivoj tematici, kako za teoretičare (povjesničare umjetnosti, konzervatore) kreatore i izvođače (arhitekta i građevinske inženjere), tako i za aktivnu zajednicu koja je sastavni dio određenog prostora unutar kojeg se intervenira. Na našim prostorima pojam interpolacije kao urbanistički fenomen poznat je kao i u ostatku Europe, no njegovom se razmatranju pristupilo s nešto većom angažiranošću tek šezdesetih godina 20. stoljeća, prije svega u aktivnom radu povjesničara umjetnosti: Grge Gamulina, Radovana Ivančevića, Milana Preloga i Ive Maroevića, koji su svojim radom na temu interpolacija pružili ključnu teorijsku podlogu. Njihovim radom objavljeni su brojni tekstovi na temu zaštite starih povijesnih središta i intervencija unutar njih, često upozoravajući na krive pristupe koji su prijetili našim starim ambijentima. To se osobito zbivalo na jadranskom prostoru (Zadar, Split, Dubrovnik, itd.). Kontinentalni prostor Hrvatske, izuzev Zagreba, slabije je bio zastupljen u teorijskim tekstovima koji se bave problemom interpolacija. Obrađivali su se tek pojedinačni primjeri interpolacija, poput pojave robnih kuća unutar starih

³ Interpolacija: višeznačan pojam, u arhitekturi, zgrada nastala kao suvremeno arhitektonsko-urbanističko ostvarenje unutar gusto izgrađenoga gradskoga tkiva s jasno izraženim povijesnim i stilskim obilježjima. Najčešće se pritom misli na interpolaciju na slobodnome zemljištu (parceli), između izgrađenoga niza ili bloka zgrada, vidi u: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=27663> (pregledano 15. lipnja 2017.)

ambijenta.⁴ Do danas su objavljene pojedine studije⁵ koje ulaze u problem graditeljskih intervencija na području Karlovca, no one samo parcijalno ukazuju na pojedine intervencije. Nezaobilazne su i dvije značajne izložbe vezane uz izgradnju modernog Karlovca.⁶ No bez obzira na dosad razmatrano i napisano još uvijek ne postoji studija koja razmatra i prezentira intervencije interpolacija na užem gradskom području, što je jedan od glavnih razloga odabira upravo ove teme.

1. Karlovac, grad skromnih građanskih kuća

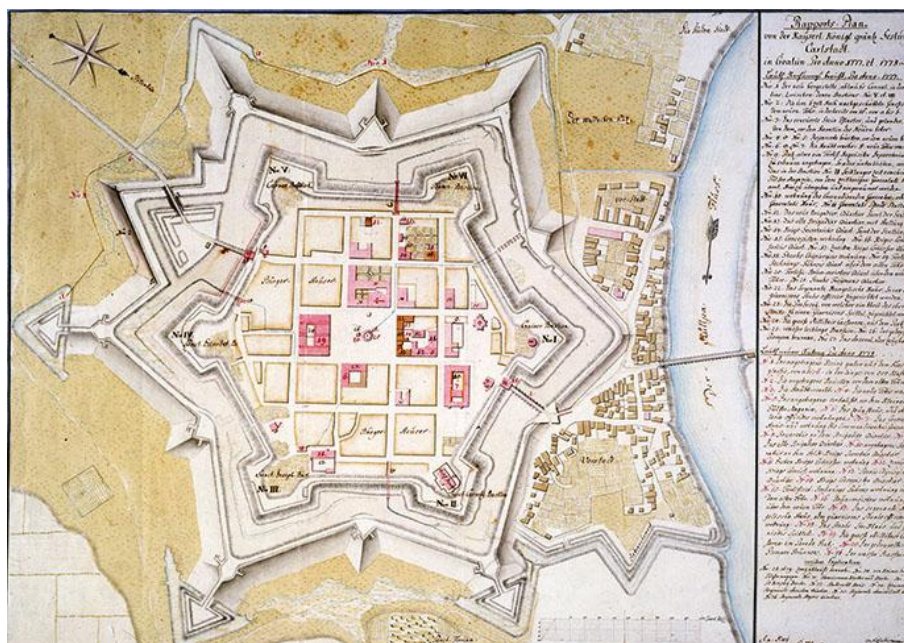
Svako mjesto unutar kojeg obitava čovjek posjeduje određeno arhitektonsko nasljeđe koje ga čini posebnim i prepoznatljivim, čineći pritom sastavni dio urbane cjeline. To je nasljeđe koje se stjecalo generacijama, od prvih doseljenika i graditelja pa sve do naših dana, stvorivši ambijente protkane povijesnom slojevitošću, od najstarije sačuvanih pa sve do suvremenih graditeljskih intervencija. Bila ona pozitivna ili negativna, svaka graditeljska intervencija sastavni je dio čovjekove okoline i života, a time i povijesti. Okoline koja se konstantno mijenja, raste i razvija (evoluirala) ili u konačnici odumire, ovisno o prilagodbi raznim izazovima i okolnostima, bile one prirodnog ili ljudskog karaktera. Nastao spontano (prirodno) iz puke potrebe ili svjesno planiran, građevni fond je osnovni i neodvojivi dio čovjekove zajednice, bez obzira na njegovu veličinu i kvalitetu. Svaki grad unutar svojih ulica, trgova i parkova zrači određenom estetskom notom koja ih ljudskom oku čini primamljivim i specifičnim. Takvu vrstu specifičnosti određene urbane cjeline nazivamo ambijentalna vrijednost, jedinstvena i neponovljiva vrijednost koja je sastavni dio njegova identiteta. Prepoznatljiva vizura ulica, trgova, u konačnici cjelokupna slika grada odaje nam karakter mjesta. Karakter koji svjedoči o povijesnim prilikama, o razvoju određene zajednice

⁴ Primjerima izgradnje robnih kuća unutar starih, definiranih ambijenata na kontinentalnom prostoru Hrvatske posebno se bavio Ivo Maroević. Vidi u: Ivo Maroević, *Novo u starom (nova arhitektura u starim ambijentima na tlu Hrvatske)*, kritička retrospektiva, 11 zagrebački salon (8.5 – 8. 6. 1976.), Zagreb: Zagrebački salon, 1976.

⁵ Prva kompletna stručna studija stare gradske jezgre Karlovca, izrađena u periodu od 1976. do 1979. godine, pod vodstvom Milana Preloga i Odjela za povijest umjetnosti Centra za povijesne znanosti, elaborat pod nazivom: *Analitičke studije karlovačke „Zvijezde“, povijesno – umjetničke i urbanističko – arhitektonske analize građevnog tkiva i prijedlozi intervencija.*

⁶ Dvije izložbe posvećene izgradnji modernog Karlovca; prva pod nazivom: „Iz modernog Karlovca“, autora Igora Čuliga, održana od 9.11.2011. do 20.4.2012. godine i druga pod nazivom: „Ivan Maradin, misao, crtež, djelo“ koju je organiziralo Društvo arhitekata, građevinara i geodeta Karlovac, održana od 6.7.2017. do 15.8.2017. godine.

te njezinom pristupu u rješavanju raznih urbanih „izazova“ koji će izroditi bogatu raznolikost arhitektonskih primjera.

Slika 2. Prikaz plana tvrđave i predgrađa iz 1783. godine

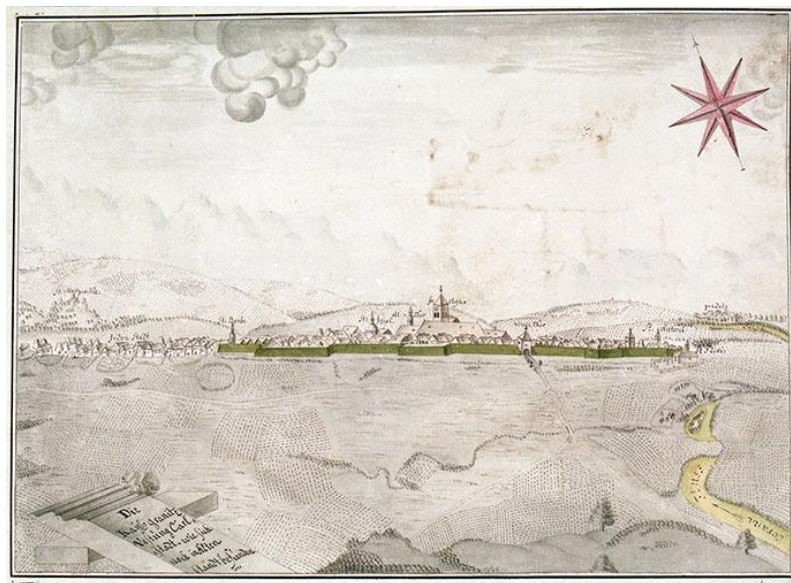
Zanemarimo li intervencije historicističkih interpolacija u drugoj polovini 19. stoljeća, Karlovac i njegovo graditeljsko nasljeđe unutar svoje jezgre tzv. Zvijezde baštini uglavnom nisku i skromnu stambenu arhitekturu. Izuzetak su trg Bana Josipa Jelačića⁷ i Strossmayerov trg⁸, prostori dominantnog administrativnog i javnog središta, uokolo kojeg su grupirani najreprezentativniji objekti. U potrazi za najjasnijim simbolom i identitetom grada, Karlovac je prvenstveno prepoznatljiv po svom specifičnom obliku vojne utvrde ili grada u formi šesterokrake zvijezde koja nam je do danas sačuvana u obrisima bastiona, opkopa (šanca) i zelene zone glacisa koju danas čine parkovi i šetališta (aleje). Ono što nam je do danas sačuvano od prvotne svjesno planirane urbane cjeline⁹ su gradski blokovi, tzv. insule¹⁰

⁷ Trg bana Josipa Jelačića: središnji trg, jedini trg projektiran prema izvornom planu tvrđe, tijekom povijesti mijenjao je imena: prvotno „Paradeplatz“ ili „Hauptplatz“, kasnije se spominje kao „Trg sv. Trojice“. Današnje ime po banu Jelačiću dobiva istovremeno kad i zagrebački (1896. godine), to ime nosi sve do 1945. kada je izmijenjeno u „Trg maršala Tita“, da bi ponovo nakon 1990. godine bio Trg bana Josipa Jelačića. Usp. Radovan Radovinović, *Stari Karlovac, ulice, kuće, ljudi*, Karlovac, Tiskara Pečarić & Radočaj, 2010., str. 8.

⁸ Strossmayerov trg: prostor neizgrađene insule, koja je s vremenom pretvorena u trg, vjerojatno zbog potrebe za slobodnim prostorom ispred glavnih gradskih vrata. Prvo ime bilo je „Josefplatz“, po kapeli sv. Josipa koja se nalazila na tom prostoru, ime je zadržano sve do kraja 19. stoljeća kada je preimenovan u trg Josipa Jurja Strossmayera, usp. Radovan Radovinović, isto, str. 29.

⁹ Karlovac nije „nastajao“ kao brojni srednjovjekovni gradovi, izrastao i urašten u pejzaž, već je „nastao“ prema planiranoj osnovi i izabranoj lokaciji, usp. Ivan Lay, »Historijska jezgra grada u urbanističkom razvoju karlovačkog prostora«, u: *Analitičke Studije karlovačke „Zvijezde“, povijesno - umjetničke i urbanističko – arhitektonske analize građevnog tkiva i prijedlozi intervencija*, (ur.) Milan Prelog, Zagreb: Odjel za povijest umjetnosti Centra za povijesne znanosti, 1979., str. 58.

s ortogonalnim rasporedom ulica. Tijekom povijesti graditeljska djelatnost unutar gradskih blokova bila je različito zastupljena. Najranija graditeljska djelatnost prvenstveno je bila zastupljena u samom središtu tvrđe, na glavnom trgu uokolo kojeg se grupiraju važni objekti koji prezentiraju vjersku/javnu i vojnu/administrativnu funkciju. Insule pozicionirane uz rubni dio grada, uz gradske bedeme, uglavnom su bile predviđene za stambenu zonu. Stambena zona se razvijala postupno, ovisno o broju doseljenika i njihovim socijalnim mogućnostima. Uglavnom se radi o skromnoj stambenoj arhitekturi koja nam je do danas sačuvana u vrlo malom broju, ponajviše koncentriranoj u sjeveroistočnom dijelu tvrđe.¹¹ Kada govorimo o umjetničkoj vrijednosti i doseg u inovativnosti graditeljske prakse valja napomenuti da većim dijelom cjelokupni graditeljski fond stare jezgre, gledano iz perspektive pojedinačnog objekta, ne posjeduje posebnu umjetničku vrijednost. Većinom je riječ o skromnim, trošnim kućercima utilitarnog karaktera, no ono u čemu leži najveća vrijednost Zvijezde jest u urbanoj cjelini, nastaloj temeljem raznih povijesnih okolnosti sa svim svojim pojedinostima i razlikama, bilo da je riječ o reprezentativnom primjeru baroknog klasicizma ili skromnog tipa građanske kuće iz prve polovine 18. stoljeća.

Slika 3. Veduta karlovačke tvrđe , druga polovina 18. Stoljeća

¹⁰ „Zvijezda“ je podijeljena na sveukupno 22 insula, omeđenih pravilnim rasterom ulica.

¹¹ Stanje u 2018. godini je isto kao i 1979. kada je odrađena analitička studija Zvijezde, njezin sjeveroistočni dio ostao je arhitektonski i socijalno degradiran i ugrožen. Na tom prostoru se još uvijek nalaze objekti izrazite arhitektonsko-ambijentalne vrijednosti. Vidi u: Đurđica Cvitanović, »Najbitniji problemi koje treba rješavati na razini S.O. Karlovac«, u: *Analitičke Studije karlovačke „Zvijezde“, povijesno - umjetničke i urbanističko – arhitektonske analize građevnog tkiva i prijedlozi intervencija*, (ur.) Milan Prelog, Zagreb: Odjel za povijest umjetnosti Centra za povijesne znanosti, 1979., str. 95.

1.1. Razvoj grada od osnutka do konca 17. stoljeća

Prvo razdoblje gradogradnje Karlovca traje od njegova osnutka 1579. godine pa do početka 18. stoljeća, kada postupno jenjavaju osmanlijske osvajačke invazije. Život unutar tvrđe nije bio isključivo vojno-administrativnog karaktera, od samog početka mjesto unutar tvrđe pronalazi i civilno stanovništvo koje se postupno i planski naseljava. Taj podatak ponajbolje dokazuje povelja kralja Rudolfa, izdana u Pragu 1581. godine, koja spominje dužnosti i obaveze vlasnika kuća (civilnog stanovništva) prema vojsci.¹² Povelja uz prisutnost civilnog stanovništva dokazuje i stroga vojna pravila kojih se to isto stanovništvo moralo pridržavati.¹³ Do prvih promjena po pitanju raspodjele vlasti Karlovac je funkcionirao kao vojničko – upravni grad, sa strogim pravilima vezanim uz izgradnju unutar tvrđe i izvan nje, posebice za vrijeme aktivnih osmanlijskih opasnosti. Stroga vojna pravila bila su zastupljena i kasnije, posebice nad vlasništvom vojnog erara, a potpuno su dokinuta ukidanjem Vojne Krajine 1879. godine. Najranije pisana pravila prvenstveno su zahtijevala pridržavanje izgradnje jednokatnica unutar zadanih čestica, uske i duboke građevinske čestice smještene uz obod insula, dok je izgradnja bila zabranjena u unutrašnjosti bloka. Stroga pravila pomogla su oformiti tipiziranu izgradnju jednokatnih stambenih kuća sa zabatnim pročeljima. Uske i izdužene s dvije ili tri prozorske osi, tradicionalno građene, u prizemlju zidane (smjesa kamena i opeke), dok je kat bio građen od drveta, a krovšte prekriveno šindrom.¹⁴ Prostorna organizacija i funkcija također odaje tipiziran karakter, prizemlja su uglavnom korištena za obrtničke radionice, trgovine ili ugostiteljske svrhe, dok je prvi kat funkcionirao kao stambeni prostor. Takav organizacijski sustav ostao je sačuvan na pojedinim primjerima do današnjih dana. Posebna pravila vrijedila su za vojnu i crkvenu¹⁵ upravu. Njihovim građevinama bili su osigurani cijeli zasebni blokovi koncentrirani uz središnji trg, tim više što u blokovima oko središnjeg trga nije bilo dopušteno graditi civilne kuće.¹⁶ Uz veću prostornu slobodu, prve vojne građevine bile su prostraniji i čvrsto zidani objekti, koji su također morali poštivati strogo pravilo građenja vezano uz jednokatnu visinsku kotu. Stoga se daje zaključiti da je najranija arhitektura karlovačke tvrđe utilitarnog karaktera, jednokatna i skromna u svojim

¹² Đurđica Cvitanović, »Kulturna i umjetnička baština Karlovca od osnutka utvrde do 19. stoljeća«, u: *Karlovac 1579 - 1979*, (ur.) Tomislav Majetić, Katica Miholović, Đuro Zatezalo, Karlovac: Historijski arhiv u Karlovcu, 1979., str. 374.

¹³ Izuzetna vojna vlast bila je prisutna sve do 1763. godine, kada je uspostavljen Magistrat s prvim gradonačelnikom, Ivanom pl. Guttererom, usp. Đurđica Cvitanović, isto, str. 394.

¹⁴ Đurđica Cvitanović, isto, str. 376.

¹⁵ Župna crkva i samostan podignuti su istovremeno kada i tvrđa, smješteni uz središnji gradski trg u jugozapadnoj insuli tzv. franjevačkom bloku. Franjevci u Karlovac dolaze iz Bosne 1658. godine, usp. Radovan Radovinović, *Stari Karlovac, ulice, kuće, ljudi*, 2010., str. 12.

¹⁶ Đurđica Cvitanović, isto, str. 374.

gabaritima. Ona je organizirana unutar strogo određenih blokova omeđenim ortogonalnim sistemom ulica s glavnom komunikacijom na središnjem gradskom trgu i sjeverozapadnom insulom¹⁷ koja je bila povezana s glavnim ulazom u tvrđu, tzv. Banskim ili Starim vratima.

Do velikog požara koji je izbio 1692. godine te progutao gotovo cijeli građevinski fond, karlovačka tvrđa je bila izgrađena većim dijelom u renesansnom, s naznakama ranobaroknog stila.¹⁸ Veći dio građevinskog fonda pripadao je tradicionalnoj građanskoj arhitekturi, uglavnom malih jednokatnica s karakterističnim zabatnim pročeljima. Izuzetak unutar građanske arhitekture bili su plemićki, patricijski domovi,¹⁹ koji su se također u periodu strogih vojnih odredbi morali pridržavati izgradnje unutar zadanih čestica, no postupno, posebice nakon velikog požara te čestice su mahom proširivane što je značilo pojavu prvih većih građanskih kuća s novom prostornom organizacijom.

1.2. Začetak prvih većih promjena u 18. stoljeću

Ulaskom u novo stoljeće i postupnim jenjavanjem osmanlijskih osvajačkih ratova, tvrđava polagano ali sigurno poprima novi urbani karakter. Veliki požar koji je poharao gotovo cijelu tvrđu pripremio je siguran teren za novogradnje. Pojedine kuće poštuju raniji koncept uskih i izduženih čestica, ponavljajući identičan princip izgradnje tradicionalnih građanskih kuća sa zabatnim pročeljima. No prisutni su i ambiciozniji primjeri bogatijih građana koji proširuju građevinske parcele kupnjom susjednih čestica. Time gradski ambijent dobiva veći broj prostranijih stambenih kuća. Uglavnom su prisutna dva primjera intervencije: iskorištavanje dviju manjih kuća koje se spajaju u jednu prostraniju ili rušenje starijeg objekta i izgradnja novog na njegovu mjestu. Njihova vanjšina zadržala je jednostavnost, tradiciju standardiziranih zabatnih pročelja.

¹⁷ Prostor Strossmayerovog trga (Josefplatz).

¹⁸ Đurđica Cvitanović, »Kulturna i umjetnička baština Karlovca od osnutka utvrde do 19. stoljeća«, 1979., str. 377.

¹⁹ Đurđica Cvitanović, isto, str. 377.

Slika 4. Primjeri građanske barokne kuće s zabatnim pročeljem, prva polovina 18. stoljeća

Prva polovina 18. stoljeća donosi prve jasne promjene u pejzažu karlovačke tvrđe, jačanjem riječne trgovine i ekonomskog prosperiteta postignutog izgradnjom ceste Karoline,²⁰ širi se gradsko predgrađe uz rijeku Kupu (prostor tzv. Štrange i Židovske varoši). Prve se kuće izvan tvrđe pojavljuju vrlo rano, gotovo istovremeno njezinom nastanku,²¹ no jačanjem riječne trgovine koja se odvijala rijekom Kupom raste sve veći broj kuća koje se grade uz blizinu rijeke. Bez obzira na ekonomske i materijalne prilike, kuće su građene vrlo skromno, vlasnici su bili prisiljeni zbog strogog zakona o izgradnji izvan tvrđe graditi kuće isključivo drvenom građom.²² To je kasnije, posebice u 19. stoljeću uvelike naštetilo razvitku grada, što se jasno da iščitati u tvrdnji Radoslava Lopašića, *u varošu karlovačkom pred tvrdom jesu pako kuće u obće ljepše i ukusnije nego u gradu, samo je šteta, da su žalibože većinom građene od drva, pošto zbog blizine tvrđje nije sve do nedavna vojna vlast*

²⁰ Karolina: cesta koja povezuje Karlovac s Bakrom, odnosno panonsko i jadransko područje. Utemeljena je 1726. i dovršena 1727. godine, u vrijeme cara Karla VI (hrvatski kralj Karlo III.) po kojemu nosi ime.

²¹ Prva kuća izvan tvrđe spominje se 1584. godine, usp. Đurđica Cvitanović, isto, str. 379.

²² Zbog stalne opasnosti od Osmanlija vojne vlasti su diktirale posebne uvjete kojima je privatno vlasništvo izvan tvrđe bilo ograničeno. Gradnja izvan bedema bila je dopuštena pod uvjetom da je vlasnik u slučaju vojnog napada na tvrđu dužan svoju zgradu srušiti. Taj propis bio je aktivan sve do 1859. godine, s izuzetkom francuske vlasti (1809. – 1813.), kada se grade prve zidane kuće izvan karlovačke tvrđe.

*dopuštala, da se podižu zgrade od kamena ili opeka.*²³ Postojali su izuzeci čvrste i monumentalnije izgradnje započete tijekom francuske uprave, no situacija se radikalnije mijenja u drugoj polovini 19. stoljeća, kada se gradi sve veći broj zidanih stambeno-najamnih palača u duhu historicizma.

Druga polovina 18. stoljeća nastavlja ekonomski prosperitet temeljen na razvoju trgovine²⁴ i obrta, pritom se u graditeljskom fondu pojavljuju prve značajne promjene koje su trajno izmijenile sliku grada. Godine 1752. gradi se nova barokna vojarna na jugoistočnoj strani trga, prva četverokrakna, dvokatna zgrada koja zauzima cjelokupni prostor jugoistočne insule. Svojom dimenzijom u odnosu na okolne niske i gabaritima skromne građevine zasigurno je odavala dojam palače, koja je ujedno i prva zrelobarokna građevina na prostoru središnjeg trga. Nedugo nakon izgradnje velike vojarnice na središnjem trgu pojavila se potreba za izgradnjom novih objekata. Starije zgrade, poput zgrade Generalata i Oružane, u razdoblju sedamdesetih i osamdesetih godina 18. stoljeća zamjenjuju nove, prostranije četverokrakne dvokatnice izgrađene u duhu baroknog klasicizma. Uz dominantnu izgradnju vojnih objekata, aktivno se gradi na sakralnim i civilnim objektima. Tu se posebno istaknuo Josip Stiller,²⁵ najaktivniji graditelj na području Karlovca. Njegovi projekti poput srpsko-pravoslavne parohijske crkve sv. Nikole, nove oružane, zgrade vijećnice, franjevačkog samostana i zvonika crkve sv. Trojstva, radikalno su izmijenili urbani karakter karlovačke tvrđe. Ranije izgrađena vojarna na jugoistočnom bloku trga poslužila je kao osnovna smjernica za nove objekte, prvenstveno zgradu Oružane. Stiller prati identičan visinski gabarit objekta, dvokatna, horizontalna kompozicija čija se monumentalnost očituje u dužini njihova pročelja, koje zauzima cijelu dužinu insule.

²³ Radoslav Lopašić, *Karlovac poviest i mjestopis grada i okolice*, Zagreb: Matica Hrvatska Karlovac, 1993. [pretisak, prvotisak 1879.], str. 101.

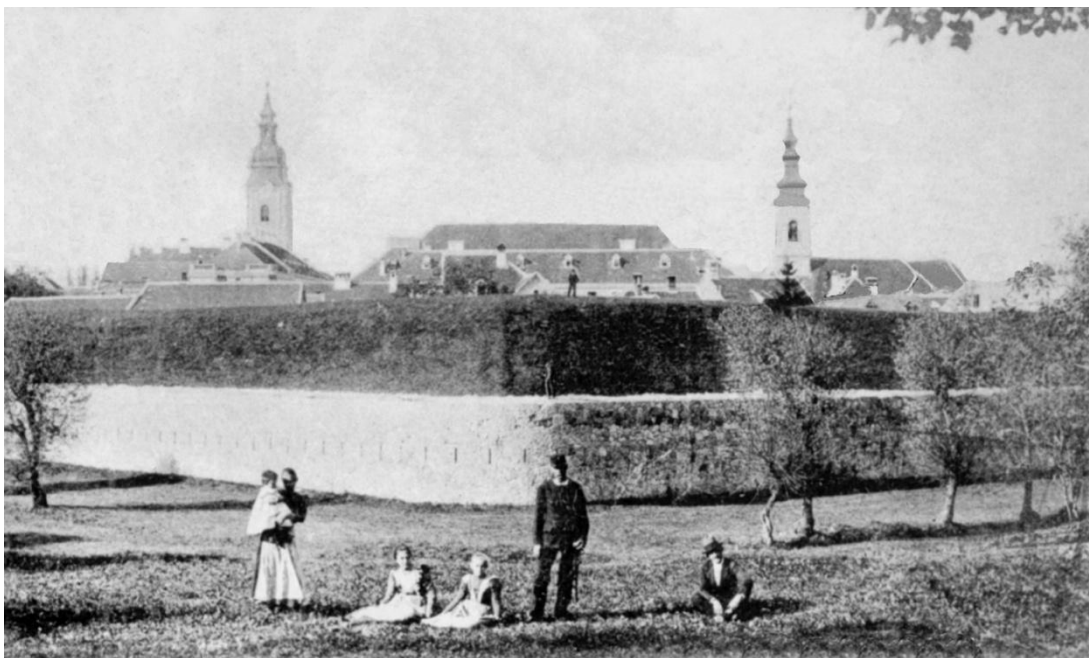
²⁴ Trgovačku moć Karlovca dodatno je osnažila izgradnja novih cestovnih ruta, 1779. godine Jozefine (Karlovac – Senj), za vrijeme francuske vlasti 1809. godine Luizijane (Karlovac – Rijeka). Na taj način grad poprima tranzitni prometni karakter, pretovar Kupa – more. Usp. Ivan Lay, »Historijska jezgra grada u urbanističkom razvoju karlovačkog prostora«, 1979., str. 67.

²⁵ Josip Stiller (1748. – 1803.), porijeklom Čeh, dolazi u Karlovac putem natječaja 1773. god., kada je primljen u službu kao zidarski palir. Od trenutka njegova dolaska pa sve do tragične smrti (utopio se u rijeci Mrežnici) aktivno sudjeluje u izgradnji grada, svojim radom ostavio je bogato nasljeđe, prepoznatljive građevine koje ističu barokni identitet grada. Nakon tragične smrti na njegovo mjesto dolazi sin, Ivan (Johann) Stiller koji je nastavio graditeljski posao jednakim ugledom kao i njegov otac. Usp. Đurđica Cvitanović, »Kulturna i umjetnička baština Karlovca od osnutka utvrde do 19. stoljeća«, 1979., str. 394 - 403.

Slika 5. Trga Bana Josipa Jelačića, pogled na jugoistočnu stranu trga, na „Veliku vojarnu“ (desno) i „Oružanu“ (lijevo), u sredini parohijska crkva sv. Nikole, snimljeno krajem 19. stoljeća

Dominantnu horizontalnost pročelja vojarna u duhu baroknog klasicizma, skladnih proporcija, razbijaju dvije suprotno postavljene vertikale zvonika pravoslavne i katoličke crkve, prepoznatljive i vidljive iz šire okolice. Time grad dobiva prepoznatljiv urbani karakter. Koncentracijom glavnih (vojnih i sakralnih) objekata grupiranih u samom središtu jezgre, visinski istaknutim nad skromnijim jednokatnim ambijentom, postignuta je zanimljiva gradacija volumena te dominacija vojnih i sakralnih objekata koji su se jasno isticali izvan gradskih bedema. Kasnobarokni period zaključio je urbani karakter strogog središta karlovačke Zvijezde, koji nam je u koliko-tolikoj mjeri ostao prepoznatljiv do današnjih dana te čini ključan simbola grada.

Slika 6. Pogled na jugoistočni fortifikacijski prsten Zvijezde, snimljeno krajem 19. stoljeća

1.3. Novo stoljeće u duhu velikih promjena

Devetnaesto stoljeće razdoblje je kontinuiteta značajnih promjena, prvenstveno na urbanoj, političkoj i gospodarskoj razini. Mijenja se identitet tvrđe i njezine okolice, promjenama začetim još sredinom 18. stoljeća s prvim radikalnijim građevinskim projektima. Političke promjene odnose se prvenstveno na kratku prisutnost francuske vlasti te postupno odumiranje uloge Vojne Krajine, time i Karlovca kao vojnog središta. Jačanje civilne vlasti osigurano je još ranije, uspostavom Magistrata 1763. godine te proglašenja Karlovca slobodnim kraljevskim gradom 1781. godine, poveljom cara Josipa II. Jedinstvena vojna vlast time je umanjena te kohabitira s civilnom vlašću sve do ukinuća Vojne Krajine 1879. godine. Njezinim ukinućem grad doživljava potpuni preobražaj iz vojnog središta u izraziti tip trgovačko–obrtničkog grada, s prvim manjim industrijama, što je uvelike doprinijelo razvoju gospodarstva.

Početak stoljeća obilježila je francuska vladavina (1806. – 1813.), koja je u kratkom periodu vlasti ostavila znatan urbani trag. Grad dobiva prve službeno numerirane i imenovane ulice te se ukidaju stroga vojna pravila vezna uz izgradnju izvan tvrđe. Ukinućem strogih vojnih odredbi građani predgrađa dobivaju pravo graditi čvrste, zidane kuće. Najreprezentativniji primjer je uglovnica tadašnjeg gradonačelnika Josipa Šporera, danas

poznata pod nazivom. „Žitna kuća“.²⁶ Godine 1809. dovršena je cesta Luizijana koja je povezala Karlovac s Rijekom, otvorivši time još jednu mogućnost razvitka i proširenja trgovačkih odnosa i ekonomski prosperitet grada. Još za vrijeme francuske vlasti 1812. godine, uz dotadašnja dvojna vrata (tzv. Stara i Nova vrata) koja su služila kao jedina komunikacija tvrđe s predgrađem, otvaraju se nova „Slijepa vrata“.²⁷ Na taj način ostvarena je nova komunikacija koja je izravno povezala današnju ulicu Stjepana Radića²⁸ i živo gradsko predgrađe uz rijeku Kupu.

Slika 7. Zrinjski trg početkom 20. stoljeća, u desnom gornjem kutu „Žitna kuća“, podsjetnik na graditeljsko razdoblje u vrijeme francuske vlasti.

Sve većim rastom stanovništva i novih promjena na urbanom planu, poput probijanja novih komunikacija, karlovačka tvrđa polako započinje proces promjene, no bez narušavanja visinske ujednačenosti ambijenta.²⁹ Sve do sredine stoljeća grade se jednokatne kuće u duhu klasicizma i bidermajera, jednostavnih artikuliranih pročelja, od kojih se posebno ističe kuća

²⁶ „Žitnu kuću“ podiže 1813. godine Josip Šporer, trgovac žitom gradski senator i gradonačelnik za vrijeme francuske vlasti. Riječ je o slobodnostojećoj uglovnici na starom Zrinjskom trgu („Žitni plac“, „Marktplatz“) na raskrižju glavnih cesta, Senjske, Riječke i Zagrebačke, podignutoj na mjestu stare carinarnice. Predstavlja najraniji primjer reprezentativne čvrste, zidane gradnje izvan Zvijezde, po stilu se razlikuje od građansko-representativne kasnobarokne arhitekture unutar tvrđe. Ostala je jedini primjerak svog vremena jer se odlaskom francuske uprave Karlovac ponovo uklapa u konzervativni razvoj arhitekture. Usp. Đurđica Cvitanović, »Kulturna i umjetnička baština Karlovca od osnutka utvrde do 19. stoljeća«, 1979., str. 403.

²⁷ Kasnije poznata pod nazivom „Riječka vrata“.

²⁸ Radićeva ulica: glavna i „najživlja“ ulica unutar Zvijezde, njeno prvo neslužbeno ime bilo je „Neuthorgasse“ koje dobiva nakon otvaranja „Novih vratiju“ 1783. godine, tijekom vremena izmijeniti će se nekoliko imena: „Hauptstrasse“, zatim „Duga ulica“ i „Rakovačka ulica“, da bi 1928. god. dobila ime u spomen na Stjepana Radića, koje nosi i dan danas. Vidi u: Radovan Radovinović, *Stari Karlovac, ulice, kuće, ljudi*, 2010., str. 72 – 80.

²⁹ Đurđica Cvitanović, isto, str. 373.

Drašković.³⁰ Prve promjene koje su najavile narušavanje ujednačenog ambijenta stare jezgre te njezinu postupnu razgradnju, dolaze sredinom, a posebice krajem 19. stoljeća. Jedna od bitnih promjena druge polovine stoljeća je uspostava željezničke trase (Zagreb – Karlovac 1868. i Karlovac – Rijeka 1873. godine). Trgovina koja je dotad ovisila isključivo o plovnom putu na rijeci Kupi i cestovnom prometu, mijenja karakter u brži i jeftiniji prijevoz. Time polagano jenjava tradicionalna trgovinska ruta, koja je zahtijevala novu prilagodbu. Karlovac je i dalje ostao veliko trgovinsko središte za širu regiju, posebice u organizaciji brojnih sajmova, no postupno se isticala sve veća orijentacija industriji koja je u 20. stoljeću činila kičmu karlovačkog gospodarskog razvoja.

Unutar građevinskog fonda, druga polovina 19. stoljeća donosi novosti koje su uvele drastičan kontrast u stari ambijent, novosti koje ulaze u prepoznatljivi karakter skromnih jednokatnica čine novogradnje - gradske „palače“ najamno-stambenog tipa, u duhu eklektičnog historicizma. Izgradnja novih objekata bila je opravdana, što zbog dotrajalog ili premalenog stambenog prostora za ambiciozne vlasnike, što zbog stradavanja u požarima koji su sve do konca 19. stoljeća bili česta pojava, no njihovom izgradnjom stvoren je bipolarni odnos kojim urbani karakter biva istovremeno obogaćen i uskraćen. Ortogonalni raster ulica i gabariti insula prilikom izgradnje nisu narušeni, no narušena je visinska kota urbane jednokatne cjeline. Do pojave prvih stambenih dvokatnica, karlovačka tvrđa posjedovala je izniman karakter, visinom ujednačene graditeljske baštine. Već je navedena zanimljiva visinska gradacija koja se iz višeg, baroknog središnjeg trga okruženog dvokatnim objektima i dvjema istaknutim vertikalama zvonika, postupno snižava u jednokatnu okolicu koja tek svojim krovovima biva vidljiva izvan fortifikacijskog sustava. Ta karakteristična vizura je zauvijek izmijenjena stvaranjem novog visinskog odnosa. Ulica koja prima najviše historicističkih objekata svakako je najprometnija ulica unutar Zvijezde, današnja Radićeva ulica. Pojedine historicističke novogradnje zadržavaju jednokatan sustav (iako predimenzioniran u odnosu na skromne barokne jednokatnice), dok pojedine „strše“ visinom i nadmoćnijim mjerilom, agresivno navješćujući volju za nečim što se nije u potpunosti ostvarilo, da ulica i u konačnici grad poprimi novu, moderniju dimenziju.

³⁰ Kuća Drašković je jednokatna uglovnica na raskrižju Radićeve i Mažuranićeve ulice, podignuta 1828. godine. Smatra se najrepresntativnijom klasicističkom gradskom palačom u Karlovcu, a pripisuje se Bartolu Felbingeru. Vidi u: Vladimir Maleković, *Bidermajer u Hrvatskoj*, katalog izložbe (29.4 – 31.8.1997.), Zagreb: Muzej za umjetnost i obrt, 1997., str. 367.

Gradsko predgrađe,³¹ sjedište trgovačke elite, mjesto je intenzivne izgradnje u drugoj polovini 19. stoljeća. Nizanjem brojnih reprezentativnih stambeno-najamnih kuća gradskih moćnika pokazuje da je gradsko predgrađe dobilo na važnosti, tim više što je prostor tvrđe postao pretijesan. Do sredine 19. stoljeća prostorom predgrađa dominirala je stambena arhitektura skromnih gabarita, poput onih izgrađenih unutar tvrđe. Riječ je o jednokatnim kućama u duhu baroka i bidermajera. Gabaritima se jedino isticala Šporerova Žitna kuća. U drugoj polovini 19. stoljeća započeo je proces preinake predgrađa, kada je bogata trgovačka elita ustupila prednost izgradnji novih, daleko raskošnijih gabarita. Na sreću ili na žalost, proces preobrazbe predgrađa nije proveden u potpunosti što je omogućilo da nam ostanu sačuvani neki od primjera objekata iz prve polovine 19. stoljeća, koji jasno svjedoče o teškom suodnosu starog (skromnog) i novog (nametljivog).

Slika 8. Radićeva ulica početkom 20. stoljeća, primjer skromne jednokatne arhitekture (prvi plan) i dvokatnica iz druge polovine 19. stoljeća (drugi plan, lijevo)

³¹ Slobodan prostor omeđen fortifikacijskim sistemom bedema i šanca Zvijezde i rijekom Kupom. Prostor živog gradskog predgrađa, tzv. „Židovske varoši“ i „Štrange“ (stari Zrinjski trg).

1.4. Grad na pragu 20. stoljeća

Glavni problemi grada na pragu 20. stoljeća bili su urbanističko-administrativne prirode. Prvi je vezan uz nedostatak generalnog urbanističkog plana, osnove po kojoj bi se grad mogao kontinuirano i planirano širiti, u konačnici integrirati u jedinstvenu urbanu cjelinu. Drugi problem je vezan uz pitanje o integriranju Karlovca s općinama Banijom i Švarčom, što se u konačnici ostvarilo, ali tek 1903. godine. Jedan od glavnih urbanističkih problema bilo je pitanje na koji način integrirati staru jezgru (koja je u tom periodu još uvijek djelovala kao glavno, administrativno središte) s njezinim predgrađem i okolnim naseljima u jedinstvenu urbanu cjelinu. Unutar problema ulazi i pitanje gradskih bedema i šanaca. Gradske vlasti znale su odgovor, no nije bilo dovoljno financijskih sredstava i snažne volje za rješavanje tog problema. Poput mnogih fortifikacijskih sistema koji su pali žrtvom novih estetskih pogleda na grad (najpoznatiji primjer je bečki *Ringstrasse*) i karlovački šanci trebali su biti nasipani, a zidine uklonjene. Time bi grad dobio zvjezdoliki brisani prostor koji bi poput praznog papira poslužio imaginaciji arhitekta i urbanista. Na žalost, problem se rješavao parcijalno, što zbog nedostatka dovoljnih financija, što zbog spora s vojskom, jer su bedemi bili u vlasništvu vojnog erara. Prvom žrtvom pala su gradska vrata, koja su pokretnim mostovima bila povezana s predgrađem. Vrata i drveni mostovi srušeni su 1884. godine, a šanci u tom dijelu zbog trasiranja ulice zatrpani.³² Time su ostvareni prvi koraci u procesu integracije i razgradnje stare jezgre i fortifikacijskog sustava.

Rast broja stanovnika i potreba za modernizacijom zahtijevali su izgradnju novih objekata (pošte, školskih zgrada, kulturnih ustanova, bolnice itd.), kao i rješavanje komunalnih pitanja (vodovod, kanalizacija, uređenje ulica, šetališta itd.).³³ Postojale su dvije oprečne struje po pitanju smještaja novogradnji: da li prostor grada proširiti na dotad neizgrađene parcele njegova predgrađa ili iskoristiti nedovoljno iskorištene parcele unutar tvrđe.³⁴ Konzervativnija strana zalagala se za izgradnju unutar stare jezgre, prema shvaćanju da se sve bitne životne i političke funkcije moraju odvijati u starom središtu. Progresivno-liberalnija strana zauzimala se za širenje grada, osvajanje potencijalnih praznih prostora za novo urbano središte.

³² Marija Vrbetić, Agneza Szabo, *Karlovac na razmeđu stoljeća 1880. – 1914.*, Zagreb: Školska knjiga, 1989., str. 102.

³³ Marija Vrbetić, Agneza Szabo, isto, str. 99.

³⁴ Marija Vrbetić, Agneza Szabo, isto, str. 104.

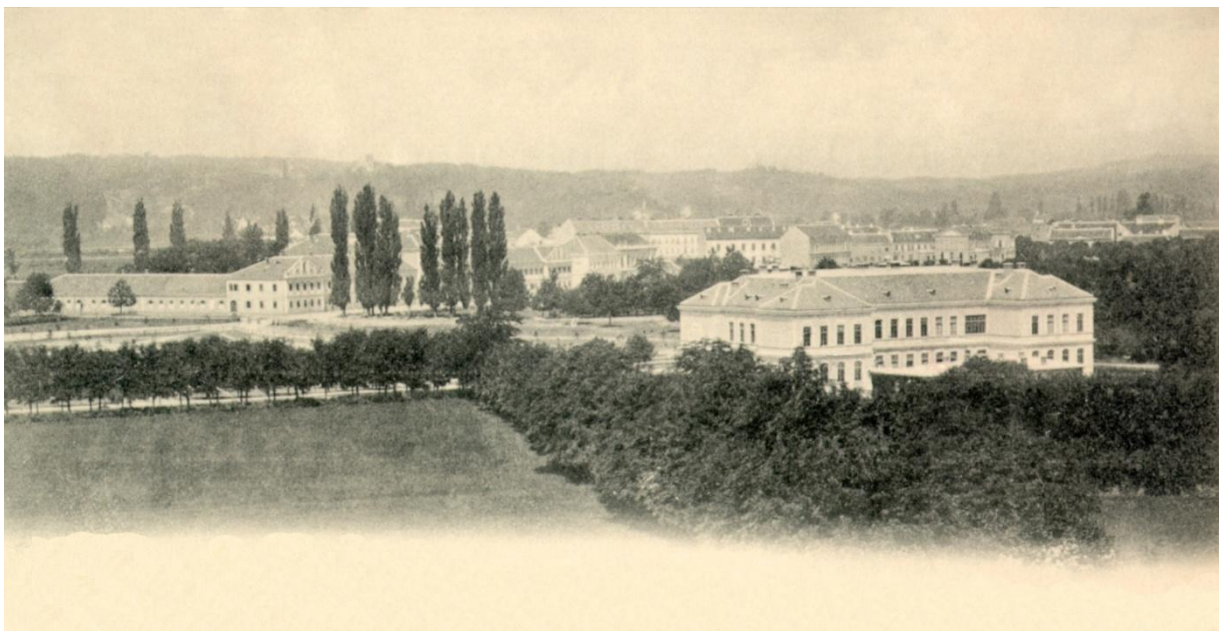

Slika 9. Prostor nekadašnjih „Banskih vrata“, situacija potkraj 19. stoljeća, desno uglovnica „Jordan“

Posebno su se lomila koplja oko pitanja smještaja novih školskih objekata, koji su bili prijeko potrebni. Za izgradnju nove djevojačke i dječjačke škole predlagane su brojne lokacije unutar tvrđe, no kada je u konačnici prihvaćena odluka o izgradnji na prostranim livadama gradskog predgrađa, pojavili su se brojni prosvjedi. Prosvjed konzervativnog stanovništva pratila su dva razloga. Prvi je predstavljao šok za brojne građane, karlovačke „purgere“ koji su svoju djecu morali slati u škole udaljene svega nekoliko minuta hoda izvan gradskih bedema. Drugi problem bio je taj što su lokacije predviđene za izgradnju bile prostrane livade, rezervirane za sajmišta, po kojima je Karlovac bio poznat diljem zemlje.³⁵ Problem je još težim činila situacija što je na tim sajmištima popunjena gradska blagajna. U konačnici je postignut kompromis: sajmištima je pronađeno novo zemljište, a konzervativna elita se morala pomiriti s činjenicom da je pobijedila progresivnija ideja.³⁶ Ideja koja je zastupala širenje grada izvan starog središta te stvaranje nove urbane slike, većeg i modernijeg grada. Tim pristupom začet je onaj razvojni put koji je u konačnici bio urbanistički definiran u kasnim šezdesetim godinama 20. stoljeća.

³⁵ Marija Vrbetić, Agneza Szabo, isto, str. 104.

³⁶ Marija Vrbetić, Agneza Szabo, isto, str. 104.

Slika 10. Prostrane poljane izvan Zvijezde, postaju krajem 19. stoljeća mjesto novih urbanističkih pothvata, u prvom planu novoizgrađena djevojačka škola, danas O.Š. „Dragojle Jarnević“

Karlovačka tvrđa je od utvrđenja do konca 19. stoljeća doživjela brojne promjene koje su uvelike izmijenile sliku grada. Karlovac prerasta iz slikovitog vojnog gradića-utvrde u moćno gospodarsko središte. Mnogi europski gradovi-utvrđenja podignuti u 16. i 17. stoljeću nestali su nakon pretanka osmanlijskih prijetnji nad Europom, prekinuta je njihova funkcija te su danas poznati kao arheološki lokaliteti.³⁷ Odgovor na preživljavanje karlovačke tvrđe i njezin daljnji urbani razvoj prije svega leži u povoljnom geografskom položaju,³⁸ na važnom prometnom čvorištu, riječnom i cestovnom, koji mu je osigurao snažan ekonomski prosperitet. Ekonomski prosperitet omogućio je rast broja stanovnika i širenje grada, a to je otvorilo brojne probleme i pitanja. U kojem smjeru se širiti te na koji način integrirati grad u jedinstvenu cjelinu? To su pitanja koja su postala aktualna i tokom prve polovine 20. stoljeća, kada se u prvim urbanističkim planovima traži najpovoljnije rješenje. No bez obzira na probleme, Karlovac je u 20. stoljeće ušao kao moderan grad, ako ne u konkretnim realizacijama, onda barem u ideji i intencijama da to postane.

³⁷ Ivan Lay, »Historijska jezgra grada u urbanističkom razvoju karlovačkog prostora«, str. 53.

³⁸ Karlovac se nalazi u središnjoj Hrvatskoj na kontaktu Panonske nizine i Dinarida, u blizini hrvatskog gorskog praga, ujedno je sjecište glavnih prometnih putova koji povezuju primorsku i panonsku Hrvatsku. Još jednu prirodnu specifičnost čini okruženost gradskog područja četirima rijekama, od kojih dvije, Kupa i Korana okružuju gradsko središte.

2. Začetak ideje o „velikom“ Karlovcu

Karlovac, grad koji je sačinjavala stara jezgra tzv. Zvijezda i uže gradsko predgrađe uz Kupu te gradska naselja Gaza, Rakovac i Dubovac, ušao je u 20. stoljeće kao mali grad. Najgušće naseljeni dio bila je stara jezgra unutar tvrđe i predgrađe uz Kupu, kao definirano urbano središte s prostranim trgovima i karakterističnim gradskim kućama.³⁹ Što se čovjek više odmicao od starog središta nailazio je na sve veći broj malih obiteljskih kuća, prizemnica, koje su bile koncentrirane uz glavne prometnice. Takvim načinom izgradnje bilo je mnogo neiskorištenog slobodnog prostora, neizgrađenih prostranih ledina koje su iskorištavane uglavnom u poljoprivredne svrhe, kao pašnjaci ili oranice. Na taj je način širi gradski prostor odavao više seoski, ruralni nego urbani, gradski karakter. Pokušaji dodavanja novog sadržaja izvan užeg gradskog središta primjetan je još sredinom 19. stoljeća izgradnjom bolnice i pivovare na Dubovcu te Realne gimnazije na Rakovcu, no bez uspješne integracije sa središtem grada. Postupno se krajem 19. stoljeća pojavljuju novogradnje u duhu skromnog historicizma, no i dalje smještene uz prometnice, pritom ne iskorištavajući potencijal prostranih polja i mogućnosti za formiranjem novih stambenih blokova.

Početak novog stoljeća na sjednicama Gradskog vijeća bile su posebno aktualne dvije teme, pripojenje dviju općina, Banije i Švarče s Karlovcem te rješenje urbanističke nedefiniranosti grada, odnosno ustrajavanje na izradi prijeko potrebne regulatorne osnove. Prvi veliki uspjeh postignut je 1. siječnja 1903. godine,⁴⁰ kada je nakon dugogodišnjih neuspjelih pokušaja ostvareno pripajanje općina Banije i Švarče. Pripojenjem dviju općina grad Karlovac se udvostručio, kako brojem stanovnika tako i gradskim zemljištem i industrijskim pogonima. Za daljnji gospodarski razvoj posebno je veliku ulogu odigralo pripojenje Banije, na kojoj je bio situiran željeznički kolodvor te brojni industrijski pogoni. Nakon proširenja gradskog područja potreba za regulatornom osnovom postajala je sve veća, tim više što je porastom broja stanovništva rasla sve veća potreba za stambenim prostorom. Već je 1902. godine gradska uprava započela pripreme za izradu regulatorne osnove,⁴¹ izdajući osnovne naputke za njezinu izradu, no ona je dovršena tek 1905. godine.

³⁹ Pod karakterističnu karlovačku arhitekturu ubrajamo jednokatnice u duhu pučkog baroka ili bidermajera, no krajem 19. i početkom 20. stoljeća sve je učestalija izgradnja dvokatnih gradskih stambeno-najamnih kuća - „palača“ u duhu kasnog historicizma.

⁴⁰ Marija Vrbetić, Agneza Szabo, *Karlovac na razmeđu stoljeća 1880. – 1914.*, str. 117.

⁴¹ Milan Kruhek, »Postanak i razvoj tvrđave i grada Karlovca«, u: *Karlovac 1579 – 1979*, (ur.) Tomislav Majetić, Katica Miholović, Đuro Zatezalo, Karlovac: Historijski arhiv u Karlovcu, 1979., str. 103.

2.1.Prva regulatorna osnova slobodnog i kraljevskog grada Karlovca

Karlovačka tvrđa nastala je prema točno određenom vojno-strateškom planu. Graditeljske intervencije unutar tvrđe sve do polovice 19. stoljeća bile su podređeno vojnim propisima i nadzoru. Strogim poštivanjem ortogonalnog rastera ulica i dopuštene visine izgradnje, unutar blokova (insula) formirana je uredna, vojno propisana izgradnja. No slabljenjem vojne i jačanjem civilne vlasti pojavljuje se sve veća sloboda u izgradnji, posebice u drugoj polovini 19. stoljeća, kada bogatiji investitori skromne jednokatnice zamjenjuju reprezentativnim dvokatnim zdanjima u duhu historicizma. Istovremeno započinje i postupna razgradnja gradskih bedema. Prvi čin razgradnje započet je još za francuske uprave probijanjem nove komunikacije prema predgrađu uz Kupu, a potkraj 19. stoljeća rušenjem preostalih dvoje gradskih vrata. Pristup rušenju gradskih vrata možemo držati prvim pokušajem integriranja nutarnjeg grada s njegovim predgrađem.

Predgrađe se slobodnije razvijalo, prirodno se podređujući cestovnom pravcu koji je pristizao iz smjera Zagreba te se račvao dvjema cestama prema Rijeci i Senju, toku rijeke Kupe i obodu gradskih bedema. Gusti raspored kuća unutar tvrđe i njezinog užeg predgrađa postupno se razrjeđivao na širem gradskom prostoru, koncentrirajući se uglavnom uz glavne prometne pravce, stvarajući rascjepkani sustav naselja. Sve to izazivalo je svojevrсни nered. Grad je na širem prigradskom području više nalikovao selu nego gradu, stoga je valjalo uvesti reda, formirati nove stambene blokove i omogućiti izgradnju modernog grada. Cilj je bio napraviti plan za daljnji razvitak i skladnu izgradnju, integraciju s postojećim i eliminaciju stihijskog i rascjepkanog pristupa izgradnje, stvaranjem novih i propisanih stambenih blokova i ulica.

Novu regulatornu osnovu, prema osnovi A. Kappnera, izradio je ing. Gustav Hermann 27. ožujka 1905. godine,⁴² a odobrila ju je Zemaljska vlada Hrvatske, Slavonije i Dalmacije u Zagrebu otpisom od 6. svibnja 1906., br. 31368/905.⁴³ Osnova uvelike poštuje postojeće stambene blokove i prometne mreže unutar Zvijezde i njezine uže okolice, dok je slobodna zona (prostrane ledine) šireg gradskog predgrađa predviđena parcelacijom na pravilne stambene blokove. Novi blokovi bi se protezali uokolo tvrđe, između rijeke Kupe i Korane, pa sve podno Dubovačke utvrde i preko Kupe na području Banije, čineći tako plan

⁴² Đurđa Lipovšćak, »Urbani razvoj Karlovca«, u: *Karlovac 1579 – 1979*, (ur.) Tomislav Majetić, Katica Miholović, Đuro Zatezalo, Karlovac: Historijski arhiv u Karlovcu, 1979., str. 431.

⁴³ »Novi Karlovac, smjernice za uredbu regulatorne osnove slobodnog i kraljevskog grada Karlovca«, u: *Karlovac, glasilo jugoslavenske demokratske stranke*, Karlovac, 5. listopada 1922., str. 3.

šireg gradskog prostora monotonim i zasićenim strogom ortogonalnošću. Smjer najpovoljnijeg širenja predviđao je u većoj mjeri prema jugozapadu, a u manjoj mjeri prema sjeveroistoku, zoni koja je do danas ostala u većoj mjeri nerazvijena i neizgrađena.

Slika 11. Prva regulatorna osnova slobodnog i kraljevskog grada Karlovca, 1905.

Izgrađeni prostor Zvijezde i njezinog užeg predgrađa prema regulatornoj osnovi uvelike ostaje nepromijenjen. Izmjene postojećeg stanja naznačene su tek na rubnim blokovima, uz gradske bedeme, tim više što bi fortifikacijska zona bedema i šanaca (opkopa) bila postupno eliminirana nasipavanjem i poravnanjem. Otvoren, poravnat prostor na mjestu porušenih bedema bio bi uređen kao slobodna, neizgrađena zona omeđena postojećim šetalištem i zasađenim drvoredima. Da se ne bi gradilo na prostoru zatrpanih šanaca govori podatak iz opisnog statuta k regulatornoj osnovi,⁴⁴ *izgradnja ovih sklopova bi radi duboke fundacije silnih troškova prouzročilo, te bi se uslijed toga vrlo teško izgradio sav taj prostor, nadalje s razlogom jer bi se u slučaju izgradnje promaja zraka otežala u nutarnjem gradu, koji ima dosta tijesne ulice*. Slobodan prostor bio bi također iskorišten za tramvajsku liniju koja se planirala uvesti te povezati sve važne postojeće i novoosnovane dijelove grada. Unutarnji blokovi većim dijelom zadržavaju postojeće gabarite, jedino se pruža mogućnost,

⁴⁴ Državni arhiv u Karlovcu, Zbirka građevinske dokumentacije – grad Karlovac, 1.13. Planovi i regulacije, Kut. 67, Opisni Statut k regulatornoj osnovi slobodnog i kraljevskog grada Karlovca, 17.4.1905.

ukoliko bude potrebe da se ulice prema potrebi prometa prošire, posebice ako dođe do novogradnje unutar najprometnijih ulica. Novogradnje unutar stare jezgre bile su dopuštene, tim više što bi one „ispravile“ sliku grada, pritom ublažile poremećaj koji je nastao visinskom razlikom između novijih historicističkih (dvokatnih) objekata i skromnih jednokatnica. Povijesnost pojedinih objekata i skromna slikovita arhitektura nisu imale velike šanse za opstanak ukoliko se njihov vlasnik odlučio da „modernizira“ parcelu, unošenjem nove estetike stanovanja. To se primjerice dogodilo kućama na ulazu u Zvijezdu s rakovačke strane, gdje su na samome ulazu nedaleko srušenih Novih vrata dvije manje barokne kuće zamijenjene dvokatnom historicističkom zgradom. Možemo zaključiti da je jedina prepreka novogradnjama u većini slučajeva bila financijska nemoć, a ne sentimentalnost ili svjesnost o zaštiti ambijentalnih specifičnosti i cjelovitosti stare jezgre.

Predgrađe uz Kupu prema regulatornoj osnovi također u većoj mjeri poštuje prvobitni raspored blokova. Naznačene su izmjene rubnih objekata izgrađenih uz rijeku Kupu gdje je predviđena ideja o novoformiranim blokovima, odmaknutih od korita rijeke. Zrinjski trg zadržava karakter prostranog, uređenoga trga koji bi dobio novi prometni pravac povezan novim mostom u pravcu željezničkog kolodvora na Baniji.⁴⁵ Na jugozapadnoj strani trga predlaže se redefiniranje prostora „Francuskih magazina“ na način da se sruše, a slobodan prostor iskoristi za novi građevni blok.⁴⁶ Tim pothvatom pokušala bi se ispraviti i zatvoriti cjelina trga upotpunjena adekvatnom izgradnjom, za razliku od neuglednih magazina koji su se u tu sliku teško uklapali. Osnova također iznosi moguće rješenje uređenja središnjeg prostora trga hortikulturnom nadopunom, sadnjom kružnog drvoreda.

Ubrzo nakon prihvaćanja regulatorne osnove došlo se do zaključka da ona nije najuspješnije rješenje po kojemu bi se Karlovac mogao dosljedno razvijati. Pristup utopijskoj viziji grada s prostranim stambenim blokovima bio je ekonomski neostvariv. Izuzev neostvarivih vizija, veliki nedostatak osnove je bila njezina tehnička nepreciznost, vidljiva posebice kod zacrtanih prometnih pravaca, kao i u nerješavanju sistema zona po namjeni te izbjegavanju ključnih pitanja poput obrane od poplava i kanalizacije. Daljnji urbani pokušaji i razvoj grada prema predviđenoj osnovi te njezinoj mogućoj doradi dodatno su usporeni

⁴⁵ Prvotnu poziciju mosta regulatorna osnova predviđa u smjeru današnje Vranyczanijeve ulice, prometni pravac bio bi povezan izravnom vezom sa Zvijezdom, prilikom čega bi bio narušen jedinstveni blok kuća, rušenjem Vranyczanijeve palače.

⁴⁶ Predviđa nove građevne blokove, no ne definira njihovu namjenu, jedan od kasnijih korekcija prvotne osnove predviđa na tom mjestu izgradnju nove zgrade pošte i tržnog centra, korekcija je bez potpisa i nedatirana, izvedena je na presliku regulatorne osnove iz 1905. Plan se nalazi u: Državni arhiv u Karlovcu, Zbirka građevinske dokumentacije – grad Karlovac, 1.13.2 Regulatorne osnove, Kut. 67.

početkom Prvoga svjetskog rata, da bi tokom rata osnova u konačnici bila napuštena. O kvaliteti i provedivosti osnove ponajbolje nam govori podatak da u urbanoj realizaciji gotovo da i nije zaživjela. Jedini fragment realizacije možemo držati izgradnju stambenih blokova duž sjeveroistočne strane Domobranske ulice.⁴⁷ Nisu zaživjeli ni planovi vezani uz uređenje Zrinjskog trga što je u konačnici izrodilo nove planove koji su odredili njegovu tragičnu sudbinu.

2.2. Pokretanje pitanja regulacije Zrinjskog trga

Središte gradskog predgrađa predstavljao je prostrani trg nepravilna, trapezoidnog oblika omeđen nizom raznolikih objekata, od skromnijih bidermajerskih jednokatnica do reprezentativnih historicističkih palača, među kojima se posebno ističu palača Dragana Vranyczanya na jugoistočnoj stran i palača obitelji Fröhlich na sjeverozapadnoj strani trga. Palače su glavnim pročeljima usmjerene trgu, a time je i artikulacija pročelja podređena njegovu prostoru, što je vidljivo prvenstveno u rastvorenosti *piano nobilea* balkonima. Uz dva trga unutar Zvijezde, Zrinjski trg bio je treći i ne manje važan prostor namijenjen javnom okupljanju i trgovanju. Služio je u razne svrhe, posebice kao sajmeni prostor,⁴⁸ *na nekadanjem žitnom trgu često su gostovali cirkusi, panoptikumi, čarobnjaci, prstima su vadili zub bez boli, pokazivalo tele s dvije glave itd., ali petkom tu je bio obavezan sajam na kom se prodavalo sijeno, kukuruz, suhe šljive, janjeće kože, drva itd., sve što je narod Krajine donosio na Pazar u dane tjednih sajmova.*⁴⁹ Trg je do 1862. godine uživao status najvažnijeg gradskog trga, zbog toga je na više planova upisan kao „Marktplatz“.⁵⁰ Ondašnja javnost poznaje ga pod nazivima „Žitni plac“ ili „Vanjska velika pijaca“, a naziv prema Nikoli Šubiću Zrinjskom dobiva 1866. godine, kada i većina trgova u Hrvatskoj.⁵¹ Početkom 20. stoljeća dobiva popularan naziv „Korzo“ koji se zadržao do današnjih dana, a uz „Veliko šetalište“ (promenadu) predstavlja jedno od omiljenijih mjesta okupljanja.

⁴⁷ Parcelacija zemljišta na kojem nastaju tri prostrana bloka izvršena je 1904. godine, vjerojatno prema identičnim smjernicama iz 1902. godine po kojima nastaje prva regulatorna osnova, usp. Radovan Radovinović, *Stari Karlovac, ulice, kuće, ljudi*, 2010., str. 152.

⁴⁸ Na užem prostoru izvan Zvijezde postojala su još dva mjesta namijenjena sajmovima, poznati stočni sajmovi na tzv. „Marvinskom“ i „Konjskom“ trgu. Na mjestu „Marvinskog“ trga danas se proteže „Domobranska ulica“, a na mjestu „Konjskog trga“, uz nekadašnju Senjsku ulicu (danas ul. Vladimira Nazora) izgrađena je Viša djevojačka škola, 1893. godine, danas OŠ. „Braće Seljan“.

⁴⁹ Zlatko Gursky, *Karlovac, panorama jednog vremena*, Zagreb, RKT Župni ured sv. Tri Kralja, 1991., str. 23.

⁵⁰ Radovan Radovinović, *Stari Karlovac, ulice, kuće, ljudi*, 2010., str. 111.

⁵¹ Kada se 1866. godine u Hrvatskoj obilježavala 300-ta godišnjica smrti Nikole Šubića Zrinjskog, mnogi gradovi u Hrvatskoj su trgovima i ulicama nadjenuli njegovo ime. Bila je to u Karlovcu prva javna površina koja dobiva ime po povijesnoj ličnosti, usp. Radovan Radovinović, *Isto*, str. 111.

Slika 12. Zrinjski trg u vrijeme organiziranog sajma, početak 20. stoljeća

Zamisao o regulaciji Zrinjskog trga iznesena je na sjednici Gradskog zastupništva 15. rujna 1921. godine. O sličnoj ideji razmišljalo se deset godina ranije, dok se za vrijeme načelnika Banjavčića planiralo na sjeverozapadnoj strani trga izgraditi poštansku zgradu. Tim pothvatom trg ne bi bio ukinut, već bi bio smanjen, a novogradnjom bi bili zaklonjeni vojni magazini.⁵² Pitanje je da je zgrada pošte izgrađena da li bi upotpunila ili narušila estetsku kvalitetu trga, no zasigurno je usadila ideju koja je kasnije u konačnici realizirana parcelizacijom i pretvorbom trga u gradilište krajem 1930-ih godina. Predložena ideja sa sjednice ubrzo je postala javna: 17. rujna iste godine objavljen je članak na tu temu, u lokalnom tjedniku *Narodni glas*, koji je podržavao ideju regulacije, držeći je ispravnom i prijeko potrebnom. Kao argument se navodi silna potreba za izgradnjom zbog manjka stambenog prostora, nestašice zdravih stanova i prikladnih poslovnica. Dovoljno govori izjava: *ima da se svaka novogradnja, gdje god se ona gradila gotovo ushitom pozdravi, ako treba da izgubimo jedan trg koji bi nam možda tek u budućnosti mogao nešto vrijediti, da dođemo u najkraće vrijeme do lijepog broja tako potrebnih nam kuća.*⁵³ U jednom je ova izjava točna, nestašica stanova, zbog intenzivnog rasta broja stanovništva. Karlovac je još krajem 19. stoljeća, a posebice nakon izgradnje hidrocentrale, gospodarski razvoj usmjerio u

⁵² Razlog zbog kojeg nova poštanska zgrada nije izgrađena na mjestu Francuskih magazina je vrlo vjerojatno komplicirani imovinsko – pravni odnos između grada i državnog/vojnog erara.

⁵³ »Izgradnja Zrinjskog trga«, u: *Narodni glas*, Karlovac, 17. listopada. 1921., str. 1.

industriju,⁵⁴ što je pridonijelo rastu broja stanovnika a time i sve većom stambenom potražnjom. Zanimljivo je da pored velikog broja neuređenih i neizgrađenih parcela u neposrednoj blizini trga, posebice u susjednoj Lađarskoj ulici⁵⁵ uz Kupu, Gradsko poglavarstvo ističe želju da se baš najprostraniji i ambijentalno vrijedan trg ukloni izgradnjom. Nedugo nakon objave u *Narodnom glasu* objavljen je članak u tjedniku *Karlovac, glasilo jugoslavenske demokratske stranke*, koji se oštro suprotstavio ideji regulacije. Nazivajući tu ideju nerazumnom građevnom politikom, *umjesto da se gradsko područje novogradnjama proširuje, ono se sužuje i pretrpava*,⁵⁶ u tekstu se ističe da se problemu potrebite izgradnje treba racionalnije pristupiti te omogućiti da se grad širi i uredi na onim mjestima gdje je to najpotrebnije.

Nedugo nakon što je ideja dospjela u javnost i izazvala burnu podijeljenost građana oko mišljenja o regulaciji, osnovano je povjerenstvo koje je 24. rujna 1921. izašlo na teren da razmotri situaciju. Povjerenstvo su sačinjavali lokalni inženjeri⁵⁷ koje je sazvao gradski načelnik, a obaviješteno je i „Udruženje Jugoslavenskih inženjera i arhitekata“ u Zagrebu, koje je izaslalo arhitekta Dioniza Sunka.⁵⁸ Povjerenstvo se sastalo na trgu gdje su uz prisutnost struke mogli sudjelovati i građani. Sastanak je protekao u vrlo burnoj raspravi, gradski načelnik zajedno s istomišljenicima izjasnio se, *Zrinjski trg je smetlište kojeg treba izgraditi, Karlovac ima dosta trgova, čak i previše, a funkcija trga kao sajmišta se može odvijati i drugdje*.⁵⁹ Stručnjaci su, zajedno s većinom stanovnika, posebice onima kojima je trg bio kućna adresa, bili protiv izgradnje, iznoseći mišljenje da su trgovi pluća od kojih gradovi dišu, također naglašavajući estetske i higijenske razloge. Sunko je naglasio da je princip imati u gradu što više trgova a da se postojeći nikako ne smiju uklanjati. Predložio je poštivanje dotadašnje regulatorne osnove, a da bi umirio gradske vlasti zatražio fotografiranje

⁵⁴ Bez obzira na problem poplavnih terena i odustajanje pojedinih investitora da grade tvornice na karlovačkom području, ipak na gradskom području djeluje pozamašan broj industrijskih postrojenja.

⁵⁵ Lađarska ulica, danas Mažuranićeva obala.

⁵⁶ »Regulacija Zrinjskog trga«, u: *Karlovac, glasilo jugoslavenske demokratske stranke*, Karlovac, 22. rujna. 1921., str. 1.

⁵⁷ Gradski inženjeri: Reiss, Kappner, Blazina, Šolc, Montana, Hoffman, Heks i Dvornik, vidi u: » Gradska pitanja, regulacija Zrinjskog trga, u: *Karlovac, glasilo jugoslavenske demokratske stranke*, Karlovac, 29. rujna. 1921., str. 1.

⁵⁸ Dioniz Sunko: (1879. – 1935.), arhitekt, završio Graditeljsku školu u Zagrebu 1899., diplomirao 1902. na Tehničkoj visokoj školi u Karlsruheu. Nakon diplome djeluje u inozemstvu, a 1909. vraća se i djeluje u Zagrebu. Za života sudjeluje na brojnim graditeljskim projektima od kojih su najpoznatiji: hotel „Esplanade“ u Mihanovićevoj ulici, te robna kuća i hotel „Milinov“ (danas hotel „Dubrovnik“) na Jelačićevu trgu u Zagrebu. Stil mu se odlikuje u ranoj fazi u oblicima modificirane secesije, dok će potkraj karijere graditi u stilu art-décoa. Vidi u: Aleksander Laslo, »Sunko Dioniz«, u: *Enciklopedija hrvatske umjetnosti 2*, (ur.) Žarko Domljan, Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 1996., str. 293- 294.

⁵⁹ »Gradska pitanja, regulacija Zrinjskog trga«, u: *Karlovac, glasilo jugoslavenske demokratske stranke*, Karlovac, 29. rujna 1921., str. 1.

trga sa svih strana, da struka može sagledati taj problem i u konačnici dati svoje konačno mišljenje. Na koncu rasprave gdje se jasno isticala stručna većina s glasom protiv regulacije, gradski zastupnik Kovačić bahato je izrekao, *gradit će se!*⁶⁰

Koji je razlog da su se gradske vlasti odlučile za takav pothvat? Da li je regulaciju predložio neki inženjer, arhitekt ili je riječ o urbanističkom „trendu“? Malo vjerojatno, jer se tome pothvatu protivila upravo struka, a „trend“ je bio formirati čim više gradskih trgova. Takvu odluku donio je prvenstveno gradski politički vrh, vrlo vjerojatno potaknut bogatim investitorima (bankama i štedionicama), no s kojim razlogom? Prvi je svakako bila lokacija, jer je trg smješten na najprometnijem pravcu, državnoj cesti iz smjera Zagreba prema moru. Nalazi se na samom sjecištu tih putova, prostran je i bio je idealan da se u njegovu središtu smjesti novi građevni blok. Drugi razlog je najjednostavniji i najjeftiniji pristup građevnim parcelama, prvenstveno iz razloga što je riječ o prostoru koje nije bilo ni privatno ni državno, već gradsko vlasništvo kojim je bilo lakše manipulirati. Tim više što se izbjegava mukotrpan put rasprava s vlasnicima koji posjeduju brojne neizgrađene i neugledne parcele uokolo i nedaleko trga. Tu su bili i interesenti za parcelaciju trga i otkup parcela, koji ne bi imali skupocjena ulaganja u pripremu zemljišta za izgradnju, posebice skupocjenog procesa u nasipavanju zemljišta ili rušenju dotrajalih objekata, već bi mogli bez većih pripremnih troškova prionuti izgradnji, jer trg nije bilo potrebno nasipavati ili uklanjati izgrađeno. Zbog novonastale potrebe za izradom nove regulatorne osnove izgradnja trga privremeno je bila zaustavljena. Proces parcelacije privremeno je zaustavljen zalaganjem Mavre Fröhlicha, koji je inzistirao *da dok god nije riješeno pitanje nove regulatorne osnove ne može se jedan blok kuća usred grada sagraditi, a da nema osnove kako će najbliža okolica izgledati.*⁶¹

⁶⁰»Gradska pitanja, regulacija Zrinjskog trga«, u: *Karlovac, glasilo jugoslavenske demokratske stranke*, Karlovac, 29. rujna .1921., str. 1.

⁶¹ Zaključkom gradskog zastupstva na redovitoj skupštini od 3. svibnja 1922., pod člankom 16., br. 3927./1922., zaključeno je da se ima postojeći Zrinjski trg izgraditi i pretvoriti u ulicu. Tome se usprotivio zastupnik Mavro Fröhlich koji ulaže žalbu kojom ističe da bi izgradnja Zrinjskog trga prije donošenja nove regulatorne osnove bila štetna te se s parcelacijom i izgradnjom treba sačekati prijedlog nove regulatorne osnove, koja će možda pronaći bolje rješenje i zadržati postojeći trg. Vidi u: Državni arhiv u Karlovcu, Zbirka građevinske dokumentacije, 1.13. Planovi i regulacije, Kut. 67, Žalba, separadni votum, 7.5.1922.

2.3.Pitanje gradskih bedema i šanaca

Gradski bedemi i šanci su od utemeljenja tvrđe do razvojačenja Vojne krajine bili u vlasništvu vojske, koja ih je redovito održavala i obnavljala. Razvojačenjem Vojne krajine 1873. godine, fortifikacijski prsten tvrđe dolazi pod upravu Gradskog magistrata. Predan uz uvjet da bedeme i šance neće upotrebljavati u građevne svrhe već jedino za ukrasne nasade, što je vrlo brzo bilo dokinuto.⁶² Prije nego li je pokrenuta prva akcija rušenja i razgradnje, javnost je već iznosila apele o njihovu rušenju: 1861. godine Lukšićev *Glasonoša* objavljuje vapaj Karlovčana, *nek padnu zidine koje se s obrtom i trgovinom nikada ne slažu*.⁶³ Ideja o rušenju zidina nije bila samo urbanistički trend koji je vladao Europom sredinom i drugom polovicom 19. stoljeća, a u pojedinim dijelovima se zadržao do prve polovine 20. stoljeća. Rušenje bedema držalo se činom poljepšavanja i modernizacije grada, a u karlovačkom slučaju prvenstveno kao čin „urbane higijene“.⁶⁴ Karlovačke fortifikacije su nakon prepuštanja iz vojne u gradsku upravu bivale zapuštenima, a naplavljeni šanci zadavali su više muka negoli i jedan drugi problem. Zbog nereguliranog otjecanja vode šanci su za vrijeme čestih kiša i poplava postajali baruštine, leglo žaba, komaraca i malarije. Stoga nije čudno da su Karlovčani na njih gledali s prijezirom i željom za njihovim uklanjanjem. Razgradnja bedema odvijala se parcijalno, prvi pristup razgradnji započeo je 1884. godine, kada se pristupilo uklanjanju gradskih vrata, a većim dijelom u 20. stoljeću, posebice tridesetih godina, kada mjesto razgrađenih bedema zauzimaju građevinske parcele. Od fortifikacijske strukture prvo su uklanjani zemljani nasipi, eskarpe, koji su iskorištavani u razne svrhe, najčešće za nasipavanje novih građevinskih zemljišta, a zatim je postupno razgrađen kameni podzid bedema⁶⁵ čiji je kamen iskorištavan kao građevinski materijal.⁶⁶

Iako su građani bili sigurni i isticali jasnu odluku o rušenju bedema, o pitanju što napraviti na njihovu prostoru dugo su se lomila koplja. Postojale su dvije mogućnosti, prostor fortifikacijske zone prenamijeniti izgradnjom ili je sačuvati kao slobodan hortikulturno

⁶² Milan Kruhek, »Postanak i razvoj tvrđave i grada Karlovca«, 1979., str. 103.

⁶³ Radovan Radovinović, *Stari Karlovac, ulice, kuće, ljudi*, 2010., str. 6.

⁶⁴ Građani Karlovca grozili su se šanaca i bedema prvenstveno zbog njihove zapuštenosti koja je prouzročila stvaranje baruština i kaljuža koje su bile leglo komaraca i žaba, a nerijetko su zarasli šanci poslužili kao javni nužnici u neizbježnoj nuždi šetača kroz promenu, što je prouzročilo širenje raznih „miomirisa“ tijekom ljetnih mjeseci. Također veliki problem bila je i vlaga, posebice na rubnim dijelovima bedema s unutarnje strane grada, gdje se nalaze kuće smještene blizu samih nasipa (eskarpe).

⁶⁵ Jedini sačuvani kameni podzid bedema i nasipa (eskarpe) u punoj elevaciji nalazi se fragmentarno očuvan na sjevernom dijelu tvrđe, uz Karlov bastion, nasuprot potezu Draškovićeve ulice na Gazi.

⁶⁶ Od 1918. godine se intenzivnije počelo uklanjati fortifikacijski sustav bedema, grad je čak najmio ratne zarobljenike da poruše kameni podzid bedema kako bi se njihovim kamenjem popravile ratom razrovnane ceste. Vidi u: Zlatko Gursky, *Karlovac, panorama jednog vremena*, 1991., str. 9.

uređen prostor. Najraniji pokušaj odgovora izgradnjom javlja se krajem 19. i početkom 20. stoljeća kada grad na mjestu šanca uz sjeverni, „Karlova bastion“, podiže vojarnu br. 2.⁶⁷ Tu intervenciju podizanja vojarne možemo smatrati prvom interpolacijom unutar šanca, kojom je degradirana slobodna i neizgrađena zona opkopa uokolo tvrđe. Regulatorna osnova iz 1905. godine planirala je radikalnije rješenje, potpuno nasipavanje i zaravnavanje šanca, čime bi se u potpunosti izbrisao fortifikacijski karakter grada, sačuvan tek u obrisima zelenih drvoreda i šetališta. Srećom, ta ideja nikada nije zaživjela zbog iznimne skupoće radova.

Slika 13. Vojarna br. 2., izgrađena u šancu Karlova bastiona

Nakon što su gradske vlasti zaključile da je nemoguće potpuno zatrpavanje, pristupilo se razmatranju drugog mogućeg rješenja, hortikulturi. Jedan od ranijih primjera prijedloga parkovnog uređenja šanca sačuvan je među arhivskom građom Državnog arhiva u Karlovcu.⁶⁸ Plan predlaže hortikulturno uređenje sjeverozapadnog i jugozapadnog poteza

⁶⁷ Za vrijeme Austrougarske nosi ime „Infanterie Kaserne No2“ kasnije poznata pod imenom „vojarna br.2“ ili „Cvajerica“, izgrađena kao „javno-privatno partnerstvo“, izgradio ju je grad i iznajmljivao vojsci. Vidi u: Radovan Radovinović, *Stari Karlovac, ulice, kuće, ljudi*, 2010., str. 28. Pedesetih godina 20. stoljeća vojska je izgradila još nekoliko vojnih objekata uz potez sjeveroistočne zone šanca, a u istom periodu pri obnovi kanalizacijskog sustava biti će izgrađena zgrada pumpne stanice.

⁶⁸ Plan pod nazivom: »Regulaciona osnova za jednu četvrt slobodnoga grada Karlovca«, bavi se regulacijom jugozapadnog dijela Zvijezde, njezinih rubnih blokova (insula) i hortikulturnom uređenju poteza šanca, datiran je u 1917. godinu, sadrži i potpis no zbog nečitkog rukopisa nije sa sigurnošću moguće ustvrditi o kojem autoru

šanca, raskošnim sustavom parkova u francuskom stilu omeđen s njegove vanjske strane javnim zgradama, poput bečkog „Ringstrasse“. Plan nikada nije realiziran no ideja je ostala u svijesti prilikom izrade nove regulatorne osnove 1925. godine, kada se u obzir uzima da se na što racionalniji način riješi problem zapuštenog fortifikacijskog sustava. Time je započet proces izgradnje i uređenja fortifikacijskog prstena Zvijezde, započetog još drugom polovinom 19. stoljeća,⁶⁹ a aktivan je i dan danas jer još uvijek postoji pitanje kako urediti i prezentirati ostatak neuređene fortifikacijske zone.⁷⁰

Slika 14. Regulaciona osnova za jednu četvrt slobodnoga grada Karlovca, 1917.

je riječ (ing. Bruno Rocovich ?). Plan se nalazi u Državnom arhivu u Karlovcu, Zbirka građevinske dokumentacije – grad Karlovac, l. 13. Planovi i regulacije, mapa priložena uz kut. 67.

⁶⁹ Sadnjom drvoređa uokolo Zvijezde, na njezinom vanjskom obodu (kontraeskarpe), načinjen je zeleni obris šesterokrake zvijezde, u većoj mjeri sačuvanom do danas. Uređenje šetnice i sadnju drvoređa izvršila je vojska šezdesetih godina 19. stoljeća. Nakon razvojačenja vojne krajine brigu o promenadi preuzelo je „Društvo za poljepšavanje grada“, 1886. godine.

⁷⁰ Jugoistočni i sjeveroistočni potez šanca i dio šanca uz potez Draškovićeve ulice.

2.4. Novi prijedlozi za izgradnju grada, nova regulatorna osnova

Karlovac se od odobrenja prvotne osnove 1905. godine, pa sve do početka tridesetih godina gradio vrlo sporo, razvijajući se na već ranije definiranim gabaritima. Novogradnje su zamjenjivale ranije objekte, a rjeđe su osnivani novi blokovi i ulice. Izuzetak je sjeveroistočna strana Domobranske ulice, koja je jedina izgrađena prema regulatornim smjernicama. Na širem gradskom području, gdje se pristupalo izgradnji uglavnom se gradilo izvan regulatornih smjernica, rješavajući izgradnju parcijalno, od slučaja do slučaja, što je uvelo svojevrsni nered te zadržalo dezintegraciju pojedinih dijelova.

Pitanje je može li se slaba graditeljska aktivnost i razvoj pripisati nepreciznoj i shematski izvedenoj regulatornoj osnovi? Djelomično, no ponajviše zbog problema koje uopće nisu uzeti u obzir prilikom njezine izrade. Problemi poput kanalizacije, obrambenih nasipa od poplava, industrijske zone, prometnica, samo su neki od njih. Najštetniji je svakako vezan uz česte poplave. Karlovac je grad smješten na vrlo poplavnom području, što uvelike koči njegov razvitak, posebice gospodarski. Brojni investitori zainteresirani za izgradnju industrijskih pogona odustali su od izgradnje zbog nepovoljnih poplavnih terena. Da je uzet u obzir problem poplava i da se na vrijeme sanirao, grad bi dosegao daleko veću gospodarsku moć, koja bi omogućila njegovu bržu izgradnju i širenje. Može li se stoga zaključiti da je regulatorna osnova iz 1905. godine bila uzaludan i preambiciozan pothvat? Može, uzaludno se očituje u nedosljednoj gradogradnji, izvan zadanih smjernica, a preambiciozno u neracionalnom planiranju građevnih blokova, bez ispitivanja financijskih ili terenskih izvedbenih mogućnosti.

Da bi se postigao racionalniji pristup izgradnji i razvoju s adekvatnim smjernicama, na redovnoj javnoj skupštini održanoj 3. svibnja 1922. odlučeno je da se stara osnova stavi izvan snage te da se raspiše natječaj za novu regulatornu osnovu.⁷¹ Glavni zadatak natječaja bila je urbanistička integracija povijesno raštrkanih dijelova grada te integracija tvrđe s njezinim predgrađem. Uz integraciju važno je bilo rješavanje stambenog pitanja, industrijske zone, prometnih veza, smještaja sajmišta te izgradnje potrebitih javnih objekata. Unutar natječaja pružene su jasne smjernice za izradu, uz određenu umjetničku slobodu u definiranju pojedinih dijelova grada, posebice u osnivanju novih trgova i parkova. Natječaju su mogli pristupiti samo državljani SHS, po zanimanju inženjeri i arhitekti. Stranim državljanima je

⁷¹ »Novi Karlovac, smjernice za uredbu regulatorne osnove slobodnog i kraljevskog grada Karlovca«, u: Karlovac, glasilo jugoslavenske demokratske stranke, Karlovac, 5. listopada 1922., str. 3.

bila uskraćena mogućnost natjecanja, što je zasigurno uskratilo broj natječajnih radova.⁷² To je u konačnici rezultiralo malom broju prijavljenih radova, svega petnaest radova pod raznim geslima,⁷³ od kojih niti jedan nije osvojio prvu nagradu. Razlog je prvenstveno taj što je većina radova izrađena odviše idealno, ne vodeći računa o financijskoj snazi tadašnjeg i budućeg Karlovca.⁷⁴ Neki od njih pružaju hrabre, radikalne ideje zanimljive samo kao prijedlog na papiru, jer bi njihovom realizacijom brojni vrijedni objekti, a time i cjelokupni ambijent stare gradske jezgre bili žrtvovani. Pojedini projekti predlažu zatrpavanje šanaca te njihovu izgradnju, brisanje cijelog povijesnog središta i njegovo redefiniranje novogradnjom, rušenje vojnih objekata na Trgu bana Jelačića, izgradnju četverokatnica u staroj jezgri itd. No neki od njih pružaju vrlo kreativna rješenja, koja su kasnije djelomično iskorištena, poput parkovnog uređenja šanaca i regulacije gradskih bedema. Završetkom natječaja i uručenjem nagrada,⁷⁵ odlučeno je da se organizira izložba, prvotno u Karlovcu od 21. do 28. lipnja 1923., a nedugo zatim i u Zagrebu.

Pošto nije izrađena adekvatna osnova, predloženo je da se izrade smjernice za novu, a u njihovoj izradi poslužili su i pojedini prijedlozi iz otkupljenih natječajnih radova.⁷⁶ Smjernice za izradu definitivne osnove sastavili su prof. ing. Fran Brozović, arh. Franjo Gabrić, prof. arh. Martin Pilar i prof. ing. Viktor Setinski. Oni su naložili da definitivna regulatorna osnova bude što ekonomičnija, provediva i prilagodljiva postojećem stanju, dotičući i sve važne probleme: obranu od poplava, promet, potrebne javne i gospodarske objekte, pitanje Zrinjskog trga, industrijsku zonu i regulaciju bedema. Predložene smjernice obradio je ing. Edo Mikloš Schreiner, a definitivna regulatorna osnova odobrena je 26. ožujka 1925. godine.⁷⁷ Novom regulatornom osnovom zadane su smjernice koje su većim dijelom

⁷² »Razvitak grada Karlovca, regulatorna osnova«, u: *Narodni glas*, Karlovac, 3. srpnja 1923., str. 1

⁷³ Petnaest radova pod raznim geslima, po redoslijedu od najviše ocjene: 1. »Crveni vijenac« – arh. Janko Omahen (Ljubljana), 2. »Stella Viridis« – arh. Jože Jelenec i ing. Henrik Pajer (Ljubljana), 3. »Korana II.« – dipl. ing. arh. Vladimir Šubić (Ljubljana), 4. »Ingenieur i arhitekt« – ing. Josip Ivančić (Zagreb), 5. »Pauk« – ing. Velimir Stiasni, ing. arh. Vladimir Šterk (Zagreb), 6. »Frankopan« – arh. E. M. Schreiner (Zagreb), 7. »Nova era« – ing. Jovan Obradović (Beograd), 8. »In hoc signo« – ing. Alexander Acović (Beograd), 9. »Smaragd«, 10. »Korana I.«, 11. »Non nobis«, 12. »Rad«, 13. »Centar Pokupja i Krajine«, 14. »Vega«, 15. »Dvostruki šesterokut«. Vidi u: Državni arhiv u Karlovcu, Zbirka građevinske dokumentacije – Grad Karlovac, 1.13.2. Regulatorne osnove, Kut. 67, Zapisnik porote za ocjenu natječajnih radnji, 14. 5. 1923.

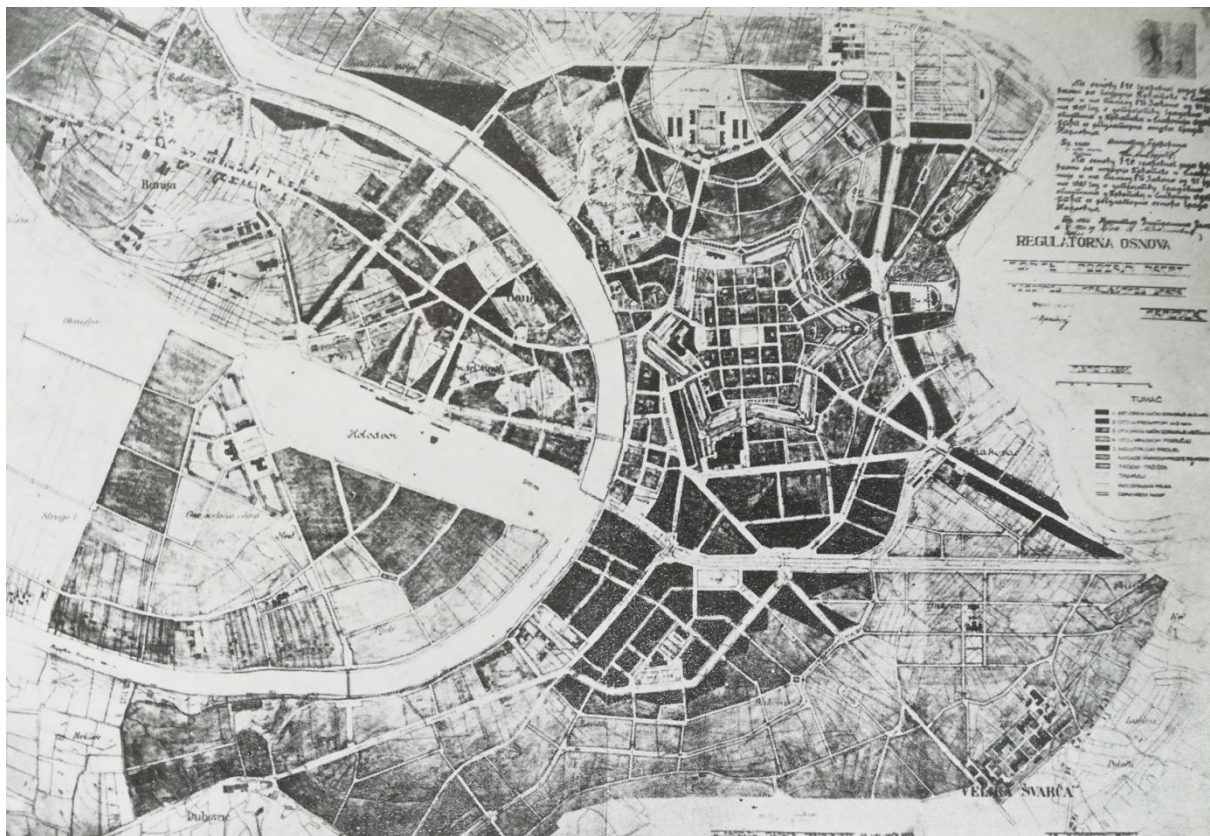
⁷⁴ »Razvitak grada Karlovca, regulatorna osnova« u: *Narodni glas*, Karlovac, 3. srpnja 1923., str. 2.

⁷⁵ Nijedan natječajni rad za novu regulatornu osnovu nije osvojio I. nagradu, dodijeljene su samo II. (»Crveni vijenac« i »Stella Viridis«) i III. nagrada (»Korana II.« i »Ingenieur i arhitekt«). Vidi u: Državni arhiv u Karlovcu, Zbirka građevinske dokumentacije – Grad Karlovac, 1.13.2. Regulatorne osnove, Kut. 67, Zapisnik porote za ocjenu natječajnih radnji, 14. 6. 1923.

⁷⁶ Grad je uz nagrađene radove za novu regulatornu osnovu otkupio još dva rada pod geslima, »Pauk« i »Frankopan«. Vidi u: Državni arhiv u Karlovcu, Zbirka građevinske dokumentacije – Grad Karlovac, 1.13.2. Regulatorne osnove, Kut. 67, Zapisnik porote za ocjenu natječajnih radnji, 14. 6. 1923.

⁷⁷ Đurđa Lipovšćak, »Urbani razvoj Karlovca«, 1979., str. 434.

ostvarene, a to se prije svega odnosi na regulaciju gradskih bedema, iskorištavanje šanaca u hortikulturene svrhe, izradu studije obrane od poplava te rješavanje sudbine Zrinjskog trga. No postoji i cijeli niz neostvarenih prijedloga: među zanimljivijima se ističe želja za preseljenjem vojske iz Zvijezde i uže okolice.⁷⁸ Za vojsku je bilo planirano da se izgrade vojni objekti nedaleko grada, na prostranim poljima istočno od Zvijezde na tzv. Gostinji.⁷⁹ Time bi tvrđa izgubila vojnu funkciju koju je obavljala od vremena njezina osnutka, a vojnim objektima bi bila namijenjena nova funkcija ili bi bili zamijenjeni novogradnjama. Nutarnji grad prema novim smjernicama uglavnom ostaje neizmijenjen u uličnom rasteru, dok se vlasnicima kuća omogućava pristup novogradnjama, na način da su ograničeni gradnjom dvokatnica ili jednokatnica s mansardnim krovom.

Slika 15. Nova regulatorna osnova, 1925.

⁷⁸ Iz današnje perspektive taj prijedlog preseljenja vojske možemo smatrati ostvarenim. Vojska više ne boravi na prostoru stare jezgre, a vojni objekti prepušteni su gradskoj upravi. Od trenutka kada vojska izlazi iz vojnih objekata, oni gube funkciju, dio objekata je prenamijenjen u prostore Veleučilišta u Karlovcu, dok većina njih još ni danas nije zadobila adekvatnu funkciju. Objekti bez funkcije zapušteni su te prepušteni propadanju, posebna je šteta za barokne vojarne: zgradu Oružane i Velike vojarnje tzv. Vojarna »Zrinjski«.

⁷⁹ Državni arhiv u Karlovcu, Zbirka građevinske dokumentacije, 1.13.2. Regulatorne osnove, Kut. 67, Smjernice za izradu definitivne regulatorne osnove grada Karlovca, 27.6.1924.

Sreća je za povijesno graditeljsko nasljeđe da neke od tih radikalnih smjernica nisu ostvarene, prvenstveno iz razloga što nijedna od predloženih smjernica nije jamčila očuvanje povijesno vrijednih objekata. Oni su mahom zadržani isključivo zbog solidne gradnje, a ne povijesno-ambijentalne vrijednosti. Jedan od ranijih primjera gdje se pristupilo izmjeni postojećeg, bez uzimanja u obzir povijesne i ambijentalne vrijednosti, pregradnja je stare vijećnice. Staru vijećnicu je nakon pripojenja dviju općina, Banije i Švarče, načelnik Ivan Banavčić 1904. godine odlučio proširiti nadogradnjom.⁸⁰ Tim pothvatom trajno je izgubljeno vrijedno barokno nasljeđe, djelo Josipa Stillera. Nadogradnja u dvokatnicu i izmjena pročelja u novom ruhu neorokoka ambijentu je dala novu, no većim dijelom narušenu vrijednost, jer je pritom uništen vrijedan trag baroknog graditeljskog nasljeđa. Bez obzira na prednosti i nedostatke, regulatorna osnova iz 1925. godine odredila je buduće lice grada, posebice njegova užeg povijesnog središta, a proces preobrazbe intenzivno je započet tridesetih godina 20. stoljeća.

3. U duhu modernizma

Još u prvoj četvrtini 20. stoljeća započeo je proces postupne izgradnje novog Karlovca, grada u novim gabaritima i novom ruhu, osobito nakon Prvog svjetskog rata, kada se otvaraju nove društvene i ekonomske prilike, koje su dovele do intenzivnijeg ulaganja privatnog kapitala i velike graditeljske aktivnosti, kako u Karlovcu tako u svim gradovima Hrvatske.⁸¹ Prvi jasniji korak progresivnim idejama gradogradnje biva odluka za odbacivanjem stare i donošenjem nove regulatorne osnove, dovršene 1925. godine. Njezinom konačnom definicijom zadane su smjernice i mogućnosti buduće izgradnje, koja je nastupila u snažnom zamahu tridesetih godina.

Nova estetika, duh modernog i pročišćenog stilskog izraza postupno je i vrlo sporo zalazio na teren, posebice u manjim sredinama poput Karlovca. Bio je to grad unutar kojeg je još uvijek dominirao malograđanski ukus, stvaralački prisutan u duhu nemoćnog eklekticizma koji je odolijevao novom vremenu pod tutorstvom spekulativnih namjera bogatih investitora.⁸² Ponajbolji pokazatelj ukusa bogate elite pokazuje izgradnja plače

⁸⁰ Dogradnja i preuređenje stare gradske vijećnice izvedeni su prema projektu zagrebačkog arhitekta Janka Holjca, vidi u: Radovan Radovinović, *Stari Karlovac, ulice, kuće, ljudi*, 2010., str. 24.

⁸¹ Tomislav Premerl, *Hrvatska moderna arhitektura između dva rata, nova tradicija*, Zagreb, EPH Media, 2015. [3. dopunjeno izdanje; prvo izdanje 1989.], str. 34.

⁸² Tomislav Premerl, isto, str. 41.

obitelji Fröhlich, podignuta u vremenu kada duh moderne biva daleko od stranog pojma. Riječ je o historicističkoj dvokatnici čije je dekorativno pročelje u duhu neorenesanse odavno kritiziran pristup od strane progresivnog arhitektonskog izričaja.

Slika 16. Zrinjski trg, u prvom planu palača obitelji Fröhlich

Najraniji primjeri novogradnji na užem gradskom području koje raskidaju odnose s „doslovnim“ citatima historicizma su: uglovnica Prve hrvatske štedionice⁸³ i zgrada Hrvatskog doma.⁸⁴ Također među primjere modernog izričaja možemo uvrstiti i zgradu kina Edison,⁸⁵ što bi značilo da je u tom slučaju riječ o najranijem primjeru moderne na području grada Karlovca. Iako nije riječ o modernom izrazu lišenom dekorativnih elemenata, još

⁸³ Zgrada Prve hrvatske štedionice, trokatna uglovnica, na raskrižju današnje Preradovićeve i Gundulićeve ulice. Izgrađena je u prijelaznom stilu između historicizma i moderne, stilskim odlikama više pripada ranoj moderni (koja još uvijek upotrebljava klasične elemente, reducirano bogatog dekora). Zgrada je podignuta 1920-ih na mjestu barokne crkve sv. Barbare, podignute u drugoj polovini 18. stoljeća. Crkva je zbog trošnog i po život opasnog stanja srušena 1910. godine. Nakon prestanka djelovanja štedionice u prizemlju zgrade bila je smještena Gradska knjižnica, a nakon njezinog preseljenja u njoj djeluje „Ljubljanska banka“, potom „Privredna banka Zagreb“. Vidi u: »Karlovački Leksikon«, (ur.) Ivan Ott, Zagreb: Školska knjiga, 2008., str. 472.

⁸⁴ Zgrada „Hrvatskog doma“: projekt Aleksandra Freudenreicha, građen u periodu od 1927. do 1932. godine. Poput uglovnice Prve hrvatske štedionice, stilski pripada modernu koja još uvijek citira reduciranu formu klasičnih elemenata. Potreba za izgradnjom nastala je još početkom 20. stoljeća, a intenzivirala se 1922. kada je zbog sukoba s „Jugosokolom“, „Hrvatski sokol“ izbačen iz prostorija tzv. „Gombaone“. Pošto je prilikom svečanog otvorenja „Hrvatski sokol“ u Kraljevini Jugoslaviji bio zabranjen, u njemu su uglavnom održavane kulturno zabavne priredbe, ta tradicija je nastavljena dugi niz godina da bi tokom devedesetih postepeno počela opadati i u konačnici napustiti prostor. „Hrvatski dom“ danas je većim dijelom bez funkcije što uvelike pridonosi njegovoj zapuštenosti i intenzivnom propadanju. Izuzetak je dio prostora kojeg koristi tzv. „Mala scena“, vidi u: »Karlovački Leksikon«, 2008., str. 213.

⁸⁵ Zgrada Kina Edison: djelo prema projektu Ede Schöna i Hinka Bauera, izgradnja je započeta u vrijeme Prvog svjetskog rata i dovršena 1919. godine. Predstavlja jednu od ranijih kino dvorana u Hrvatskoj. Stilski pripada najranijem primjeru moderne izgradnje na području grada Karlovca, stil koji zbog financijskih razloga možemo pripisati reduciranom Art décou.

uvijek se provlače elementi koji naglašavaju neraskidivu vezu s ranijim stilskim epohama. Na domaćem terenu sve do kraja dvadesetih godina arhitekti se ne mogu osloboditi stanovite monumentalnosti.⁸⁶ Upotreba klasičnih kanona, tzv. pročišćena monumentalnost reducirana je na prijeko potrebne citate, jasno uočljiva u artikulaciji i naglašavanju pojedinih dijelova pročelja.

Slika 17. Interopalcija zgrade Prve hrvatske štedionice na mjestu ranije crkve sv. Barbare

Istovremeno na navedenim primjerima može se uočiti pristup interpoliranja novog unutar starog. Zgrada kina Edison i Hrvatskog doma izgrađene su kao slobodnostojeće građevine na neizgrađenim parcelama nedaleko Zvijezde, unoseći novu ambijentalnu vrijednost „monumentalnih“ slobodnostojećih zgrada. Takav pristup izgradnji negira smjernice prvotne regulatorne osnove iz 1905. godine, na kojoj su jasno naznačeni planovi zatvorenih, pravilnih građevnih čestica-blokova. Odmicanje od predviđenog, unutar prve regulatorne osnove, ponajbolje je vidljivo u izgradnji objekata na čestici iza zgrade Zorin doma,⁸⁷ gdje se u periodu od 1906. pa sve do 1920. godine grade tri slobodnostojeće

⁸⁶ Tomislav Premerl, isto, str. 35.

⁸⁷ Zorin dom: zgrada Prvog hrvatskog pjevačkog društva „Zora“, podignuta 1892. godine prema projektu Đure Carneluttia, izgrađena u neorenesansnom stilu.

građevine.⁸⁸ Takav pristup kritiziran je u smjernicama za izradu nove regulatorne osnove, kao problem „raštrkanosti“ i nepovezanosti u adekvatnu cjelinu, nazivajući ih, *porazbacanim zgradama bez ikakove međusobne veze i bez obzira na predviđene smjernice prvotne osnove (...) bezuvjetno je potrebno da se nove zgrade nekako povežu*.⁸⁹ Primjer uglovnice Prve hrvatske štedionice, podignute na mjestu srušene crkve sv. Barbare, u dotad definiranom historicističkom bloku s pretežno niskim, jednokatnim objektima, zorno oslikava težnju i trend u modernizaciji grada. Planiranoj modernizaciji koja nikada u cijelosti nije zaživjela, a uglovnica svojim gabaritom i danas nepovezano „strši“ nad jednokatnim zdanjima. Osjećaj za interpoliranje novoga unutar starog, unutar definirane jezgre, sve do izgradnje tridesetih (predvođene smjernicama nove regulatorne osnove) biva više razoran negoli integrativni pothvat, često unoseći kontraste koji su više izražavali težnju agresivnoj i gabaritima neprilagođenoj zamjeni staroga novim. Taj rascjep u senzibilitetu dogodio se u drugoj polovini 19. stoljeća, usporedno sa slabljenjem strogih vojnih odredbi o izgradnji, kada bogata građanska elita podiže novogradnje u duhu historicizma. No također valja imati na umu da je senzibilitet kojeg danas gajimo pod pojmom interpolacija i spoju novog i starog, u ono vrijeme je bio stran pojam. Karlovčani su težili samo jednom, progresu u punom smislu te riječi, bez sentimentalnosti i osjećaja da je visinska kota jedna od ključnih, ambijentalnih vrijednosti grada.

Kada govorimo o razdoblju afirmacije modernog izričaja u graditeljstvu onda valja naglasiti da su tridesete godine 20. stoljeća bile jedne od najplodnijih. To je vrijeme kada se intenzivno gradilo na užem pojasu stare gradske jezgre. Unutar jednog desetljeća realizirano je novo lice grada, prvenstveno izgradnjom novog stambenog niza na mjestu razgrađenih fortifikacija: podzida tvrđe i nasipa. Izgradnja stambenog niza nije zaživjela duž cijelog oboda Zvijezde, već samo na području: Kranjskog, djelomice Banskog i Korušskog bastiona.

⁸⁸ Blok iza Zorin doma, prostrana parcela definirana izgradnjom u prvoj četvrtini 20. stoljeća, izgrađeni objekti: kino Edison, crkva sv. Ćirila i Metoda i Šantićev fotografski atelijer. Iza crkve je bio uređen „Modrušanov“ park u francuskom stilu, od kojeg su do danas sačuvani tek mali fragmenti. Način na koji je blok definiran, „rascjepkanom“ izgradnjom kritiziran je u smjernicama za novu regulatornu osnovu, 1924. god.

⁸⁹ Državni arhiv u Karlovcu, Zbirka građevinske dokumentacije – grad Karlovac, Regulatorna osnova, Kut. / (kutija nije numerirana, priložena je uz kut. 67), Smjernice za izradu definitivne regulatorne osnove grada Karlovca, 27.6.1924.

3.1. Izgradnja „Kranjskog bastiona“

Kranjski bastion smješten je na sjeverozapadnom dijelu tvrđe, prostoru najbližem rijeci Kupi i prometnom čvorištu Zagreb – Rijeka (Sušak). Uz istočni krak (*flanku*) bastiona nalazila su se glavna tzv. „Banska vrata“, sve do njihova rušenja 1884. godine. Rušenjem gradskih vrata započeo je proces razgradnje bastiona te trasiranja ceste, poveznice Zvijezde i predgrađa. Prilikom razgradnje fortifikacijskog sustava prvotno je uklonjen visoki zemljani nasip, na čijem je mjestu nastao prostran izravnjen plato. Uklanjanjem zemljanog nasipa, upečatljivog vanjskog lica, izmijenjena je dobro poznata slika grada s karakterističnim odnosom zemljanih „zelenih“ nasipa (travnatih rampi) i kuća smještenih uz sam rub naseljene tvrđe. Krovovi i pročelja koji su tek djelomice provirivali izvan tvrđe, čineći slikoviti dojam odnosa male urbane sredine i vojno-obrambene linije. Nova slika grada pružala je otvoren pogled na začelja kuća i njihove vrtove, slika koja je odavala dojam neuglednog i ruralnog ambijenta.

Slika 18. Odnos bedema, zemljanog nasipa (eskarpe) u odnosu na kuće nutarnjeg grada, snimljeno oko 1908.

Nakon razgradnje fortifikacijskog sistema, na slobodnom platou bastiona smjestila se vojnička jašionica „Rajtšul“, u zgradi podignutoj krajem 19. stoljeća.⁹⁰ Ulaskom u novo, 20. stoljeće pitanje fortifikacijskog sustava sve više dominira u raspravama o danjem razvitku grada. Prvi pokušaj donošenja rješenja iznesen je u prvoj regulatornoj osnovi iz 1905. godine, prema kojoj bi bastion bio potpuno negiran,⁹¹ utopljen u kontinuirani heksagonalni obod namijenjen prometnoj i šetališnoj zoni, ozelenjenom planiranim drvoredom. Upravo na području zone bastiona, planirano je stvaranje tzv. prometnog Y-a, kojim bi kružna prometnica izlazila na glavnu prometnu liniju u smjeru banijskog mosta. Prostor šanca, za koji je planirano sustavno zatrpavanje, bio je predviđen kao neizgrađena, tzv. zelena zona,⁹² no u konačnici smjernice zadane osnovom nisu zaživjele te je pitanje regulacije bedema ostalo otvoreno.

Prilikom raspisivanja natječaja za novu regulatornu osnovu pojavljuje se cijeli niz ideja, od utopijskih i rušilačko-negacijskih do inteligentnijih i financijski pristupačnijih. Jedan od hrabrijih prijedloga (nedatiran i bez potpisa) je korektura naznačena crvenom i zelenom bojom na precrtanom planu regulatorne osnove iz 1905.⁹³ Riječ je o redefiniranju sjeverozapadnog dijela bedema, novim građevnim blokovima i zelenom zonom na području šanca. Kranjski bastion u potpunosti je poništen novim predimenzioniranim pravokutnim blokom, koji bi agresivnim rušilačkim pristupom izmijenio ambijent Strossmayerova trga, otvorenim na sjeverozapadnoj strani prema novodefiniranom prostoru, glavnoj prometnoj točki i pristupu banijskom mostu. Riječ je o prostoru glavne prometnice, iz smjera Zagreba, koja je zahtijevala adekvatnu, „monumentalniju“ koncepciju prostora. Ta je „adekvatnost“ zahtijevala rušilački pristup definiranih blokova skromne jednokatne arhitekture,⁹⁴ koja je trebala ustupiti mjesto „prikladnoj“ velegradskoj novogradnji, sličnoj rješenju zgrade Prve Hrvatske Štedionice.

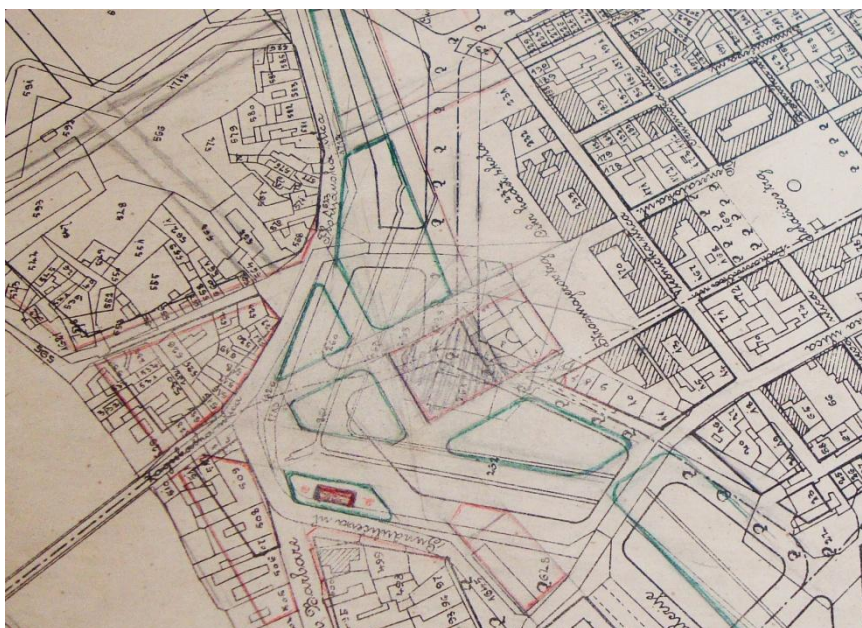
⁹⁰ Radovan Radovinović, *Stari Karlovac, ulice, kuće, ljudi*, 2010., str. 34.

⁹¹ Cjelokupni fortifikacijski sustav Zvijezde bio bi negiran, u potpunosti zatrpan. Na mjestu bedema i šanaca nalazila bi se slobodna, neizgrađena zona, preko koje bi prolazila prometna i predviđena tramvajska linija.

⁹² Prijedlog da se zona šanca zadrži kao slobodna neizgrađena zona nastao je temeljem izbjegavanja skupih investicija koje bi zahtijevala izgradnja na nasipanom terenu, također kao razlog navodi se potreba za otvorenim prostorom radi lakše cirkulacije zraka unutar Zvijezde. No smjernice ne izbacuju u potpunosti mogućnost izgradnje, ona bi bila moguća jedino uz uvjet da se zadrži planirana šetnica i drvored. Vidi u: Državni arhiv u Karlovcu, Zbirka građevinske dokumentacije – grad Karlovac, 1.13. Planovi i regulacije, Kut. 67, Opisni Statut k regulatornoj osnovi slobodnog i kraljevskog grada Karlovca, 17.4.1905.

⁹³ Državni arhiv u Karlovcu, Zbirka građevinske dokumentacije – grad Karlovac, 1.13. Planovi i regulacije, mapa priložena uz kutiju 67, plan sa prikazom korekcija prve regulatorne osnove iz 1905., nedatirano.

⁹⁴ Riječ je o uskom području uz rijeku Kupu i Kranjski bastion, zoni omeđenoj Gajevom, Gundulićevom i Preradovićevom ulicom. Prostor kroz koji prolazi nekadašnja glavna državna cesta, koja je do izgradnje brze ceste i autoputa bila najprometnija prometnica u gradu. Zbog neostvarenih „velegradskih“ planova na tom prostoru (potez kuća u Gajevoj ulici) su još uvijek sačuvane skromne jednokatnice s prepoznatljivim zabatnim pročeljima.

Slika 19. Korekcija regulatorne osnove iz 1905., prijedlog regulacije Kranjskog bastiona i užeg predgrađa uz Kupu

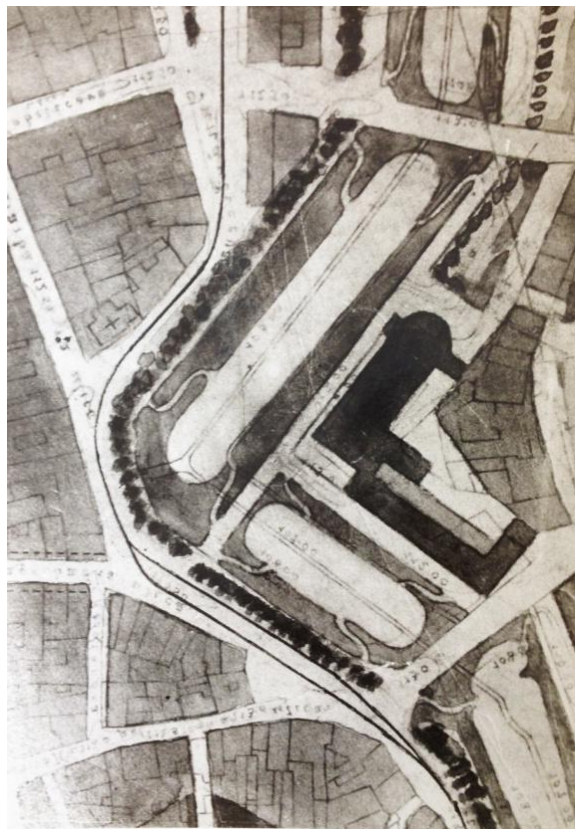
Natječaj za novu regulatornu osnovu nije ispunio očekivanja, no na temelju pristiglih radova 1924. godine oformljena je komisija⁹⁵ koja je sastavila smjernice uzimajući u obzir najbolje prijedloge. Formiranje komisije rezultiralo je iznošenjem smjernica za definiranje nove osnove koja će poslužiti kao vodilja u izgradnji grada sve do početka Drugog svjetskog rata, sastavljena je na način da prije svega bude financijski izvediva, prilagodivši se postojećem stanju dotad definiranog grada. Racionalniji pristup eliminirao je ideju potpunog zatrpavanja šanca, predlažući da se oni urede adekvatnom drenažom i hortikulturnim uređenjem. Zemljište na mjestu uklonjenog zemljanog nasipa predviđeno je za novu izgradnju: *svekoliki bastioni te vanjski rub nutarnjeg grada prema šančevima pružaju izvrsna gradilišta (...) bila bi vanredna šteta kada se ti prostori ne bi upotrijebili za izgradnju.*⁹⁶ Zadane smjernice nošene idejom oplemenjivanja prostora porušenih bedema novogradnjom, na Kranjskom su bastionu realizirane od 1932. do 1946. godine. Osnovni uvjet pri izgradnji bio je zatvoreni način izgradnje s dvokatnicama, *jer će se tim, osobito ako se podignu dvokatne zgrade, lijepo i spretno maskirati postojeće zaleđe starih i raznolikih kuća.*⁹⁷ Unutar dotad izgrađenog bloka s glavnom orijentacijom pročelja prema Strossmayerovom trgu,

⁹⁵ Komisija u sastavu: prof. Ing. Frana Brezovića, arh. Franje Gabrića, prof. arh. Martina Pilara i prof. ing. Viktora Setinskog.

⁹⁶ Državni arhiv u Karlovcu, Zbirka građevinske dokumentacije – grad Karlovac, Regulatorna osnova, Kut. / (kutija nije numerirana, priložena je uz kut. 67), Smjernice za izradu definitivne regulatorne osnove grada Karlovca, 27.6.1924.

⁹⁷ Državni arhiv u Karlovcu, Zbirka građevinske dokumentacije – grad Karlovac, 1.13.2. Regulatorne osnove, Kut. 67, Zapis sjednice samoupravnog odbora, 14. 6. 1926.

dominirala je kuća „Jordan“,⁹⁸ jedina dvokatnica u nizu sjeverozapadne strane trga, prema kojoj se najvjerojatnije orijentirala visinska kota novog niza građevina. Također nije naodmet spomenuti da se odluka o izgradnji dvokatnica oslanja na ideju realizacije uskog grla između Kupe i Zvijezde, u novoj „monumentalnijoj“ vizuri dvokatnih zdanja „dostojnijih“ modernog grada, tim više što smjernice zadane u novoj regulatornoj osnovi idu u prilog redefiniranja tog prostora novogradnjama, prilikom čega bi bili žrtvovani slikoviti blokovi skromnih jednokatnica.

Slika 20. Parcelacija Kranjskog bastiona, detalj regulatorne osnove iz 1925.

⁹⁸ Kuća Jordan: dvokatna uglovnica na Strossmayerovom trgu i ulici Pavleka Miškine, nedaleko glavnih „Banskih“ vrata. Podignuo ju je sredinom 19. stoljeća trgovac Matija Resson, kasnije je kuća njegove kćeri Elvire udate Jordan (suprug Antun Jordan, karlovački gradonačelnik). Vidi u: Radovan Radovinović, *Stari Karlovac, ulice, kuće, ljudi*, 2010., str. 32. Kuća Jordan predstavlja jednu od najranijih privatnih dvokatnica na području karlovačke tvrđe.

Parcelacijom i novom prometnom trasom koja se proteže uz obod šanca, zadržavši pritom karakterističnu liniju obrisa bastiona, nastale su tri nove ulice.⁹⁹ Novoizgrađeni objekti izražavaju nove, moderne tokove na području arhitektonskog stvaralaštva. Pročelja su lišena ukrasa, reducirana su na najosnovnije u duhu humanije, funkcionalnije izgradnje: veliki prozorski otvori pridonose higijeni i prozračnosti prostora, a suvremeno riješeni lokali u prizemnoj zoni obogaćuju sadržaj ulice. Kuće izgrađene na prostoru bastiona većinom su djelo domaćih autora školovanih u Pragu: ing. Dragutin Dvornik,¹⁰⁰ Filip Heksch,¹⁰¹ i Branko Petrović.¹⁰² U nizu stambeno-najamnih kuća izuzetak su dvije zgrade javne namjene, uglovnica pošte autora Vladimira Pažina i zgrada Narodne banke kraljevine Jugoslavije, djelo arh. Bogdana Nestorovića, ujedno i najznačajniji primjer moderne između dva svjetska rata na karlovačkom području. Izgradnjom Kranjskog bastiona unesena je nova prostorna vrijednost, ostvareno je moderno lice grada na njegovu najosjetljivijem području, području glavne prometne trase i najužeg dijela uz rijeku Kupu. Kompromis pri izgradnji vidljiv je prvenstveno u poštivanju oboda uklonjenih bedema, gdje se po položaju zgrada jasno može iščitati položaj bastionskog istaka, no ponajveći nedostatak biva u kontrastnom odnosu spoja starog i novog. Taj je odnos ponajbolje vidljiv na jugozapadnoj strani, gdje zgrada banke i susjedna jednokatnica jasno odaju dojam o povlačenju staroga pred novim. Još veći kontrast zamjetan je u unutrašnjosti bloka, gdje su starija zdanja zasjenjena dvokatnom monotonom kulisom, čiji su projektanti posustali da stvore kreativnije rješenje, posebice u iskoristivosti tog prostora.

⁹⁹ Ulica Pavleka Miškine (Elvire Jordan, od 1936. do 1945.), Matice hrvatske (Vjekoslava Spinčića, poslije Drugoga svjetskog rata Lenjinova), Ivana Gorana Kovačića (Vojvode Stepe Stepanovića, u vrijeme NDH nosi naziv Kralja Krešimira).

¹⁰⁰ Dragutin Dvornik: (1886.-1964.), građevinski inženjer i poduzetnik, rodom Karlovčanin. Diplomirao građevinu u Pragu, a povratkom u Karlovac (u kojem djeluje do kraja života) djeluje samostalno i kao partner Filipa Hekscha (Građevno poduzeće Dvornik – Heksch, 1925.). Projektirao zgrade u ul. M. Gambona, Đ. Bencetića, Domobranskoj i V. Lisinskog. Vidi u: »Karlovački Leksikon«, 2008., str. 123.

¹⁰¹ Filip Heksch: (1880. -1941.), građevinski inženjer i poduzetnik, rodom iz Vukovara. U Karlovac dolazi 1907. kao inženjer na željeznici, a oko 1925. god. s Dragutinom Dvornikom djeluje kao građevinski poduzetnik. Od sredine 1920-ih do 1940-e gradi zgrade u duhu modernizma u ul. Đ. Bencetića, V. Lisinskog, I. G. Kovačića i Matice hrvatske. Karijera mu se naglo prekida na početku Drugoga svjetskog rata kada stradava u ustaškom logoru. Vidi u: »Karlovački Leksikon«, 2008., str. 197.

¹⁰² Branko Petrović: (1896.-1971.), građevinski inženjer i prevoditelj, rodom iz Moravica. Diplomirao je građevinu u Pragu, a po završetku studija trajni smještaj nalazi u Karlovcu u kojem djeluje do kraja života. Projektirao objekte u ul. S. Radića („Franjevački blok“), Domobranskoj, Lukšićevoj, I. G. Kovačića i Vitezovićevoj. Vidi u: »Karlovački Leksikon«, 2008., str. 454.

Slika 21. Primjer novog mjerila naspram starog grada, izgradnja Kranjskog bastiona, fotografija snimljena sredinom 1930-ih godina

Slika 22. Sjeverozapadna strana Kranjskog bastiona, u prvom planu zgrada pošte

Slika 23. Jugozapadna strana Kranjskog bastiona, odnos između zgrade banke i susjedne jednokatnice

3.2. Novi prometni pravac i prijedlog parcelacije šanca

U potrebi poboljšanja glavne državne ceste, na relaciji Zagreb – Rijeka (Sušak), koja prolazi kroz središte grada, pristupilo se planiranju modernizacije Gundulićeve ulice. U tu svrhu predložena je prometna parcelacijska osnova, odobrena 1937. godine.¹⁰³ Ta je osnova u svrhu modernizacije zahtijevala proširenje i premještaj prometnice. Dotadašnja stara trasa,

¹⁰³ Rješenjem Kr. banske uprave Savske Banovine u Zagrebu, broj V-5260/1937 izdanim u suglasnosti s rješenjem Ministarstva građevina M.G. broj 16862/1931 odobrena je rekonstrukcija Gundulićeve ulice kao državnog puta i to onako kako je projektirano u prometnoj parcelacijskoj osnovi. Vidi u: Državni arhiv u Karlovcu, Zbirka građevinske dokumentacije – grad Karlovac, 1.13.4. Parcelacije, Kut. 67, Parcelacija šanca iza zadružne kuće - parcelacijski očevid i prijedlog građevinskog odbora, 4.10.1938.

„usko grlo“ koje je teklo uz obod šanca sve teže je odolijevalo jačanju prometa, iz tog razloga predložen je širi i blaži zavojni luk, koji rješava problem starije prometne trase, prvenstveno oštrog zavoja uz „Hoffmanovu“ uglovnicu, omogućivši pritom lakši manevar u prometovanju. Premještaj prometnice zahtijevao je djelomično zatrpavanje šanca, na najistaknutijoj točki Kranjskog bastiona, prepolovivši šanac na dva manja dijela. Tim su pothvatom izravno spojeni novi ulični pravci, današnja ulica Matice hrvatske i Ivana Gorana Kovačića, s glavnom prometnicom.

Slika 24. Zračni snimak grada 1930-ih godina, linija prvotnog pravca Gundulićeve ulice, uz šanac Kranjskog bastiona

Projekt regulacije zaživio je tek deset godina kasnije, 1947. i 1948. godine. Riječ je o jednoj od prvih većih radnih akcija nakon Drugoga svjetskog rata, započetoj upravo u vremenu velike obnove zemlje, u novom gospodarskom uzletu koji je Karlovcu pružio novu fazu u razvoju i izgradnji. Nije na odmet spomenuti da je upravo taj prostor predgrađa, u blizini banijskog mosta, ponajviše stradao u savezničkom bombardiranju, prvenstveno zbog strateške važnosti u uklanjanju prometnih veza preko rijeke Kupe.¹⁰⁴ Uz obnovu oštećenih objekata, izgradnji mostova, pristupilo se i realizaciji ranije započetog i planiranog, dovršetku

¹⁰⁴ Više o toj temi pogledati u: Marica Karakaš Obradov, *Angloamerička bombardiranja Hrvatske u Drugom svjetskom ratu: saveznički zračni napadi na Nezavisnu Državu Hrvatsku 1943.-1945.*, Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2008.; Vladimir Cvitanović, *Angloameričko bombardiranje karlovačkog i ogulinskog područja 1944.-1945.*, Karlovac: vlastita naklada, 2014.

izgradnje poštanske zgrade¹⁰⁵ i realizaciji nove prometnice. Riječ je o akciji koja je unijela novu vizuru gradskom ambijentu, suvremenom prometnicom i kompletiranom izgradnjom bastiona. No ipak težnja suvremenom zahtijevala je žrtvovanje autohtonog ambijenta, prepoznatljivog karaktera karlovačke tvrđe. Zatrpavanjem šanca i „stapanjem“ bastiona s predgrađem unijeta je svojevrsna konfuzija u pregledu slobodne kontinuirane fortifikacijske zone, šanaca i istaknutih bastiona. Prekinuta je i šetnica s drvoredom, koja je tekla cijelom dužinom vanjskog oboda Zvijezde, jasno ocrtavajući njezin karakterističan oblik.

Paralelno nastanku prometne parcelacijske osnove građevinski odbor dolazi 1938. godine na ideju djelomične parcelacije šanca. Odbor je predložio da se dio šanca¹⁰⁶ pretvori u novi građevinski blok.¹⁰⁷ Ideja koja je izazvala niz reakcija te još jednom podijelila građanstvo, od protivnika do onih koji su podržavali izgradnju, no pobornici izgradnje su pritom nalazili na poteškoće pri natječaju za otkup zemljišta.¹⁰⁸ Prostor šanca definiran regulatornom osnovom kao javno dobro, namijenjen slobodnoj „zelenoj zoni“, hortikulturnom uređenju, bio bi dokinut i proglašen kao građevna parcela. Građevinski odbor predložio je definiranje bloka zatvorenim načinom izgradnje dvokatnica trgovačko-stambene namjene.¹⁰⁹ Jedan od argumenata za izgradnju nalazio se u izjavi da Karlovac ima dovoljno javnih i zelenih površina, i više nego li su one stvarno potrebne. Također, neki od razloga bili su higijenske i estetske prirode, prvenstveno zbog neuređenih površina koje su predstavljale nagrđujuću pustoš, a za koje grad nije imao dovoljno financijskih sredstava da pristupi njihovom uređenju. Rješenje tih problema nalazili su u parcelizaciji i prodaji zemljišta zainteresiranim investitorima.

Dotadašnje stanje šanca bio je prazan prostor, okružen objektima na njegovim rubnim dijelovima, izgrađenim krakom bastiona na istočnoj, zadružnom kućom¹¹⁰ na

¹⁰⁵ Zgrada pošte podignuta je na raskrižju ulica Matice hrvatske i Ivana gorana Kovačića. Njezina pozicija zahtijevala je izravno povezivanje s glavnom prometnicom, tako da se nasipavanje šanca još jednom pokazalo kao prijeko potreban pothvat.

¹⁰⁶ Šanac uz zapadni krak (fasu) Kranjskog bastiona, nasipavanjem šanca u potrebe trasiranja državne ceste u Gundulićevoj, nastala su dva manja odvojena segmenta šanca, 1950-ih godina se odustalo od izgradnje i njihova nasipavanja te su hortikulturno uređeni, te se kao takvi održavaju i danas.

¹⁰⁷ Državni arhiv u Karlovcu, Zbirka građevinske dokumentacije – grad Karlovac, 1.13.4. Parcelacije, Kut. 67, Parcelacija šanca iza zadružne kuće - parcelacijski očevid i prijedlog građevinskog odbora, 4.10.1938.

¹⁰⁸ Nadmetanje *Napretkove zadruge* koja je bila zainteresirana za otkup cjelokupnih parcela koje bi nastale prilikom parcelacije šanca. Lokalni inženjeri (Draganić i Marić) smatrali su taj čin štetnim po pitanju lokalnih interesenata te su ustrajavali na ravnopravnost, javnom raspisivanju natječaja i dražbe gdje bi se pružila prilika lokalnim poduzetnicima/inženjerima da otkupe parcele budućih gradilišta.

¹⁰⁹ Državni arhiv u Karlovcu, Zbirka građevinske dokumentacije – grad Karlovac, 1.13.4. Parcelacije, Kut. 67, Parcelacija šanca iza zadružne kuće - parcelacijski očevid i prijedlog građevinskog odbora, 4.10.1938.

¹¹⁰ Zadružna kuća, tzv. Bundeshaus: samostojeća zgrada na južnoj strani Gundulićeve ulice, koju su 1864. podigli zadrugari, a bila je etažirana na 22 dijela (po jedna prostorija u prizemlju i jedna na katu). U zgradi su

zapadnoj te prodajnim paviljonom Janka Milašinčića¹¹¹ na južnoj strani. Pristup nasipavanja i izgradnje zahtijevao je rušenje prodajnog paviljona dok bi zadružna kuća bila sačuvana i integrirana u novi blok. Među arhivskom građom u Državnom arhivu u Karlovcu pronađena su dva sačuvana nacrti, prijedloga za parcelaciju i definiciju bloka. Prvi plan¹¹² prikazuje prostrani blok trapezoidne forme podijeljen na četiri građevne parcele: zapadna strana prati liniju zadružne kuće, ne oslanjajući se izravno na nju već ostavlja međuprostor. Zbog izoliranosti zadružne kuće i poništenja linije šetnice blok djeluje neintegrirano i nedovršeno, neintegriranosti pridonosi i razlika u visinskoj koti između predviđenih dvokatnih i postojećeg jednokatnog objekta. Drugi, definitivni plan parcelacije¹¹³ iznosi kompromisno rješenje kojim se ne zadire u uži prostor zadružne kuće sa šetnicom. Građevinska parcela trokutne forme izduženija je i manja od prethodne, podijeljena na devet manjih parcela s predloženim drvoredom uz ulice Ivana Gorana Kovačića i Stjepana Radića. Iako je drugi plan predstavljao bolje rješenje, u konačnici nije odobren; zamjerala mu se omeđenost bloka sa svih triju strana krivuljama i premalenom dubinom parcela, a plan nije zadovoljavao ni građevinske propise predviđene za dvokatne objekte.¹¹⁴ Iako interesenata za izgradnju nije nedostajalo izgradnja šanca nije ostvarena. Pristup u izvedbi novog plana vrlo vjerojatno je omeo Drugi svjetski rat, a ulaskom u novu političku atmosferu nakon 1945. godine otvorene su druge perspektive u izgradnji grada. Perspektiva koja je bila koncentrirana na šire područje predgrađa, pritom očuvavši šanac kao slobodan zeleni prostor koji je u kasnijim intervencijama doživio hortikulturno uređenje.

djelovale trgovine i obrtničke radnje: zlatari, brijači, mesnice, prodavaonice tekstilne robe itd.. Vidi u: Radovan Radovinović, *Stari Karlovac, ulice, kuće, ljudi*, 2010., str. 99.

¹¹¹ Milašinčićev paviljon: Paviljon južnog voća g. Janka Milašinčića, podignut sredinom 1930-ih godina na sjevernoj strani trasiranog uličnog poteza Radićeve ulice, na mjestu gdje se nekad nalazio kontinuirani potez šanca, prostor nedaleko nekadašnjih „Riječkih vrata“. Riječ je o prizemnici paviljonskog tipa s prodajnom prostorijom u prizemlju te ukopanim podrumom (skladištem). Izvorni nacrt se nalazi u: Državnom arhivu u Karlovcu, Zbirka građevinske dokumentacije – grad Karlovac, Privatna izgradnja, Kut. 133. Nacrt potpisuje Antun Draganić te je datiran u 1934. godinu. Vremenom je mijenjan izgled pročelja, a danas paviljon služi kao ugostiteljski lokal „Catalpa“

¹¹² Državni arhiv u Karlovcu, Zbirka građevinske dokumentacije – grad Karlovac, 1.13. Planovi i regulacije, mapa priložena uz kutiju 67, plan regulacije Gundulićeve ulice, nedatiran i potpisan no rukopis je nečitak.

¹¹³ Državni arhiv u Karlovcu, Zbirka građevinske dokumentacije – grad Karlovac, 1.13. Planovi i regulacije, mapa priložena uz kutiju 67, plan regulacije Gundulićeve ulice, potpisan ing. Franjo Žugčić, 1940. god.

¹¹⁴ Državni arhiv u Karlovcu, Zbirka građevinske dokumentacije – grad Karlovac, 1.13. Planovi i regulacije, Kut. 67, Dopis Vlasti Banovine Hrvatske gradskoj vlasti, o odbijanju prijedloga parcelacije šanca, 23.4.1940.

Slika 25. Plan regulacije Gundulićeve ulice i šanca, ing. Franjo Žugčić, 1940.

3.3. Izgradnja jugozapadnog dijela karlovačke tvrđe

Izgradnja na prostoru bedema, od Koruškog do Banskog bastiona ostvarena je na temelju smjernica regulatorne osnove iz 1925. godine. Razgradnja bedema pružila je veliku površinu slobodnog prostora. Ono što je do tad bilo prikriveno zemljanim nasipom rastvorilo se u punoj transparentnosti prema gradskom predgrađu. Riječ je o stražnjim dvorištima kuća smještenih uz rubni obod Zvijezde, dvorišta pretežno neuglednih začelja s pomoćnim zgradama i vrtovima koji su svakako zahtijevali suvremenu intervenciju „prikrivanja“ novogradnjom. Novonastali niz stambenih kuća i novih uličnih pravaca otvorio je Zvijezdu predgrađu u novom, modernijem ruhu. Parcelizacija jugozapadne fortifikacijske zone te formiranje novih uličnih trasa, današnje ulice Martina Gambona¹¹⁵ i Đuke Bencetića¹¹⁶ definirano je izgradnjom petnaest stambenih objekata. Izgradnja je većim dijelom ostvarena unutar jedne decenije, aktivnoj graditeljskoj epohi 1930-ih godina u duhu modernizma. Realizirani projekti pripisuju se većinom lokalnim projektantima, nastanjenim i aktivnim na području Karlovca.¹¹⁷ Među grupom projektanata posebice se ističe Nikola Marić¹¹⁸ s najvećim brojem projektiranih objekata, među kojima je i njegova vlastita obiteljska kuća. Za razliku od Kranjskog bastiona, gdje se pristupilo izgradnji dvokatnih objekata, novoizgrađeni stambeni niz u zoni Koruškog i Banskog bastiona definiran je jednokatnim zdanjima, daleko humanijeg i prikladnijeg mjerila, svojstvenog karakteru stare jezgre.¹¹⁹ Izgradnjom u adekvatnom mjerilu oplemenjen je i ožvjljen prostor. Novonastali stambeni niz je poput ranijih bedema popunio prazninu nastalu njihovim uklanjanjem, ispravljajući time prostornu deformaciju nastalu uklanjanjem zemljanog nasipa. Riječ je o spretnom rješenju, tzv. „bedemu kuća“ koji prikriva nutarnji, stari dio grada, dok sa zonom opkopa čini graničnu liniju starog gradskog centra i njegova predgrađa.

Može li se realizacija u jednokatnim zdanjima pripisati društvenoj svijesti i senzibilitetu prema zadanom gabaritu staroga ambijenta ili igrom sretnih okolnosti? Situacija

¹¹⁵ Ulica Martina Gambona, prvo ime: Božidara Vinkovića, u vrijeme NDH Milana Šufflaya, a od 1945. do 1990-te Dragomira Pube Drakulića.

¹¹⁶ Ulica Đuke Bencetića, prvo ime: Janka Štancera, nakon 1945. kratko vrijeme nosila je ime „Ribarova ulica“ (prema dr. Ivanu Ribaru) zatim „Narodnog heroja Vjekoslava Klobučara“

¹¹⁷ Projektanti: Filip Heksch, Ante Draganić, Dragutin Dvornik, Nikola Marić, Branko Petrović. Jedini izuzetak među lokalnim inženjerima je zagrebački arhitekt Franjo Mokrović. Vidi u R. Radovinović, *Stari Karlovac, ulice, kuće, ljudi*, 2010., str. 87.

¹¹⁸ Nikola Marić: (1886.-1981.), građevinski inženjer i poduzetnik, rodom iz Kostajničkog Majura. Diplomirao građevinu u Pragu, nakon studija kratko vrijeme boravi u Kostajnici, a 1932. dolazi u Karlovac, gdje djeluje do 1948., potom se preselio u Zagreb. Kuće podignute prema njegovu projektu su u ulicama M. Gambona, Đ. Bencetića i dr.. Vidi u: »Karlovački Leksikon«, 2008., str. 380.

¹¹⁹ Kuće unutar „Zvijezde“ pretežno su građene kao jednokatnice (izuzev dvokatnica građenih u 19. stoljeću).

nastala na Kranjskom bastionu govori upravo suprotno, o nedostatku senzibiliteta prema ambijentalnoj vrijednosti stare jezgre, narušenoj neadekvatnim odnosom gabarita dvokatnica i starijih jednokatnih zdanja. Na jugozapadnom dijelu fortifikacija, uz rubni obod Zvijezde nije bio izgrađen nijedan dvokatni objekt koji bi zahtijevao prilagodbu visinskim ujednačavanjem. Također sâm položaj jugozapadnog dijela tvrđe nije bio povoljan interesu „visokih“ investicija, pozicioniran u intimnijem dijelu grada, izvan dodira glavne prometnice, dok je Kranjski bastion pozicioniran upravo suprotno, uz njezin najuži dio.

Prvu građevinsku dozvolu za gradnju na mjestu bedema dobila su 1933. godine braća Anzić, vlasnici kuće u susjednoj Haulikovoj ulici.¹²⁰ Dozvola je izdana za izgradnju jednokatnice, prema projektu Ante Draganića, a njezini gabariti postali su svojevrsna smjernica za daljnju izgradnju.¹²¹ Stvaranju novog lica i ambijenta grada doprinijela je i odluka o spajanju Tomislavove¹²² i Domobranske¹²³ ulice, u svrhu povezivanja dotadašnjeg središta grada s njegovim jugozapadnim predgrađem koje se sve intenzivnije gradilo.¹²⁴ Upravo na prostoru produžetka Tomislavove ulice, nedaleko šanca izgrađena je nova zgrada „Jugosokola“.¹²⁵ Spajanje dviju ulica provedeno je 1936. godine,¹²⁶ a ono što je pritom učinjeno djelomice je žrtvovalo dotada netaknutu povijesno-ambijentalnu vrijednost Zvijezde. Pothvat koji je zahtijevao rušenje dviju kuća u Križanićevoj ulici¹²⁷ prekinuo je rijetki cjeloviti niz tradicionalnih građanskih kuća,¹²⁸ a nasipavanjem u svrhu premošćenja ulične trase narušen je slobodan kontinuirani prostor šanca.

¹²⁰ Ulica paralelna sa novonastalom susjednom ulicom Martina Gambona.

¹²¹ Radovan Radovinović, *Stari Karlovac, ulice, kuće, ljudi*, 2010., str. 66.

¹²² Ulica Kralja Tomislava, prvo ime „Svete Trojice“ (Dreifartighaits Gasse), zatim Janka Markeza, za vrijeme NDH nosi ime Milivoja Šrepela, nakon 1945. Ive Marinkovića.

¹²³ Domobranska ulica, ujedno i njezino prvo ime (prema Domobranskoj vojarni), za vrijeme SHS nosila je ime „Kralja Aleksandra“, u vrijeme NDH „Ulica 10. Travnja“, nakon 1945. nekoliko puta mijenja ime: „Staljinova“, „Crvene armije“ zatim „Jugoslavenske armije“ koje je zadržano do 1990-ih godina.

¹²⁴ Upravo je jugozapadno predgrađe postalo novo središte grada, a Tomislavova ulica glavna linija, poveznica starog i novog središta grada.

¹²⁵ Zgrada „Jugosokola“, današnji Sokolski dom, podignuta je 1934. kao reakcija na odcjepljenje „Hrvatskog sokola“ i izgradnju „Hrvatskog doma“. Izgrađena je prema projektu arhitekta Frane Lušićića, a gradnju je izvela građevinska tvrtka ing. Branka Petrovića. Vidi u: Radovan Radovinović, *Stari Karlovac, ulice, kuće, ljudi*, 2010., str. 70.

¹²⁶ Radovan Radovinović, *Stari Karlovac, ulice, kuće, ljudi*, 2010., str. 68.

¹²⁷ Križanićeva ulica, prvo ime „Pekarska ulica“ (Bäckerstrasse), današnje ime nosi od 1930. godine.

¹²⁸ Đurđica Cvitanović piše da je ta ulica od svih najviše „purgerska“, s tradicionalnim građanskim domovima, među kojima se nalaze i male nenametljive palačice visoke ambijentalne vrijednosti, vidi u: Đurđica Cvitanović, »Kulturna i umjetnička baština Karlovca od osnutka utvrde do 19. stoljeća«, 1979., str. 392.

Slika 26. Pogled na neizgrađenu zonu kurtine između Banskog i Korušskog bastiona, fotografija snimljena oko 1912. godine

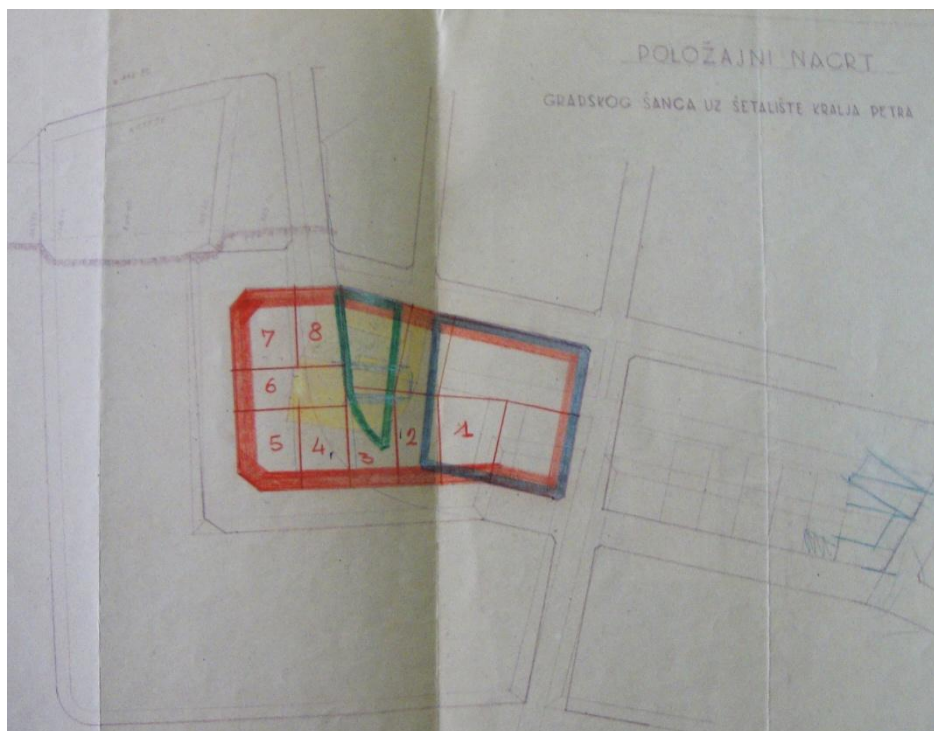
Većim dijelom današnji izgled jugozapadnog dijela bedema definiran je tijekom 1930-ih godina, dok su istočni krak kurtine i južnog šanca Korušskog te prostor Banskog bastiona ostali neizgrađeni sve do kasnijih intervencija 1940-ih i 1950-ih godina. Među arhivskom građom pronađena su tri prijedloga parcelacije Banskog bastiona. Najraniji prijedlog Ing. Lovke iz 1924. godine, kada se intenzivno radilo na izradi nove regulatorne osnove, iznosi ideju da se na bastionu izgradi zgrada Jugoslavenkog Sokol-doma,¹²⁹ no prijedlog je odbijen zbog neprilagodljivosti i predviđene ideje da se taj prostor osigura za izgradnju stambenog niza. Drugi plan¹³⁰ iznosi Nikola Marić, datiran je nešto kasnije, odnosno 1936. godine, a predviđa parcelaciju bastiona u osam novih građevinskih čestica, predviđajući rušenje kuće Rauch.¹³¹ Rješenje slično kao i na susjednim parcelama, gdje građevinska linija prati obris bastiona. Plan nije zaživio, što je ujedno i propuštena prilika za ujednačenom i cjelovitom realizacijom izgradnje jugozapadne strane bedema. Izgradnjom

¹²⁹ Prijedlog poslan pismom prof. arh. Martinu Pilaru, vidi u: Državni arhiv u Karlovcu, Zbirka građevinske dokumentacije – grad Karlovac, 1.13.2. Regulatorne osnove, Kut. 67, pismo adresirano na prof. arh. Martin Pilar, 9.5.1924.

¹³⁰ Državni arhiv u Karlovcu, Zbirka građevinske dokumentacije – grad Karlovac, 1.13. Planovi i regulacije, mapa priložena uz kutiju 67, plan regulacije Banskog bastiona, koju potpisuje Nikole Marić 1936. godine.

¹³¹ Kuća Rauch: kuća srušena zbog dotrajalosti, a na njezinom mjestu je izgrađena faksimilska rekonstrukcija. Michael Rauch bio je tesarski majstor – cimerman, organizator karlovačkog tesarskog ceha. Uz Josipa Stillera pripada među istaknute graditelje Karlovca u drugoj polovini 18. stoljeća. Vidi u: Radovan Radovinović, *Stari Karlovac, ulice, kuće, ljudi*, 2010., str. 83.

Banskog bastiona uspješno bi bio povezan novoizgrađeni niz koji bi tekao od Kranjskog do Koruškog bastiona.

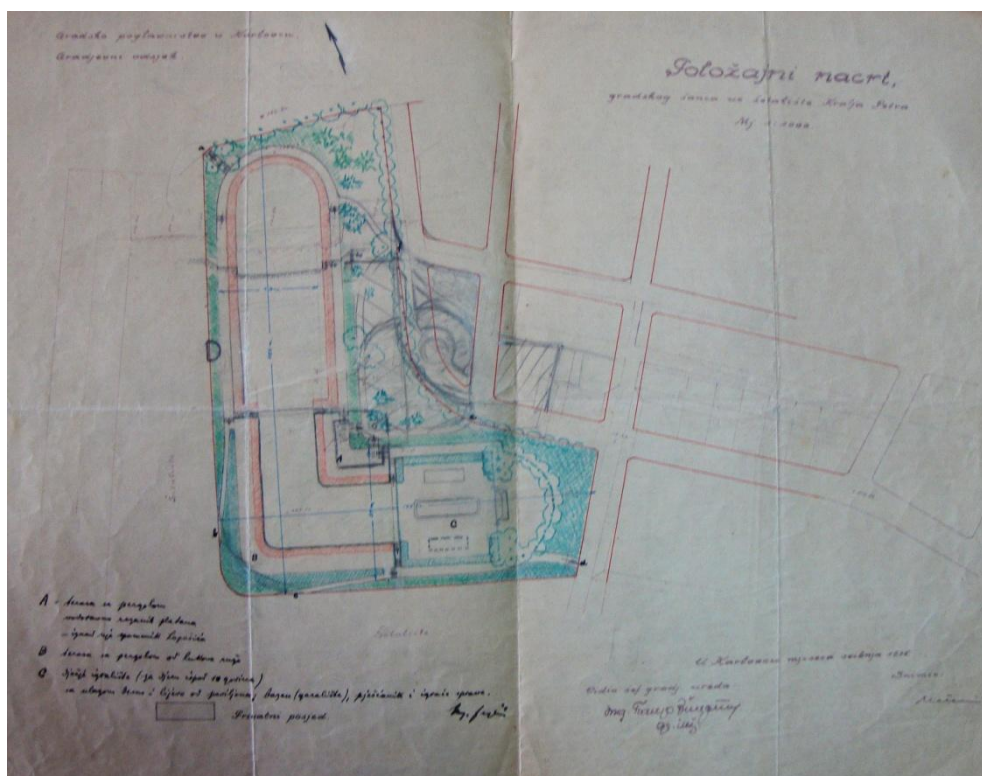

Slika 27. Plan parcelacije Banskog bastiona, ing. Nikola Marić, 1936.

Treći plan,¹³² datiran u istu 1936. godinu predlaže uređenje bastiona i šanca u park, površina bastiona bila bi rezervirana za spomenik Radoslava Lopašića,¹³³ dok bi prostor šanca bio namijenjen dječjem igralištu. Iako plan nije realiziran onako kako je predviđen, intervencijom 1950-ih pristupilo se tematski vrlo sličnom rješenju. Slobodna površina bastiona osigurana je za smještaj spomenika, a prostor šanca je iskorišten za hortikulturno uređen u park.

¹³² Državni arhiv u Karlovcu, Zbirka građevinske dokumentacije – grad Karlovac, 1.13. Planovi i regulacije, mapa priložena uz kutiju 67, Plan preuređenja bastiona i šanca u park sa spomenikom R. Lopašića, potpisuje ga ing. Franjo Žugčić, 1936. godine.

¹³³ Radoslav Lopašić: (1835. -1893.), povjesničar, rodom Karlovčanin. Sakupljač važnih povijesnih dokumenata i knjiga, autor brojnih tekstova vezanih uz povijest grada i okolice. Vidi u: »Karlovački Leksikon«, 2008., str. 362.

Slika 28. Plan uređenja parka na prostoru šanca i Banskog bastiona, 1936.

Slika 29. Izgrađena jugozapadna zona bedema, snimljeno sredinom 1950-ih

3.4. Izgradnja Zrinskog trga

Pitanje predloženo još početkom 1920-ih godina, popraćeno burnim reakcijama građana, većinski nastrojenih protiv izgradnje i oduzimanja javnog svojstva najvećeg gradskog trga. Ignorirajući mišljenje javnosti, gradska politička elita s izraženim entuzijazmom gajila je jedini mogući odgovor: gradit će se, samo je pitanje vremena. Ideja o parcelaciji i ukidanju Zrinskog trga uvrštena je u konačni plan regulatorne osnove iz 1925. godine, pretvorivši dotadašnji prijedlog u pravno legitimni plan. Regulatorna osnova predlagala je da se slobodan središnji prostor trga popuni stambeno-najamnim blokom nepravilna trapezoidnog oblika. U svrhu „pomirenja“ s okolinom i njegovim adekvatnim uklapanjem predloženo je da građevna os bude orijentirana uz glavnu državnu cestu i usporedna liniji građevina susjednog sjeveroistočnog bloka. Na taj način ipak bi bio omogućen, iako reduciran u odnosu na dotadašnju površinu trga, slobodan kontinuirani prostor između zgrada i prometnice, dodatno oplemenjen predlaganim drvoredom. Uz izgradnju slobodne zone trga, plan je predlagao i izmjenu njegova jugozapadnog dijela, rušenjem Žitne kuće i Francuskih magazina. Rušenje Žitne kuće predviđeno je radi novog prometnog pravca, koji bi iz smjera Banije, premošten novim mostom,¹³⁴ omogućio dodatnu prometnu komunikaciju na relaciji Zagreb-Rijeka (Sušak), pritom rasterativši dotadašnju prometnu trasu. Na prostoru Žitne kuće predviđao je manju zaobljenu parcelu, dok bi prostor Francuskih magazina bio iskorišten za izgradnju nove poštanske zgrade i tržnog prostora.¹³⁵

Plan koji je iznijela regulatorna osnova ostao je većim dijelom ostvaren samo na papiru, prvenstveno zbog financijskih i vlasničkih ograničenja.¹³⁶ Tek je zadržana ideja o izgradnji središnjeg dijela trga, no u izmijenjenim gabaritima.¹³⁷ Plan pronađen među arhivskom građom¹³⁸ iznosi izmjenu gabarita prvotno predviđenog bloka. Blok je proširen zbog želje za većim brojem parcela, pritom poništivši prijedlog koji je uskladio liniju nove i susjedne izgrađene parcele. Predimenzioniranjem građevnih parcela prekinut je kontinuirani slobodni prostor i drvored, koji je trebao teći cijelom dužinom uz glavnu državnu cestu,

¹³⁴ Novi most predviđen je i u prvoj regulatornoj osnovi iz 1905. godine, samo na suprotnoj uličnoj osi, današnjoj Vranyczanyjevoj ulici.

¹³⁵ Državni arhiv u Karlovcu, Zbirka građevinske dokumentacije – grad Karlovac, 1.13. Planovi i regulacije, mapa priložena uz kutiju 67, plan sa prikazom korekcija prve regulatorne osnove iz 1905., nedatirano.

¹³⁶ Vlasnička ograničenja, „Žitna kuća“ i Francuski magazini nisu bili u vlasništvu grada, već u privatnom i državnom vlasništvu.

¹³⁷ Grad je slobodno diktirao gabarite izgradnje na središnjem, slobodnom prostoru trga, u tome nije imao nikakvih prepreka, upravo iz razloga što je trg bio u gradskom vlasništvu.

¹³⁸ Državni arhiv u Karlovcu, Zbirka građevinske dokumentacije – grad Karlovac, 1.13. Planovi i regulacije, mapa priložena uz kutiju 67, Plan parcelacije zrinjskog trga iz 1930. godine, koji je izradio gradski građevni odsjek, potpisan no rukopis je nečitak.

skladno ujediniвши dotad izgrađene parcele i novi blok. Negiranjem prvotno predloženog trg je većim dijelom pretvoren u ulicu, a tek manji fragment slobodnog prostora ostao je sačuvan ispred palače Fröhlich.¹³⁹

Slika 30. Regulacija Zrinjskog trga, detalj regulatorne osnove iz 1295.

Iako predložen još sredinom dvadesetih, i djelomičnom izmjenom početkom 1930-ih, prijedlog je stagnirao. Tek se krajem tridesetih pokreće njegovo provođenje u djelo. Prvotno je organiziran parcelacijski očevid, održan 13. veljače 1939.,¹⁴⁰ a nedugo zatim i rasprava održana u gradskom poglavarstvu 16. veljače 1939. godine. Raspravi su prisustvovali interesenti i protivnici izgradnji. Interesenti su bili pojedinci koji su prepoznali potencijalnu vrijednost budućih parcela, prvenstveno zbog pozicije uz glavnu prometnicu.

¹³⁹ Prostor koji je 1950-ih služio kao stajalište za autobuse i prometnu regulaciju, poput Trga bana Jelačića u Zagrebu (tadašnji Trg Republike), svojedobno se na tom prostoru nalazila benzinska crpka, neugledna drvena kućica (u arhivskoj građi pronađen je neostvareni plan Nikole Marića za benzinsku stanicu) koja je tek 1950-ih uklonjena jer je na njezinom mjestu izgrađena autobusna stanica. Danas taj prostor nosi naziv Trg Matije Gupca.

¹⁴⁰ Državni arhiv u Karlovcu, Zbirka građevinske dokumentacije – grad Karlovac, 1.13. Planovi i regulacije, Kut. 67, Parcelacija Zrinjskog trga, 13.2.1939.

Protivnici izgradnji bili su vlasnici kuća¹⁴¹ pozicioniranih uz rubni obod tadašnjeg trga. Među argumentima protiv izgradnje posebno se istaknuo onaj Mavre Fröhlicha, koji je izjavio: *parcelaciji se protivim samo iz estetskih razloga i što regulatorna osnova nije potpuno u skladu sa odobrenom regulatornom osnovom (...) ja sam gradio svoju kuću i dao joj bogato ukrašene fasade računajući sa time da Zrinjski trg neće nikada biti izgrađen, a sa izgradnjom Zrinjskog trga se svakako smanjuje vrijednost moje kuće jer se zatvara njezin vidik prema jugozapadnoj strani.*¹⁴² Uz estetski razlog, glavni argumenti bili su nepodudarnost s planom regulatorne osnove te mogućnost pada vrijednosti njihovih nekretnina, kojima bi pogled na nekoć prostrani trg bio zasjenjen novogradnjom. Dr. Gajo Petrović izjavljuje: *Ja sam protiv parcelacije Zrinjskog trga i smatram da bi bio oštećen izgradnjom bloka kuća (...) kad bi znao da će se Zrinjski trg izgraditi ne bi kupovao tako skupo gradilište i gradio tako skupu zgradu. Ja sam ju zidao i radi toga da se Zrinjski trg ukrasi. Kad bi se Zrinjski trg izgradio moja kuća bi bila sakrivena, ne bi imala sunca koje sad cijeli dan na nju sja i tako bi moja kuća radi higijenskih i estetskih razloga izgubila trećinu cijene.*¹⁴³ Prigovore iznijete na raspravi Gradsko poglavarstvo nije uzelo u obzir. Naum u izmjeni parcelacije ono je opravdalo tvrdnjom da se predmetnom parcelacijom bitno neće izmijeniti regulatorna osnova jer su zadržani zadani gabariti ulica, jedino se izostavlja zeleni pojas i to ne u cijelosti, već samo reduciranoj verziji. Konačni zaključak o parcelaciji zemljišta na jedanaest dijelova donesen je na sjednici Gradskog poglavarstva 7. ožujka,¹⁴⁴ a odobren 2. svibnja 1939.¹⁴⁵

Nedugo nakon odobrenja parcelacije pristupilo se formiranju posebnih, pripremnih uvjeta povodom organiziranja dražbe budućih gradilišta. Prva točka uvjeta iznosi smjernice vezane uz tip izgradnje: *gradilišta se imaju izgraditi u zatvorenom načinu izgradnje s dvospratnim zgradama (...) zgrade orijentirane prema jugozapadu, jugoistoku i sjeveroistoku imaju se sastojati od prizemlja sa trgovačkim lokalima, prvog i drugog sprata bez mansardnih stanova, dok se zgrade sa uličnim pročeljem okrenutim prema sjeverozapadu*

¹⁴¹ Kućevlasnici i posjednici: Mavro Fröhlich, Spitzer Robert, Dr. Gajo Petrović, Ivan Gajačić, Dr. Stanko Rendulić, Dr. Josip Kramer, Emil Kramer, Dr. Oskar Lach, Vladimir Purebl.

¹⁴² Državni arhiv u Karlovcu, Zbirka građevinske dokumentacije – grad Karlovac, 1.13. 4. Parcelacije, Kut. 67, Zapisnik gradskog poglavarstva temeljem rasprave parcelacije Zrinjskog trga, 16. 2. 1939.

¹⁴³ Državni arhiv u Karlovcu, Zbirka građevinske dokumentacije – grad Karlovac, 1.13. 4. Parcelacije, Kut. 67, Zapisnik gradskog poglavarstva temeljem rasprave parcelacije Zrinjskog trga, 16. 2. 1939.

¹⁴⁴ Državni arhiv u Karlovcu, Zbirka građevinske dokumentacije – grad Karlovac, 1.13. 4. Parcelacije, Kut. 67, Parcelacija Zrinjskog trga u Karlovcu – zaključak gradskog vijeća, 7. 3. 1939.

¹⁴⁵ Državni arhiv u Karlovcu, Zbirka građevinske dokumentacije – grad Karlovac, 1.13. 4. Parcelacije, Kut. 67, Odluka o parcelaciji Zrinjskog trga, 2. 5. 1939.

imaju sastojati od stambenog visokog prizemlja.¹⁴⁶ Izgradnja trga trajala je od 1939. do 1950. godine. Iako se izgradnja odvijala u periodu tri različita politička režima,¹⁴⁷ zadržan je parcelacijski plan iz 1939. godine, uključujući i odredbu o tipu izgradnje. Na taj način blok je izgrađen kao jedinstvena cjelina dvokatnica u duhu još uvijek aktualne moderne, začete između dva svjetska rata, tipu zgrada srodnih onima koje su izgrađene na prostoru srušenih bedema. Tome vjerojatno ima zahvaliti što je blok djelomice realiziran na samom kraju 1930-ih, kada se podižu stambene kuće Ivana Tavčara i ing. Ante Draganića,¹⁴⁸ a istovremeno i uglovnica Štedionice Savske banovine.

Slika 31. Plan izmjene regulacije Zrinjskog trga, 1930.

Iz današnje je perspektive teško govoriti o propustima i žaliti za izgubljenim, jer je već cijeli niz generacija odrastao i pamti situaciju kada je trg odavno prestajao postojati. Tek je nekolicina živućih koji se možda mogu jasno prisjetiti ambijenta dok je prostor trga još bio neizgrađen. No umjesto „živih“ sjećanja tu nam mogu poslužiti zapisane priče, stare fotografije i razglednice koje svjedoče o sentimentalnoj i ambijentalnoj vrijednosti trga.

¹⁴⁶ Državni arhiv u Karlovcu, Zbirka građevinske dokumentacije – grad Karlovac, 1.13. 4. Parcelacije, Kut. 67, Posebni uslovi za izgradnju na Zrinjskom trgu, 17.5.1939. Dokument u petnaest točaka kojime pokriva sve obaveze koje su budući vlasnici parcela dužni slijediti.

¹⁴⁷ Proces započet u Kraljevini Jugoslaviji, nastavljen za vrijeme NDH te u konačnici dovršen za vremena Federativne narodne republike Jugoslavije.

¹⁴⁸ Kuću Ivana Tavčara projektirao je ing Dragutin Dvornik, dok je susjednu kuću „Draganić“ projektirao njezin vlasnik, ing. Ante Draganić. Oni su ujedno i predstavnici karlovačke moderne između dva svjetska rata.

Negiranje trga kao javnog dobra i njegovo pretvaranje u građevni blok ishod su nedostatka senzibiliteta za ambijentalnu vrijednost. Svojevrсна tvrdoglavost i lijenost gradskih otaca da pronađu primjerenije rješenje te premjeste parcele na za to prikladnije mjesto,¹⁴⁹ žrtvovala je trg koji je imao puni potencijal da se uredi, osuvremeni i dočeka naše vrijeme. Grad se u ono vrijeme zaista imao mogućnosti širiti i graditi a da se pritom nije morao izgubiti najvredniji ambijent neposredno izvan Zvijezde. Iako je riječ o promašenom urbanističkom rješenju, interpolaciji koja se mogla izbjeći, svojevrсни šok kojeg je doživio ambijent ublažen je i djelomice „izliječen“ smjenom generacija koje pamte drugačiju sliku. Nju za budućnosti valja očuvati, jer je vrijedan svjedok vremena i svojevrсна opomena, da bolje čuvamo vrijedne ambijente koje bismo u skoroj budućnosti na jednak način mogli izgubiti.

Slika 32. Novopodignuti blok na nekadašnjem Zrinjskom trgu 1950-tih, danas Trg bana Petra Zrinskog i Trg Matije Gupca

¹⁴⁹ Šteta je što se ovako vrijedni primjeri prijeratne moderne nisu ostvarili na povoljnijim mjestima, koja su tek kasnije, a neka se čak ni danas nisu definirala izgradnjom, već stoje kao praznine, koja govore o urbanoj nepromišljenosti.

Slika 33. Trg bana Petra Zrinskog, pogled na južnu stranu bloka

3.5. Nove perspektive, novi identitet

Kada je riječ o graditeljskoj djelatnosti, četrdesete godine 20. stoljeća vrlo su skromne. Početak tog desetljeća okarakteriziran je ponajprije u dovršenju ranije započetih projekata, izgradnji Kranjskog bastiona i Zrinjskog trga. Od novih prijedloga i graditeljskih akcija ističe se odluka o izgradnji zgrade Trgovačke akademije, danas Tehničke škole. Odluka o izgradnji donesena je 1940. godine, u vrijeme Banovine Hrvatske i bana dr. Ivana Šubašića za kojeg tjednik *Karlovački narodni list* iznosi da je uvijek pokazivao veliki smisao za grad.¹⁵⁰ Izgradnja škole unutar šanca uz Koruški bastion predstavlja jedan od većih graditeljskih promašaja, prvenstveno zbog odabira lokacije. Kako bedemi, točnije opkop tvrđe u to vrijeme nisu bili pod konzervatorskom zaštitom, a senzibilitet za povijesno-ambijentalne vrijednosti grada nije bio na zavidnoj razini, odluka nije imala velikog odjeka među građanstvom. Dapače, u tisku se ističe, *kako će Karlovac dobiti još jednu vrlo lijepu i*

¹⁵⁰ »Gradnja zgrade Trgovačke akademije u Karlovcu«, u: *Karlovački narodni list*, Karlovac, 17. svibnja 1940., str. 3.

*reprezentativnu školsku zgradu za sve privredne škole.*¹⁵¹ Jedan od razloga zašto se javnost nije usprotivila, već pozdravila izgradnju unutar šanca jest opće poznata stvar da su oni više bili trn u oku nego li prepoznata, potencijalna vrijednost. Pitanje šanca provlačilo se kroz javnost dugi niz godina, bilo je nezaobilazna tema gotovo svakog broja lokalnih novina, uvijek sa slično postavljenim pitanjem: kako sanirati problem šanca, urediti ih kao parkove ili kao buduća gradilišta? Prvi konkretniji pokušaj sanacije i adekvatnog trajnog rješenja ostvaren je tek sredinom 1950-tih godina.¹⁵²

Slika 34. Zgrada Tehničke škole u šancu Korušskog bastiona

Trokrilna zgrada škole sa svim suvremenim potrebitim sadržajem je neosporno hvalevrijedna investicija, no nažalost podignuta na krivom mjestu, jer je prostora za smještaj novog školskog objekta bilo na pretek u dotad neizgrađenom prostranstvu karlovačke periferije. Odabir parcele unutar šanca govori upravo u prilog mogućeg pokušaja odgovora na pitanje o problemu i potrebi sanacije šanca. Iako u početku hvaljen i srdačno dočekan projekt, ubrzo je ustanovljen kao promašaj i trajni gubitak ambijentalne vrijednosti.¹⁵³ Objekt i danas

¹⁵¹ »Gradnja zgrade Trgovačke akademije u Karlovcu«, u: Karlovački narodni list, Karlovac, 17. svibnja 1940., str. 3.

¹⁵² Pristup u uređenju šanaca na način da postaju hortikulturno uređena zona

¹⁵³ Đurđica Cvitanović kritizira provedbu o izgradnji školskog objekta unutar tvrđe, te predlaže njegovo rušenje, usp. Đurđica Cvitanović, »Najbitniji problemi koje treba rješavati na razini S.O. Karlovac«, 1979., str. 100.

stoji u prostoru kao jasan primjer neuspjele interpolacije, primjer agresivnog zadiranja u povijesni krajolik Zvijezde čiji je krajnji rezultat strano tijelo nespojivo s okolinom.

Početak Drugoga svjetskog rata, koji je ubrzo zahvatio i naše područje doprinio je stagnaciji u izgradnji. Rat je ostavio znatnog traga na karlovačkom području, povrh svega u stradavanju velikog broja stanovništva,¹⁵⁴ a zatim i u materijalnim oštećenjima i gubicima nastalih tijekom savezničkog bombardiranja.¹⁵⁵ Godine nakon rata provedene su u aktivnoj obnovi zemlje, u novoj političkoj sferi čiji je glavni zadatak bila brza industrijalizacija i rekonstrukcija provedena po socijalističkim principima, stalnom povišenju standarda svih građana.¹⁵⁶ Sve većim rastom intenzivne industrijalizacije usporedno raste i broj stanovnika, što je gradu otvorilo već dobro poznati problem, nedostatak stanova. Otvoreno stambeno pitanje poticalo je na što hitnije urbanističko rješenje, koje je trebalo pružiti odgovor u kojem smjeru graditi i razvijati grad.¹⁵⁷ U drugoj polovici 1940-ih nisu pronađena konkretna urbanistička rješenja, no u nekoliko navrata se to pokušalo. Tako je 20. prosinca 1948. izrađena Direktivna regulaciona osnova,¹⁵⁸ koja je u konačnici, kao i svi dotadašnji prijedlozi, poslužila više kao smjernica nego kao konkretni plan. Njome je definirana stara jezgra kao povijesna cjelina izolirana zelenilom šanaca, a širenje stambene zone predviđa se u smjeru jugozapada.¹⁵⁹ Ozbiljniji pristup u rješavanju urbanističkih potreba nastupio je tek 1950-tih godina, kada se intenzivno pristupa istiskivanju neplanirane i stihijske izgradnje i kada Karlovac stupa u dugo iščekivanu novu fazu gradogradnje.

¹⁵⁴ Prije svega progon i deportacija židovskog i srpskog stanovništva koje je činilo znatan udio populacije grada, ujedno i njegove kulturne sastavnice. Židovi su u ponajvećem broju zaslužni za jačanje kulturne svijesti po kojoj je grad bio daleko poznat, posebice u 19. stoljeću.

¹⁵⁵ Grad je bombardiran ponajviše u predjelu predgrađa, uz rijeku Kupu, zbog strateške važnosti mosta. Tako je u najvećem broju stradao niz kuća uz Gundulićevu ulicu. Unutar zvijezde najveće oštećenje pretrpjela je zgrada Oružane tzv. „Zeughaus“, urušena su dva krila na sjeveroistočnoj strani zbog eksplozije nastale za vrijeme talijanske okupacije.

¹⁵⁶ Đurđa Lipovšćak, »Urbani razvoj Karlovca«, 1979. str. 436.

¹⁵⁷ U ranim poratnim godinama u izradi urbanističkih planova jedan od problema bilo je pomanjkanje stručnih kadrova. Zbog takve situacije Urbanistički institut Ministarstva komunalnih poslova NRH preuzeo je na sebe zadaću izrade direktivne regulacione osnove važnijih gradskih centara i uskladi ih sa prostornim planom i koncepcijom u zemlji. Vidi u: Đurđa Lipovšćak, isto, str. 437.

¹⁵⁸ Direktivna regulaciona osnova, 20.12.1948., izrađena u Urbanističkom institutu NRH, autor projekta je ing. arh. Vlado Antolić, vidi u: Đurđa Lipovšćak, isto, str. 438.

¹⁵⁹ Smjernice koje su u konačnici realizirane: stara jezgra sačuvala je „izoliranost“ sačuvanim zelenim opkopom, prostor uz Koranu djelomice je oplemenjen sportsko-rekreativnim sadržajem s hotelijersko-turističkim kapacitetom, a širenje grada odvija se upravo u smjeru jugozapadno od Zvijezde, na prostoru neizgrađenih prostranih livada. No plan osnove je ipak ostao nedorečen u mnogim problemima i detaljima, što je rezultiralo nekontroliranom, stihijskom izgradnjom – vidi u: Đurđa Lipovšćak, isto, str. 438.

Iako je izgradnja novih objekata na užem području stare jezgre svedena na minimum,¹⁶⁰ druga polovina 1940-ih nije zapamćena kao vrijeme izgradnje novih, već po uklanjanju starih ambijentalnih vrijednosti. Riječ je o rušenju sakralnih objekata na užem području grada. Ono što je generacijama bilo sastavni dio kulturnog identiteta, pritom brižno čuvano i održavano, u novoj političkoj sferi palo je u drugi plan. Plan koji je na pitanje o održavanju i potrebitoj sanaciji¹⁶¹ sakralnih objekata pronašao „trajno“ rješenje, njihovo uklanjanje. Rušenje dotrajalih građevina na području grada nije bilo novo, no ono što je slijedilo krajem 1940-ih bilo je ravno zločinačkom pothvatu. Godine 1948. pristupilo se beskompromisnom rušenju dviju crkava: crkve sv. Ćirila i Metoda,¹⁶² i starokatoličke crkve sv. Ćirila i Metoda.¹⁶³ Njihovim uklanjanjem stvorene su praznine, brisani prostori koji su umanjili ambijentalnu vrijednost i povijesnu slojevitost, kako ulice tako i grada u cjelini, koja je izgubila prepoznatljive vertikale zvonika, vidljivih iz šire gradske okolice.

Kada se pokušava naći razlog rušenja pojedinih sakralnih objekata, nije dovoljno zadovoljiti se odgovorom da je riječ o poretku koju nije tolerirao religiju te ju kao takvu sustavno ignorirao i brisao iz javnog prostora. Odgovor je daleko kompleksnije prirode, a dio odgovora zasigurno leži u svojevrsnoj političkoj kontaminiranosti crkvenih spomenika. Poznato je da su u crkvi sv. Ćirila i Metoda tokom okupacije u Drugom svjetskom ratu održavane mise za talijansku vojsku, koja je za to vrijeme boravila u gradu. To ne opravdava razlog rušenja koje je izbrisalo upečatljivu sliku crkve u sklopu Modrušanovog parka, Domobranske ulice i šire gradske vizure, već samo produbljuje problematiku i moguće razloge zbog kojih su pojedini objekti uklanjani iz urbanog prostora. Bez obzira o kojim

¹⁶⁰ Izuzev izgradnje Zrinjskog trga i Kranjskog bastiona, na užem području Zvijezde tokom 1940-ih je izgrađen svega jedan objekt, škola unutar šanca. No situacija se promijenila tokom 1950-ih i 1960-ih godina, kada se u prostoru stare jezgre i predgrađa uz Kupu pojavljuje niz novogradnji.

¹⁶¹ Crkva sv. Ćirila i Metoda nije bila statički ugrožena, dotrajalost krovišta i pokoja pukotina u zidu olako su protumačeni kao opasnosti koje mogu ugroziti život njihovih korisnika i slučajnih prolaznika, ujedno i kao jednostavno „opravdanje“ za njezino uklanjanje. Vidi u: Zlatko Gursky, *Karlovac, panorama jednog vremena*, 1991., str. 30-31.

¹⁶² Crkva sv. Ćirila i Metoda: onovremeno najmlađa ali i najveća karlovačka crkva, „karlovačka katedrala“ kako su je zvali Karlovčani. Izgrađena je povodom povećanja pastoralnih potreba uslijed širenja grada. Izgradnja je započela 1906., prema projektu Hektora pl. Eckhela, a izgradnju je vodio gradski inženjer Valerijan Reiszner. Izgradnja je dovršena 1910. u historicističkom stilu koji kombinira neoromaničke i neogotičke elemente. Vidi u: Dubravko Vinković, »Katolička crkva Svetoga Ćirila i Metoda«, u: *Svjetlo*, časopis za kulturu, umjetnost i društvena zbivanja 3-4 (2010.), str. 198.

¹⁶³ Starokatolička crkva sv. Ćirila i Metoda: nalazila se na prostoru između nekadašnje Kadetske škole (danas zgrade Veleučilišta i Karlovog bastiona. Vjerojatno je izgrađena kao vojna kapela ondašnje kadetske škole. Jednobrodna crkvice skromnih gabarita i nadasve zanimljivog trolisnog pročelja srušena je u drugoj polovini 1940-ih godina, kada na taj prostor dolazi JNA. Na mjestu te crkvice danas se nalazi cesta, prilazna rampa vojarni br. 2, u šancu.

razlozima je riječ, rušilačkim pristupom sakralnih objekata¹⁶⁴ izbrisan je dio povijesne slojevitosti grada i građanske tradicije, tradicije koju je istisnulo novo vrijeme i novi ljudi, a prostoru nekoć živih hodočasničkih punktova zatrt je svaki trag.¹⁶⁵

Slika 35. Domobranska ulica, brisani prostor na mjestu nekadašnje crkve sv. Ćirila i Metoda

¹⁶⁴ Rušenje sakralnih objekata obilježile su i pedesete godine 20. stoljeća, kada je gradski ambijent osiromašen rušenjem kapele sv. Križa (1958.) i sinagoge (1959.).

¹⁶⁵ O zatiranju svakog traga i spomena na pojedine objekte tj. mjesta na kojima su se crkve i kapele nalazile, govori način na koji su ti prostori iskorišteni, tj. neiskorišteni. Na mjestu nekadašnjih objekata nastali su brisani prostori, uklopljeni u okolni park, kao da se na njima ništa nije nalazilo.

4. Pomladeni grad

Ulaskom u novu političku sferu, nakon Drugoga svjetskog rata, otvorili su se novi pogledi i mogućnosti vezane uz čovjeka i njegovu egzistenciju, pa tako i na grad kao središte njegova djelovanja i življenja. Jugoslaviju u poslijeratnom vremenu zahvatio je potrebiti modernizacijski proces, intenzivno nastojanje u jačanju i poticanju industrije te svih privrednih grana koje su bile u stanju pokrenuti modernizaciju zemlje te razvoj njezine ekonomije.¹⁶⁶ Usporedno s težnjom industrijalizaciji pojavila se potreba za rješavanjem stambenog pitanja. Nedostatak stambenog fonda prouzročen ratnim stradavanjem i sve većim migracijskim valom stanovnika iz ruralnih krajeva u gradska središta zahtijevao je nova rješenja, tendenciju tipizaciji i standardizaciji, posebice kada je riječ o brzom i financijski prihvatljivoj izgradnji. Tipološki repertoar trebao je izraziti humanističku prirodu socijalizma i brigu za sve slojeve stanovništva, kojima trebaju biti dostupni svi sadržaji.¹⁶⁷ Uz rješavanje osnovnih životnih potreba, dodatni cilj bio je omogućiti adekvatno obrazovanje, zdravstvo te obogatiti sadržaje namijenjene slobodnom vremenu svakog pojedinca. Nove stambene četvrti, bolnice, ambulante, vrtići, obrazovne ustanove, domovi kulture, kinematografi, sportski i hotelski sklopovi ušli su na široka vrata u gradski prostor i formirali nove urbane ambijente, koji su u većini gradova zamijenili nekoć ruralne gradske periferije. Razne političke odredbe u drugoj polovini 1940-ih godina, poput agrarne reforme, nacionalizacije privatnog vlasništva i početak provođenja petogodišnjih planova, bez obzira na pojedine negativne posljedice, omogućile su intenzivniji rast državne privrede i gospodarstva, pod apsolutnom kontrolom državne i gradske uprave. Na taj način dokinuta je ranija praksa, gdje su pod okriljem kapitalističkog ustrojstva određivane razvojne mjere i planovi izgradnje, koji su se na karlovačkom prostoru odvijali vrlo sporo i bez zavidnih rezultata. Spor razvojni proces, uočljiv prvenstveno u dotad ostvarenoj izgradnji, produkt je nedovoljno angažirane gradske vlasti u rješavanju osnovnih stambenih pitanja i skromnih mogućnosti privatnih investitora, koji su na gradskom prostoru podizali stambeno-najamne kuće, o kojima je rast stambenog fonda jedino i ovisio.¹⁶⁸ Politička situacija koja je početkom 1950-ih godina

¹⁶⁶ Sandra Križić Roban, »Obilježja modernosti na području arhitekture, urbanizma i unutrašnjeg uređenja nakon Drugog svjetskog rata«, u: *Socijalizam i modernost, umjetnost, kultura, politika 1950. – 1974.*, katalog izložbe (Zagreb, Muzej suvremene umjetnosti, 2.12. 2011. – 5.2. 2012.), (ur.) Ljiljana Kolečnik, Zagreb: Institut za povijest umjetnosti i Muzej suvremene umjetnosti, 2012., str. 58.

¹⁶⁷ Sandra Križić Roban, isto, str. 59.

¹⁶⁸ Pod ranijim kapitalističkim ustrojem, pitanje razvitka grada i poticanju rasta stambenog fonda, državna i gradska uprava rješavale su regulacionim osnovama kojima su omogućile nove građevinske parcele, no pritom su rijetko ovisile o njihovim investicijama za izgradnju. Na karlovačkom području izgradnja je ovisila u ponajvećoj mjeri o volji i mogućnosti pojedinca – privatnog investitora.

usmjerena samoupravnim socijalizmu – „jugoslavenski put u socijalizam“, ¹⁶⁹ omogućila je nove prilike i probitak u modernizaciji društva, vidljiv prvenstveno u novim urbanim i graditeljskim ostvarenjima.

4.1. Osvajanje gradske periferije

Prvi veći pothvat u izgradnji i urbanom definiranju gradske periferije započinje sredinom pedesetih godina 20. stoljeća, izgradnjom više-stambenog bloka ¹⁷⁰ na prostoru starog sajmišta stoke, prostranoj livadi uz rakovačku cestu nedaleko stare jezgre. Tim pothvatom započinje proces rješavanja stambene krize, koji je na karlovačkom području bio aktualan sve do sredine osamdesetih godina. Nedugo nakon usvajanja plana i provedbe izgradnje starog sajmišta, doneseno je urbano rješenje šireg prostora, smještenog jugozapadno od stare jezgre, omeđenog Domobranskom ulicom, ¹⁷¹ rijekama Koranom i Kupom te željezničkom prugom. Urbanističko rješenje tog prostora, iako još uvijek parcijalan primjer rješavanja problema gradogradnje, ¹⁷² predstavlja pristup planirane izgradnje stambene jedinice – mikrorajona – koji funkcionalno, estetski i socijalno harmonizira s cijelim organizmom grada. ¹⁷³ Smjernice koje je donio urbanistički plan pružile su novu nadu u učinkovito namirivanje stambene potražnje, a time i do potpunog napuštanja stihijske izgradnje. U svrhu što uspješnije i organiziranije izgradnje, osnovan je Stambeni savjet, ¹⁷⁴ čiji je glavni cilj bio da se što racionalnije i ekonomičnije pristupi izgradnji novih stanova i suzbije svaka tendencija skupe i luksuzne izgradnje. ¹⁷⁵ Jedno od zanimljivijih i praktičnijih rješenja koje Savjet tada predlaže jest nadogradnja postojećih kuća te zalaganje za izgradnju višekratnih stambenih objekata, tzv. „nebodera“, što predstavlja najjeftiniji pristup

¹⁶⁹ Samoupravni socijalizam, jugoslavenski model samoupravljanja (samoupravni socijalizam) u razdoblju 1950–1990., jedan je od najrazrađenijih modela. Nakon sukoba s Informbiroom 1948. Jugoslavija se odlučila za vlastiti model uređenja političko-društvenih odnosa, najprije u obliku *radničkoga samoupravljanja* (1950) u gospodarstvu, potom pretvaranjem državnoga u društveno vlasništvo (Ustavni zakon 13. I. 1953) u obliku širega političkog sustava *društvenoga samoupravljanja*. Model je bio u suprotnosti s etatističkim sustavom (centralizmom) ostatka tadašnjega socijalističkog svijeta s jedne, i političkim pluralizmom kapitalističkih država s druge strane, vidi u: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=56924> (pregledano 18. kolovoza 2017.)

¹⁷⁰ Blok od devet stambenih zgrada, rad su arhitekta Horvatina, vidi u: »Izgradnja modernog stambenog bloka«, u: *Karlovački tjednik*, Karlovac, 9. travnja 1954., str. 1

¹⁷¹ Današnja Domobranska u to je vrijeme nosila naziv ulica JNA.

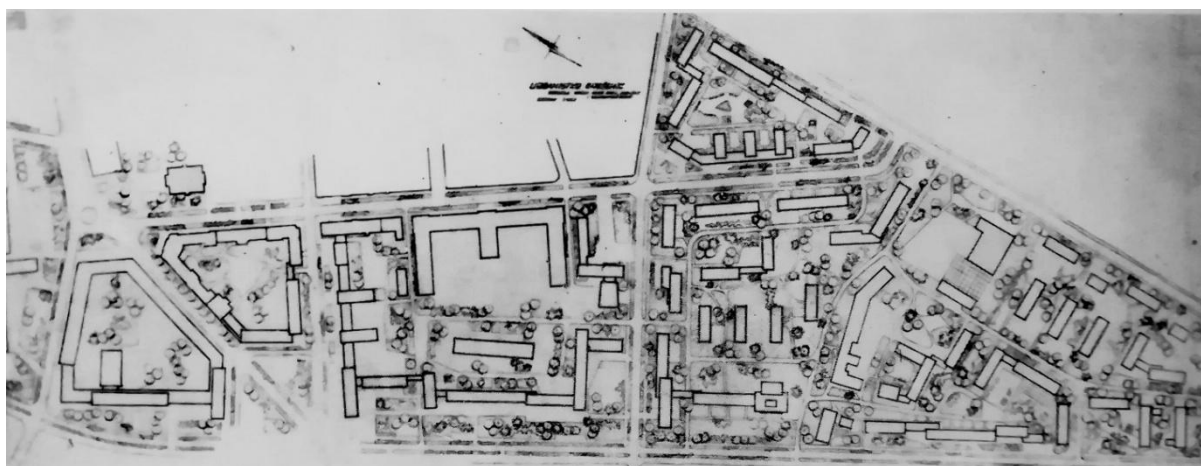
¹⁷² Zbog nedostatka generalnog urbanističkog plana, koji je u obzir uzeo šire gradsko područje, plan koji je realiziran tek sredinom 1960-ih godina i doradivan 1970-ih godina.

¹⁷³ Đurđa Lipovšćak, »Urbani razvoj Karlovca«, u: *Karlovac 1579 – 1979*, (ur.) Tomislav Majetić, Katica Miholović, Đuro Zatezalo, Karlovac: Historijski arhiv u Karlovcu, 1979., str. 438.

¹⁷⁴ Savjet za stambena pitanja, Narodnog odbora Općine Karlovac, osnovan 1956. godine.

¹⁷⁵ »Dogradnja – stambeno zadržavanje – sredstva – urbanizam – moderni grad ili«, u: *Karlovački tjednik*, Karlovac, 13. siječnja 1956., str. 2.

namirivanja stambenog prostora.¹⁷⁶ Nadogradnjom postojećih objekata urbanisti su pokušali ispraviti nejednakost u visini, koja posebice dolazi do izražaja u Radićevoj ulici i Zrinjskom trgu,¹⁷⁷ gdje suodnos između historicističkih palača i skromnih bidermajerskih kućica čini naglašen i „estetski neprihvatljiv“ visinski kontrast, kako urbanisti kažu – krnji estetski izgled grada.¹⁷⁸ Prijedlogom za nadogradnju tih „patuljastih“ objekata pokušalo se ispraviti i „dovršiti“ nešto što bi možda bilo učinjeno daleko ranije, da su to dopuštale povoljnije financijske prilike. Nadogradnja objekata, kao svojevrsna interpolacija, nije zaživjela u tolikoj mjeri koliko je predviđano, na skromnim jednokatnicama unutar stare jezgre zadržan je u većoj mjeri izvoran visinski gabarit, dok je dogradnja postojećih objekata bila je zastupljena ponajviše na potezu Domobranske i Nazorove ulice.¹⁷⁹

Slika 36. Urbanistički plan stambenog područja između Domobranske ulice i željezničke pruge, 1956.

Jedan od najvećih problema koje ističe Stambeni savjet, nije bila u tolikoj mjeri financijska nestašica¹⁸⁰ koliko neriješeno pitanje prostora na kojem će se graditi. Time se inzistiralo na daljnjoj i konkretnijoj izradi regulatorno-urbanističkog plana. Uza sve poduzete mjere od strane Gradskog narodnog odbora i Urbanističkog instituta NRH,¹⁸¹ izrađen je

¹⁷⁶ Najjeftiniji prvenstveno zbog komunalnih pitanja, rješenja osnovnih infrastrukturnih potreba.

¹⁷⁷ Danas ulica Bana Petra Zrinjskog i Trg Matije Gupca.

¹⁷⁸ »Urbanisti predlažu«, u: *Karlovački tjednik*, Karlovac, 23. travnja 1959., str. 3.

¹⁷⁹ Ulica Vladimira Nazora, prvotno ime bilo je Senjska ulica.

¹⁸⁰ Financiranje graditeljskih pothvata osmišljeno je temeljem zakona o stambenom doprinosu, svako poduzeće imalo je u stambeni fond doprinijeti 10% od platnog prometa, vidi u: »Urbanistička regulacija Banije i novi stanovi«, u: *Karlovački tjednik*, Karlovac, 16. ožujka 1956, str. 4.

¹⁸¹ Osnivanjem urbanističke službe u NRH, 1956. godine, oformljen je Sekretarijat za građevinarstvo, urbanizam i stambeno-komunalne poslove, čiji je glavni cilj bio usklađivanje planova s perspektivnim razvojem ne samo užeg već i šireg područja gradova na području NRH. Prije izrade urbanističkog plana inzistira se na izradi smjernica - programa idejne studije urbanističkog plana, temeljem analize postojećeg stanja te zaključak o ulozi grada u općedržavnom, republičkom, regionalnom i lokalnom smislu. Narodni odbor Karlovac je već 1958. godine pozvao Urbanistički institut NRH da izradi *Program idejne studije urbanističkog plana Karlovca*. U konačnom rješenju programa ustanovljeno je da je Karlovac važno prometno čvorište, ujedno i grad -

Generalni urbanistički plan grada Karlovca kojim je prostorna koncepcija grada definirana u tri rajona; „Kupa“, „Gaza“, i „Švarča“, a usvojena je i nova lokacija širenja grada preko željezničke pruge, budućeg Novog centra.¹⁸² Unutar uske zone stare jezgre, graditeljske intervencije tijekom 1950-ih i 1960-ih godina bile su vezane uz izgradnju pojedinih parcela, uglavnom neizgrađenih, dok se na pojedinim parcelama pristupilo uklanjanju „dotrajalih“ objekata¹⁸³ koji su potom bili zamjenjivani novogradnjom. Ključnu ulogu u diktiranju uvjeta izgradnje odigrao je Konzervatorski zavod, koji je još krajem četrdesetih godina, u svrhu zaštite spomenika kulture i očuvanju prepoznatljivog karaktera grada, izdao *Pravilnik o čuvanju starina u Gradu Karlovcu*,¹⁸⁴ pravilnik je po pitanju odnosa prema postojećim objektima i mogućnosti za izgradnjom novih na području zaštićene zone¹⁸⁵ zaključio: *u zaštićenom području (...) zabranjeno je rušenje bilo kojeg objekta (pa i ištećenog i napuštenog) bez prethodne suglasnosti Konzervatorskog zavoda u Zagrebu. U ovom području sve nove građevine moraju biti tako projektirane i izvedene, da slika mjesta i ulice ne izgubi ništa od svoje historijske ili umjetničke vrijednosti, pa se zato takove gradnje mogu izvesti samo u suglasnosti s Konzervatorskim zavodom u Zagrebu.*¹⁸⁶ Stupanjem na snagu pravilnika započeo je proces zaštite karlovačkog kulturnog krajolika koji je u konačnici rezultirao time da je povijesna urbanistička cjelina Karlovca proglašena zaštićenim spomenikom kulture i upisana u registar nepokretnih spomenika kulture.¹⁸⁷ Iako je

regionalno središte, što je bitni element u danjem razvitku i izgradnji grada. Temeljem programa je izrađena *Idejna studija urbanističkog plana* koja je poslužila kao podloga za Generalni urbanistički plan, izrađen pod rukovodstvom dipl. ing. arh. Fedora Wenzlera, usvojen 6.7.1964. Vidi u: Đurđa Lipovšćak, isto, str. 438 – 441.

¹⁸² GUP iz 1964. dopunjavao je u nekoliko navrata, 1966. godine izrađen je *Detaljni urbanistički plan Novog centra Karlovca*, koji je većim dijelom doživio izmjene 70-ih godina.

¹⁸³ Dio starih kuća zasigurno se nalazio u lošem stanju zbog kojeg se opravdano zahtijevalo njihovo uklanjanje, no postojao je i dobar dio onih objekata koji su proglašavani dotrajalima iako su bili u relativno dobrom i održivom stanju. Mogući razlog bio je smještaj na parceli koja je pružala visoki potencijal, poput one na kojoj će biti izgrađena *Varteksova* robna kuća u Radićevoj ulici.

¹⁸⁴ *Pravilnik o čuvanju starina u gradu Karlovcu*, sastavio je i izdao Konzervatorski zavod u Zagrebu (pod ravnanjem dr. Ljube Karamana) u suradnji s Gradskim narodnim odborom, sastavljen je 1947., a stupa na snagu 1948. godine. Vidi u: Ministarstvo kulture – Uprava za zaštitu kulturne baštine/središnji arhiv – Topografska zbirka (*Pravilnik o čuvanju starina*, br. 143-48, 12. ožujka 1948., općina Karlovac).

¹⁸⁵ Zaštićeno područje proglašeno *Pravilnikom o čuvanju starina u gradu Karlovcu* obuhvaćalo je: prostor Zvijezde uključujući i šanac (unutar Zvijezde ističe se poseban naglasak na očuvanje rasporeda ulica i trgova), izvan Zvijezde zaštićeni su pojedini objekti na Dubovcu (stari grad Dubovac), Zrinjskom trgu i Velikoj promeniadi, Gundulićevoj ulici, Gazi (rodna kuća Dragojle Jarnević i braće Seljan), Baniji (crkva sv. Tri kralja), kapela sv. Križa nedaleko Turskih vrata, Švarči (Marmontova kuća i kapela sv. Ane) i Turnju. Vidi u: *Pravilnik o čuvanju starina u gradu Karlovcu*, MK-UZKB/SA-TOZ (*Pravilnik o čuvanju starina*, br. 143-48, 12. ožujka 1948., općina Karlovac), str. 1-4.

¹⁸⁶ *Pravilnik o čuvanju starina u gradu Karlovcu*, MK-UZKB/SA-TOZ (*Pravilnik o čuvanju starina*, br. 143-48, 12. ožujka 1948., općina Karlovac), str. 4-5.

¹⁸⁷ Na osnovu članka 57. Zakona o zaštiti spomenika kulture, „Narodne novine“ br. 18/60., Konzervatorski zavod u Zagrebu donosi rješenje kojim se urbanistička cjelina grada Karlovca upisuje u Registar nepokretnih spomenika kulture kotora Karlovac, pod red. br. 22., Zagreb, 30. prosinca 1962., vidi u: MK-UZKB/SA-TOZ (Rješenje o zaštiti, br. 01-571/1-1962., 30. prosinca 1962., općina Karlovac)

Konzervatorski zavod poduzeo adekvatne mjere u iznošenju uvjeta zaštite, kako pismenim tako i usmenim teorijskim izlaganjem, početkom pedesetih godina izgradnja unutar stare jezgre bila je temeljena prvenstveno na samovolji Gradskog narodnog odbora, koji je mimo smjernica Konzervatorskog zavoda provodio građevinske intervencije. Takav način izgradnje doveo je do graditeljskih promašaja teško uklopivih u osjetljivom ambijentu stare jezgre i pritom izazvalo poremećaj ambijentalnih vrijednosti.

4.2. Izgradnja kao produkt samovolje

Prvi pristup neprimjerenoj izgradnji unutar stare jezgre, u ono vrijeme već prepoznate vrijednosti urbanističko-povijesne cjeline,¹⁸⁸ ostvaren je unutar sjeverozapadne zone šanca, izgradnjom košarkaškog igrališta.¹⁸⁹ Konzervatorski zavod je u težnji za očuvanjem specifičnosti karlovačke Zvijezde posebno naglašavao vrijednost šanaca, istaknuvši opasnost od njegove degradacije izgradnjom te u svrhu očuvanja predložio da se uredi u okviru parka – hortikulturnim uređenjem.¹⁹⁰ Međutim, unatoč zalaganju konzervatorske službe i Pravilniku kojim šanac ulazi u zonu zaštite, gradska vlast provodila je samovolju u namirivanju potrebe za sportsko-rekreativnim sadržajem, na način da je u šancu izgradila košarkaško igralište.¹⁹¹ Izgradnji se pristupilo 1950. godine,¹⁹² a odluka da igralište bude izgrađeno u zoni šanca polazi vrlo vjerojatno iz čiste praktičnosti, prvenstveno zbog povoljnog terena, dubine i kosine nasipa, koji je pritom iskorišten za izgradnju betonskih tribina. Izgradnja je provedena protivno odredbama Konzervatorskog zavoda i

¹⁸⁸ O ranije uočenoj vrijednosti starog središta Karlovca govori želja za njezinom zaštitom, u čiju svrhu je izdan Pravilnik o očuvanju starina u gradu Karlovcu, u kojem su navedeni svi važni arhitektonski spomenici i urbanističke specifičnosti vrijedne da se očuvaju.

¹⁸⁹ Smješten uz južnu stranu nasipa, produženog uličnog pravaca koji je sredinom 1930-ih probijen u svrhu spajanja Zvijezde i jugozapadne zone predgrađa, danas ulica Kralja Tomislava (ondašnja Marinkovićeva).

¹⁹⁰ Šančevi su pod nadzorom i zaštitom Konzervatorskog zavoda Zagreb od 1947. godine (spisom br. 366 od 26.5.1947.), iste godine poduzete su mjere zatrpavanja šanca ispred nove pošte, u svrhu trasiranja nove prometnice u Gundulićevoj ulici, što je bio jedan od glavnih razloga da se pristupi zakonskoj odredbi kojom će fortifikacijski opkop – šanac ući pod okrilje zaštite kulturne baštine, vidi u: MK-UZKB/SA-TOZ (Izgradnja košarkaškog igrališta, promemoria, br. 1650/51, nedatirano, općina Karlovac).

¹⁹¹ Sportsko-rekreativni sadržaji na karlovačkom području bili su koncentrirani na prostoru dotadašnje gradske periferije, gradski stadion na mjestu današnjeg Novog centra, teniski tereni na jugoistočnoj zoni, iza Djevojačke škole (danas OŠ Dragojle Jarnević) te gradsko kupalište uz obalu rijeke Korane. Izgradnja košarkaškog igrališta predstavlja obogaćenje sportsko-rekreativnih mogućnosti, no na krivom mjestu. Za isto igralište bilo je dovoljno adekvatnog prostora izvan povijesne jezgre, a urbanisti su ubrzo nakon te intervencije predložiti zonu uz Koranu kao potencijalan prostor za nove sportske terene.

¹⁹² Izvršni odbor grada Karlovca dozvolio je izgradnju košarkaškog igrališta na održanoj sjednici od 23. ožujka 1950., dozvola je izdana bez znanja i suglasnosti Konzervatorskog zavoda i Urbanističkog instituta Hrvatske, vidi u: MK-UZKB/SA-TOZ (Izgradnja košarkaškog igrališta, promemoria, br. 1650/51, nedatirano, općina Karlovac).

Urbanističkog instituta Hrvatske, bez građevinske dozvole, koja je od strane gradskih vlasti zatražena tek nakon što se izgradnja privodila kraju, 1951. godine.¹⁹³ Dozvola u konačnici nije isposlovana, kao ni odredba da se igralište ukloni iz strogo zaštićene zone. Iako je riječ o interpolaciji koja agresivnim pristupom zadire u kulturno-povijesni krajolik Zvijezde,¹⁹⁴ vrlo brzo postaje srdačno prihvaćena od strane građana. Slijedom generacija koje su proboravile na tom prostoru i praktički na njemu odrasle, igralište se drži uspješnom intervencijom, a neprimjerena izgradnja koja uzurpira zeleni pojas karlovačkog fortifikacijskog prstena svoj krivi položaj opravdava funkcijom.¹⁹⁵

Slika37. Košarkaško igralište u šancu

¹⁹³ Konzervatorski zavod nalagao je tužbu protiv Narodnog odbora Karlovac, temeljem kršenja Pravilnika i čl. 31 IV. toč.7, iz razloga jer je Gradski narodni odbor bio dužan brinuti se o zaštiti kulturnih spomenika i prirodnih rijetkosti, vidi u: MK-UZKB/SA-TOZ (Provedbe zakona o zaštiti spomenika kulture i prirodnih rijetkosti, br. 2561-53, 6. ožujka 1953., općina Karlovac).

¹⁹⁴ Za postavu betonskih tribina kopana je i promijenjena kosina šanca, a postavlom igrališta s betonskim sjedalima, koševima i potrebitim rasvjetnim tijelima, izmijenjen je oblik šanca. Armirano-betonski karakter narušio je predviđenu ideju o slobodnom ozelenjenom prostoru šanca. Naknadno je intervencijom 1990-ih godina beton obojan zeleno, u svrhu ublažavanja kontrasta.

¹⁹⁵ Namjena igrališta je vrlo bogata, od sportsko-rekreativnih sadržaja, do održavanja brojnih priredbi.

Drugi primjer ilegalne izgradnje, bez odobrenja i preporuke urbanista i konzervatora tiče se izgradnje vojne kuglane u sjeveroistočnoj zoni bedema, prostoru velike koncentracije vojnih objekata.¹⁹⁶ Interes za izgradnju pojavljuje se 1953. godine, kada vojna uprava šalje upit za lokaciju kuglane uz istočnu zonu bedema.¹⁹⁷ Predloženu lokaciju stručni su organi zaštite odbili zbog opasnosti od pretjerane izgradnje koja bi svojim gabaritima i agresivnim pristupom dovela do razgradnje terena unutar kojeg zalazi i oštetila kulturno-povijesni sloj Zvijezde. Upravo je sjeveroistočna zona fortifikacijskog prstena, u unutrašnjoj zoni obrambenog nasipa (eskarpe), najbolje očuvana. Riječ je o prostoru koji je izbjegao prostornu redefiniciju modernom stambenom izgradnjom, aktualnom tridesetih godina.

Konzervatorski i Urbanistički zavod predložili su izgradnju kuglane na prostoru „Drvenog placa“, tzv. Pogoreline, praznog prostora nastalog nakon velikog požara 1870-ih godina, koji je progutao cijeli stambeni blok. Prostor je predložen za izgradnju, zbog želje za ispravljanjem urbanog nedostatka Zvijezde,¹⁹⁸ izgradnjom bi bila popunjena praznina koja se prema mišljenju struke nije uklapala u izvorni urbani koncept, koji prema planiranom ima samo jedan – glavni središnji trg. Želja za „ispravljanjem“ urbanog nedostataka shvaćena je kao teško ostvariv proces, pa je postavljeno pitanje koliko je ono uopće moguće, posebice kada je u pitanju stara jezgra. Proces je tim bio teži što izvorna urbana matrica Zvijezde nikada nije bila u cijelosti provedena, a tome u prilog govori neizgrađena insula nedaleko Banskih vrata, današnji Strossmayerov trg, koji je nastao spontano, očigledno iz potrebe koju nije predvidio prvotni plan. Ukoliko bi se išlo za nadopunom i ispravljanjem, kao što se pokušalo izgradnjom Drvenog placa, trebalo se na taj način posegnuti i za izgradnjom ostalih praznina koje se nisu podudarale s prvotno planiranima. Drveni plac prostor je dviju djelomično neizgrađenih inzula, omeđenih ulicama Jurja Haulika,¹⁹⁹ Ivana Kukuljevića Sakcinskog²⁰⁰ i Augusta Šenoe,²⁰¹ brisani prostor nastao je nakon velikog požara koji je

¹⁹⁶ Sjeveroistočna zona bedema sadrži najveću koncentraciju vojnih objekata: vojna bolnica, vojarne, magazini itd., prostor koji se postupno izgrađivao, sukladno vojnim potrebama, u većoj mjeri tijekom 20. stoljeća. Izgradnja na prostoru šanca rezultirala je degradaciji povijesno-ambijentalne vrijednosti fortifikacijskog prstena Zvijezde. Dodatni problem bila je izoliranost, prostor je bio ograđen i rezerviran isključivo za vojne potrebe, tek je nedavnom intervencijom dio šanca očišćen i dostupan javnosti.

¹⁹⁷ Sjeveroistočna zona, na prostoru obrambenog nasipa - eskarpe, nedaleko „Bosanskog magazina“

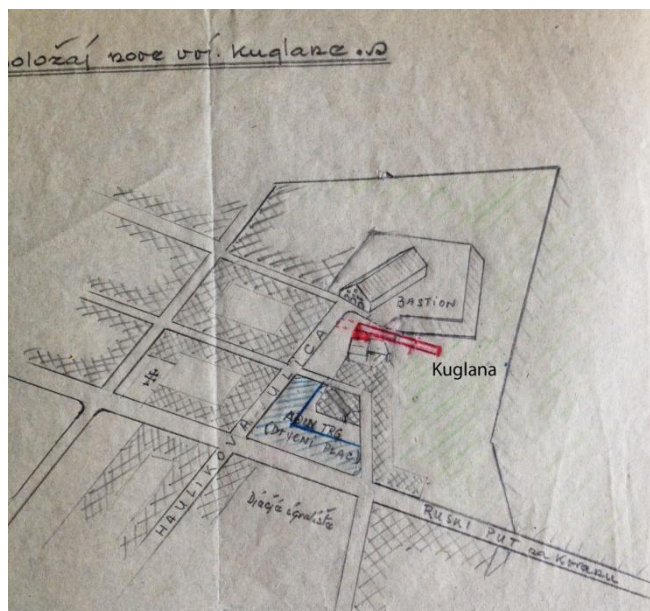
¹⁹⁸ MK-UZKB/SA-TOZ (Izgradnja vojne kuglane u Karlovcu, br. 2944/53, 12. studenog 1953., općina Karlovac)

¹⁹⁹ Ulica Jurja Haulika, prvotno je nosila naziv „Kasarnska“ (*Kasserngasse*) i „Magazinska“, krajem 19. stoljeća dobiva ime po Jurju Hauliku, a od 1945. do početka 1990-ih nosi ime „Ulica 6. maja 1945.“, vidi u: Radovan Radovinović, isto, str. 52

²⁰⁰ Ulica Kukuljevića Sakcinskog, prvotno zvana Bedemska (*Bastaigasse*), poput Strossmayerova trga, ulica nikada nije u potpunosti izgrađena, vjerojatno iz razloga što je bio potreban slobodan prostor ispred Novih vrata, vidi u: Radovan Radovinović, isto, str. 63.

poharao trideset i tri kuće.²⁰² Njegova funkcija²⁰³ određena je 1880-ih godina, kada je umirovljeni austrijski pukovnik Josip Adžija predložio uređenje sadnjom divljih kestena i postavljanjem klupa.²⁰⁴ Tim postupkom postiže se karakter uređenog javnog prostora, ujedno i treći trg unutar Zvijezde. Do prije Drugoga svjetskog rata na tom se prostoru održavao sajam drva, po kojem trg do danas nosi ime.

Izgradnja kuglane na prostoru Drvenog placa nije ostvarena. Iako je vojska bila spremna prihvatiti prijedlog, to nije odobrio Gradski odbor na čelu sa Jožom Benićem, koji se izjasnio da taj trg planira drugačije urediti.²⁰⁵ Umjesto Drvenog placa, Gradski odbor „odobrava“ izgradnju na prvotno predloženoj parceli, uz istočni bedem,²⁰⁶ pod uvjetom da će zgrada biti privremena gradnja te da će ista biti uklonjena u roku pet godina.

Slika 38. Plan lokacije vojne kuglane

²⁰¹ Ulica Augusta Šenoje, prvotno zvana Bravarska ulica (Schlosser Gasse), od kraja 19. stoljeća nosi ime po književniku A. Šenoi, vidi u: Radovan Radovinović, isto, str. 60. Prema planskoj matrici Zvijezde uočljivo je da ulica nije nastala prema izvornom planu, svojim smještajem presijeca insulu na dva dijela te se pritom ne podudara s pravilnim rasterom ulica. Nastala je vrlo vjerojatno kao potrebna komunikacija „Velike vojarne“.

²⁰² Radovan Radovinović, isto, str. 62.

²⁰³ Nakon velikog požara koji je poharao veliki broj kuća planirano je pristupiti ponovnoj izgradnji, jedan od prijedloga bio je da se na tom prostoru izgradi zgrada Djevojačke škole.

²⁰⁴ Radovan Radovinović, str. 62.

²⁰⁵ Joža Benić isticao se po svojevrijednom provođenju određenih graditeljskih intervencija, koje provodi bez znanja i odobrenja konzervatora i urbanista. Njegova ideja o drugačijem uređenju Drvenog placa nije poznata, vjerojatno je bila namjera da se na trgu izgradi novi stambeni prostor ili dom JNA. Jedino stambeno ostvarenje iz tog perioda je stambena dvokatnica, izgrađena na uglu Kukuljevićeve i Šenoine ulice.

²⁰⁶ Investitor je izgradnju započeo na temelju usmene dozvole predsjednika Gradskog narodnog odbora Jože Benića, koji je navodno izjavio da se s lokacijom kuglane slažu svi mjerodavni. Konzervatori i urbanisti dovedeni su po drugi put pred svršen čin, saznajući za taj pothvat u vremenu kada su radovi na izgradnji bili napola gotovi, vidi u: MK-UZKB/SA-TOZ (Izgradnja kuglane uz bedem prema Korani, br. 2476/53, 13. studenog 1953., općina Karlovac).

Razlog uvođenja obaveze privremene izgradnje govori u prilog Benićeve ideje o prostornoj redefiniciji jugoistočnog dijela tvrđe, kojom bi se pristupilo rušenju svih postojećih objekata na tom prostoru, a zamijenila bi ih „reprezentativna“ novogradnja.²⁰⁷ Pristup izgradnji vojne kuglane na prostoru bedema djelomice narušava postojeću ambijentalnu vrijednosti, prvenstveno zadiranjem u zonu fortifikacijskog sustava. Prilikom izgradnje pristupilo se razgradnji obrambenog zemljanog nasipa, vrijednog fragmenta fortifikacijskog sklopa karlovačke tvrđe. No ipak zgrada takvog karaktera svakako se bolje uklopila na tom, intimnijem prostoru, nego što bi to bilo moguće na frekventnijoj poziciji Drvenog placa, koji je 1954. godine zadobio novi izgled interpolacijom vojne ambulante. Zgrada vojne ambulante, za razliku od prethodna dva primjera, predstavlja dogovoren i isplaniran projekt, od strane investitora i nadzorne službe za očuvanje ambijentalnog karaktera grada.²⁰⁸ Iako je riječ o konvencionalnom tipu objekta, prilikom planiranja uzet je u obzir prostor unutar kojeg zalazi. Kompromis je uočljiv prije svega u jednokatnom gabaritu, natkrivenim krovom na četiri vode te uvučenom građevnom linijom, koja je omogućila zelenu zonu predvrta, u svrhu ublaženog prijelaza prema trgu i postojećem drvoredu. Svojom lokacijom²⁰⁹ popunjava prazninu sjeveroistočne insule, dok ostatak trga poprima manji, intimniji karakter. Građani su bili podvojeni u mišljenju o načinu interveniranja na prostoru Drvenog placa. O prisutnom negodovanju i kritici ponajbolje govori članak Petra Skutaria, u kojem ističe: *slobodan prostor okružen niskim kućicama „zagušen“ je pred nekoliko godina „zaliježpljenom kutijom“ - vojnom ambulantom (...) kako drukčije da se nazovu četiri zida s krovom bez ikakvih estetskih kvaliteta (...) ovako dimenzionirana zgrada potpuno je zagušila dotadašnji slobodan prostor koji omogućava njegovim korisnicima da slobodno dišu.*²¹⁰

²⁰⁷ O toj namjeni svjedoči žalba Vojak Magde, koja je uložila žalbu protiv Gradskog narodnog odbora, koji je odbio molbu za dozvolu za izgradnju jednokatne stambene zgrade u Haulikovoj ulici. Vidi u: MK-UZKB/SA-TOZ (Vojak Magda – žalba radi uskrate građevinske dozvole, br. 36099/1954, 8. rujna 1954., općina Karlovac).

²⁰⁸ Dogovor u skladu s urbanističkim i konzervatorskim zahtjevima, sugestije za rješenje tog prostora pred ambulantom usmeno su date ing. Jelineku, koji je projektant tog objekta, vidi u: MK-UZKB/SA-TOZ (Lokacija vojne ambulante, br. 591/1954, 19. ožujka 1954., općina Karlovac).

²⁰⁹ Lokacijsko rješenje suglasno su predložili konzervatori i urbanisti rješenjem broj: 591/1954, vidi u: MK-UZKB/SA-TOZ (Lokacija vojne ambulante, br. 591/1954, 19. ožujka 1954., općina Karlovac).

²¹⁰ Petar Skutari, »Urbanističke besmislice«, u: *Karlovački tjednik*, Karlovac, 5. Svibnja 1962., str. 6-7.

Slika 39. Zgrada vojne ambulante

Nedaleko drvenog placa, na samom ulazu u Radićevu ulicu, mjestu nekadašnjih „Novih vrata“, izgrađen je stambeni sklop, koji u ovom slučaju zbog specifičnosti izvedbe pripada temi ilegalno izgrađenih objekata. Izgradnja je započela 1958., prema projektu arhitekta Radovana Mišćevića,²¹¹ koji je zamislio dva stambena objekta. Prvi orijentiran na ulicu Martina Gambona i uvučen u odnosu na građevnu liniju ulice, što omogućuje zeleni predvrtni prostor, kojim se pokušalo ublažiti kontakt između starog i novog.²¹² Drugi veći objekt izgrađen je na raskrižju Gambonove i Radićeve; u Gambonovoj ulici prati liniju susjednih kuća, dok je fasada orijentirana prema Radićevoj uvučena u odnosu na građevnu os susjednih kuća. Razlog da se ovaj projekt uvrsti u kategoriju ilegalno izgrađenih objekata, jest taj što je izveden izvan autorove zamisli, a time i odobrenja urbanista i konzervatora. Stambena zgrada je prema izvornom i odobrenom projektu predviđena u manjem mjerilu, prikladnijeg volumena, zamišljena kao dvokatnica koja umjesto ravnog krova koristi lajtmotiv krovništva karakterističnog za cjelokupni ambijent starog Karlovca. Na taj način

²¹¹ Radovan Mišćević (1925.-2015.), arhitekt i urbanist, diplomirao na Arhitektonskom fakultetu u Zagrebu 1953., doktorirao na Arhitektonskom fakultetu u Beogradu 1978. U Urbanističkom institutu Hrvatske izradio je niz prostornih planova, urbanističkih planova, planova rekonstrukcije i revitalizacije te realizirao veći broj stambenih i javnih zgrada, svojim radom bio je aktivan u cijeloj Jugoslaviji. Vidi u: Zdenko Kolacio, »Mišćević Radovan«, u: *Enciklopedija hrvatske umjetnosti 1*, (ur.) Žarko Domljan, Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 1995., str. 583.

²¹² Efektom uvlačenja u odnosu na građevnu liniju susjednih kuća, arhitekt je vjerojatno pratio liniju kurtine, koja je uvučena u odnosu na bastionski istak, no taj efekt je poništen drugim stambenim segmentom koji prekida taj niz.

ostvario bi se pomirljiv odnos između starog i novog, koji doprinosi a ne umanjuje ambijentalnu vrijednost. Nažalost, nadzornim propustom iskorištena je prilika za provođenje samovolje,²¹³ kojom je izvedena ilegalna dogradnja dvaju katova zaključenih ravnim krovom, što se u potpunosti kosi s prvotno planiranim projektom i okolinom u koju takav objekt zalazi. Smještajem na ključnoj, frekventnoj točki - samom ulazu u staro gradsko središte, predstavlja predimenzioniranu masu koja hladno kontrastira s okolinom. Konačni rezultat je promašeno arhitektonsko ostvarenje, koje umjesto pomirbenog suodnosa novog i starog unosi razdor, što dodatno doprinosi gubitku gradske karakteristične intimnosti. Kada govorimo o interpolaciji kao izrazu kvalitete i senzibiliteta vremena u kojem nastaje,²¹⁴ onda je upravo ovaj graditeljski projekt ponajbolja slika situacije pedesetih godina na karlovačkom području, vremenu kojem nisu u tolikoj mjeri nedostajali kvalitetni arhitektonski projekti, koliko sluh gradskih vlasti, kada je u pitanju riječ struke. Provođenje samovolje u graditeljskim intervencijama trajno je obilježilo urbanu vizuru starog središta, na način da u njega unosi neusklađenost i nemir, koji potvrđuje činjenicu da zahtjevi i želje investitora mogu biti vrlo opasne, prvenstveno zbog sputavanja i ograničavanja senzibilnog i kreativnog stvaralačkog procesa, koji su jedino rješenje za kvalitetnu interpolaciju.

Slika 40. Stambeni sklop na raskrižju ulica Martina Gambona i Radićeve

²¹³ Ideja o izmjeni prvotnog projekta najvjerojatnije je donio Gradski narodni odbor, koji je iskoristio propust nadzornih organa te poduzeo mjere u ilegalnoj nadogradnji.

²¹⁴ Ivo Maroević, *Sadašnjost baštine*, Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, 1986., str 231.

Slika 41. Neprimjereni gabarit koji unosi poremećaj u staru vizuru, Radićeva ulica, ulaz u Zvijezdu iz smjera Rakovca

4.3. Hortikulturno uređenje šanca

Fortifikacijski prsten Zvijezde, sačinjen od opkopa, podzida te obrambenog zemljanog nasipa, do danas nam je sačuvan tek fragmentarno. Pojedini dijelovi vremenom su gotovo u potpunosti razgrađeni, što se ponajviše odnosi na podzid i zemljani nasip, koji su tek djelomice očuvani u punoj elevaciji uz današnju Draškovićevu ulicu na Gazi. Zona opkopa, tzv. šanca, iako je na pojedinim mjestima prostorno kontaminirana neprimjerenom izgradnjom i nasipavanjem prilikom trasiranja novih prometnih pravaca, pripada najbolje sačuvanom fortifikacijskom elementu Zvijezde. Upravo je iz tog razloga među prvim prepoznatim vrijednostima, koje su uvrštene u plan nadzora i zaštite službe za zaštitu kulturno-povijesne baštine. Ubrzo nakon Drugoga svjetskog rata pristupilo se izradi regulatorne osnove i dokumenta²¹⁵ koji je osigurao adekvatnu zaštitu i primjerenu funkciju - odlukom da se prostor šanca uredi kao park.²¹⁶ Ideja o hortikulturnom uređenju prvi put je

²¹⁵ Uvjeti zaštite prostora šanca uzeti su u obzir i prilikom izrade *Direktivne regulacione osnove*, te *Pravilnika o čuvanju starina u gradu Karlovcu*. Najkonkretnija po tom pitanju je Regulatorna osnova, koja iznosi smjernice za buduće uređenje: nasipavanjem šanca na određenu visinu, da se spriječi nadolazak vode prilikom visokog vodostaja i konačno uređenje u park, na način da se dno i padine šanca povežu putovima, terasama i stubama te odmaralištima. Vidi u: MK-UZKB/SA-TOZ (Rješavanje urbanističkog pitanja oko novog mosta u Karlovcu, br. 541/47, 11. srpnja 1947., općina Karlovac).

²¹⁶ Ta ideja začeta je još ranije, nakon što se ustanovilo da regulatorna osnova iz 1905., predviđa financijski neprovedivo zatrpavanje šanaca. Ideja o uređenju šanaca u park uvrštena je i u regulatornu osnovu iz 1925. godine. Pokušaj uređenja šanca izvršen je još u 19. stoljeću, kada je Društvo za proljepšanje grada u prostoru šanaca zasadilo Jablane, koji su većim dijelom porušeni 1930-ih godina.

dosljedno provedena pri uređenju šanca Kranjskog bastiona, prilikom regulacije Gundulićeve ulice, zatim 1954. godine, kada je odlučeno da se na prostoru Banskog bastiona smjesti Spomenik palim borcima.²¹⁷ Tom prilikom pristupilo se uređenju cjelokupnog poteza šanca od Radićeve do Tomislavove ulice, a nedugo zatim uslijedilo je hortikulturno uređenje šanca uz Koruški bastion, koji je kreativnom intervencijom uređen kao dječji vozni park.²¹⁸ Prilikom uređenja, temeljem zaključka Urbanističkog i Konzervatorskog zavoda, pristupilo se nasipavanju šanca na visinu od 180 cm.²¹⁹ Djelomično nasipavanje bilo je potrebno isključivo iz sanitarnih razloga, da se spriječi prodiranje vode prilikom visokog vodostaja, koja je šanac pretvarala u nepodnošljivu baruštinu. Konačno uređenje šanca definirano je prema principu engleskog vrta, s održavanim travnjakom i „nasumično“ posađenim nasadima, upotpunjenim nasipanim šljunčanim šetnicama, prilaznim rampama, rasvjetnim tijelima i klupama. Takvim načinom uređenja stvoren je idealan ambijent pomirbenog karaktera, između povijesno-fortifikacijskog značaja i suvremene potrebe za zelenim, rekreativnim prostorom. Nažalost, ideja o uređenju šanca kao hortikulturne cjeline provedena je parcijalno. Cjelokupni potez jugoistočne i sjeveroistočne zone šanca ostao je nedefiniran, postupno narušen izgradnjom vojnih objekata i kanalizacijskom infrastrukturom - izgradnjom kolektora.²²⁰ Upravo na tom neuređenom području, u vrijeme velikog vodostaja Kupe i Korane, šanac poprima karakter baruštine koja dokazuje sve nelagode s kojima su se Karlovčani desetljećima suočavali.²²¹

Postavljanjem Spomenika palim borcima na do tad nedefiniran i prostorno „neugledan“ Banski bastion, unesena je nova prostorna vrijednost cjelokupnog ambijenta

²¹⁷ Natječaj za spomenik palim borcima raspisan je 1952. godine, kada je planiran smještaj spomenika prema Iblerovom i Augustinčićevom projektu, prvotno u šanac uz Radićevu ulicu i Veliku promenu, zatim u novouređenom parku na mjestu srušene crkve sv. Ćirila i Metoda. Vidi u: MK-UZKB/SA-TOZ (Izvešće o službenom putovanju u Karlovac, br. 1165/1952, 1. srpnja 1952., općina Karlovac). Konačno rješenje izvedeno je na Banskom bastionu, prema projektu arh. Drage Iblera i kipara Vanje Radauša.

²¹⁸ Dječje igralište (autodrom) uređeno kao poligon za podučavanje djece o ponašanju u prometu, u drugoj polovini 1950-ih godina, prema projektu Mire Halambek Wenzler. Vidi u: Antun Alegro, Radovan Radovinović, *Zelenilo u Karlovcu povijesni pregled i parkovna flora*, Karlovac: Zelenilo Karlovac, 2012., str. 35.

²¹⁹ MK-UZKB/SA-TOZ (Zatrpavanje šančeva, br. 1715/1954, 28. srpnja 1954., općina Karlovac).

²²⁰ U jugoistočnoj zoni šanca vidljivi su kolektori u dnu šanca, dok je na prostoru šanca sjevernog bastiona (sv. Roka) 1950-ih godina bila izgrađena pumpna stanica, uklonjena 2015. prilikom modernizacije kanalizacijske infrastrukture.

²²¹ Gotovo svake godine naplavljeni šanac u sjeveroistočnoj zoni Zvijezde podsjeća na dugogodišnju želju Karlovčana za saniranjem problema vode u šancu. Ustajala voda koja se pretvarala u nepodnošljive baruštine, izvore zaraza i žablje „simfonije“ nekoć je bila prisutna duž cijelog fortifikacijskog prstena. Zanimljivo je napomenuti recentnu ideju pojedinih Karlovčana „romantičara“ o rekonstrukciji fortifikacijskog prstena Zvijezde, prilikom koje ne samo da bi bio žrtvovan graditeljski opus podignut nad ostacima gradskih bedema, već bi i šanci temeljem neutvrđenih povijesnih podataka bili ispunjeni vodom.

omeđenog „Velikom promenadom“.²²² Spomenik je inteligentno postavljen, na najistaknutijem mjestu, vidljivom iz šire perspektive šetališta. Poput vješte kazališne scenografije uvodi oko promatrača na središnju kompoziciju Radauševih brončanih vojnika, u namjeri da ovjekovječi memoriju na strahote Drugoga svjetskog rata. Istaknutost spomenika dodatno je pospješena zelenom kulisom zasađenih jablana, koji su poput ozelenjenog paravana zatvarali vizuru na staro središte, koje pritom pada u drugi plan. Nažalost, spomenik je stradao kao žrtva prošlog rata, djelo vandalizma temeljenog na probuđenom nacionalnom zanosu,²²³ a do danas nam je kao jedini svjedok ostao „goli“ konveksni zidani plašt,²²⁴ koji služi u novim vandalskim pothvatima – svakojakim autogramima i ljubavnim porukama. Jablani su također sredinom 1990-ih godina uklonjeni, što je otvorilo pogled na novu – staru vizuru grada, omiljen motiv fotografskih amatera.

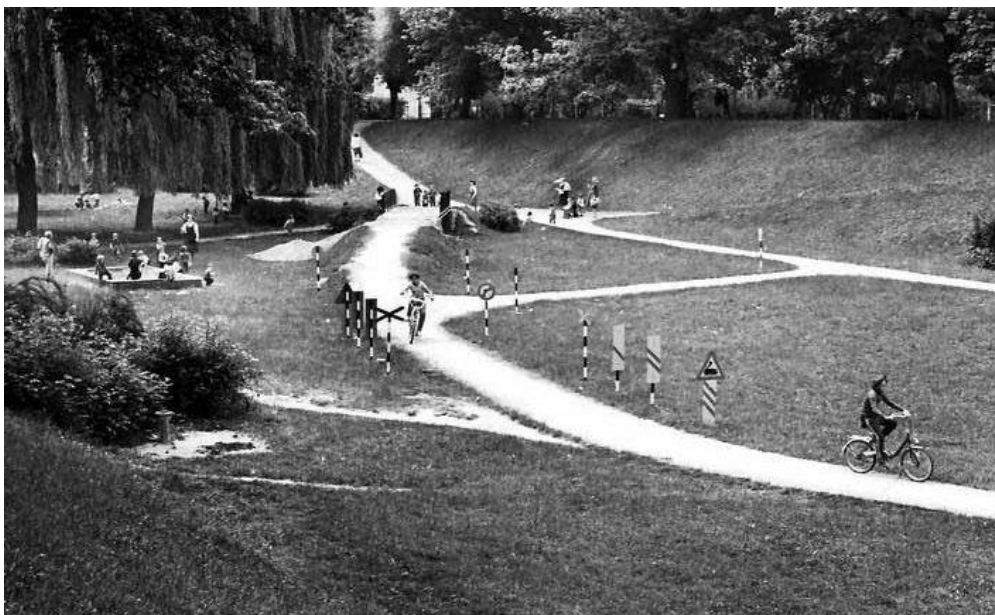
²²² Velika promenada, prvo službeno ime „Šetalište Marije Valerije“, po najmlađoj kćeri Franje Josipa, nakon 1918. nosi ime „Šetalište kralja Petra“, u vrijeme NDH „Poglavnikovo šetalište“, nakon što je uređen park u šancu nosi naziv „Perivoj slobode“, a od 2001. nosi ime „šetalište dr. Franje Tuđmana“. Vidi u: Radovan Radovinović, isto, str. 134.

²²³ Pristup uklanjanja eksplozivom, svega što se smatralo neprimjerenim u novonastaloj političkoj atmosferi. Planirano uništavanje spomenika i spomen ploča NOB-a te miniranje objekata u vlasništvu srpske manjine dio su karlovačke svakodnevice, od 1991. do 1995. godine.

²²⁴ Brončana skulptura postupno je uklanjana, razneseni materijal središnje kompozicije vojnika, stradao u miniranju, „brižno“ je pokupljen te mu se pritom gubi svaki trag. Vučje glave koje su preživjele ratne strahote pale su kao žrtva naknadne pljačke.

Slika 42. Banski bastion, prije uređenja 1929. godine, nakon uređenja parka i postavljanja spomenika 1955. godine, današnja situacija

Slika 43. Dječji „autodrom“ u uređenom šancu Korušskog bastiona

4.5. Interpolacija *Varteksove* robne kuće

Početak 1960-ih godina obilježio je staru jezgru novom graditeljskom intervencijom, koja je među Karlovčane unijela žustru raspravu i dvojbu, kada je u pitanju mogućnost unošenja suvremenog graditeljstva na području stare urbane cjeline. Riječ je o projektu *Varteksove* robne kuće, izgrađene u Radićevoj ulici, najživljoj ulici starog središta. Prvotno se na njezinom mjestu nalazila skromna prizemna uglovnica namijenjena poslovnim lokalima, među kojima je najpoznatija bila knjižara Lisandera Reicha, koju je kasnije naslijedio Ivo Goldstein.²²⁵ Prizemnica nije sadržavala posebne arhitektonske specifičnosti, to je bio objekt isključivo utilitarnog karaktera, no predstavljao je iznimno važnu kariku koja je igrala ključnu ulogu u postizanju visoke ambijentalne vrijednosti cjeline, slikovitoj i specifičnoj urbanoj cjelini Zvijezde. Najveća vrijednost odnosi se na slikoviti karakter pretežito niskih objekata, sa zanimljivom visinskom gradacijom krovova i šarenilom raznovrsnih lokala, oživljenih brojnim izlozima, mušterijama i prolaznicima. Slika Radićeve

²²⁵ Radovan Radovinović, isto, str. 80.

ulice radikalno je izmijenjena rušenjem stare prizemnice te podizanjem novog objekta,²²⁶ koji je tek dugim slijedom generacija prihvaćen kao „ravnopravan“ sastavni dio cjeline.²²⁷

Namjera projektanta, Želimira Žagara bila je da unutar stare gradske jezgre gradi u duhu svojega vremena, stilu modernog funkcionalizma, što je istovremeno bio ispravan i opasan pothvat, koji može doprinijeti ili oduzeti ambijentalnoj vrijednost. U ovom slučaju, prilikom projektiranja poštivan je postojeći raster ulice i građevne parcele te visinski odnos susjednih jednokatnica, no uolikoj mjeri je to rezultiralo uspješnoj interpolaciji? O uspješnosti njezinog uklapanja ponajbolje svjedoči reakcija javnosti,²²⁸ *treba biti iskren, suvremen, ali ne i ekstreman (...) u ambijentu razigranog ritma starih krovova, najednom „staklenik“ s ravnim krovom (...) svaka prava arhitektura govori jezikom svoga vremena. Suvremena arhitektura nije samo staklo, aluminij i ravan krov, suvremeno se može i u cigli graditi.*²²⁹ Projektu *Varteksove* robne kuće se ponajviše zamjerao nedostatak kreativnijeg rješenja, posebice u definiranju krovne plohe i odabiru materijala „prikladnijeg“ za prostor unutar kojeg se intervenira. Konačni rezultat ne čudi ako uzmemo u obzir osnovni problem, tipsku produkciju arhitekture internacionalnog modernizma, koja je u većini slučajeva bila lišena slobode u kreativnoj imaginaciji te je često posezala za probranim, ranije utemeljenim rješenjima, koja su rijetko dovodila do jedinstvenih i kvalitetnih rješenja. Namjera projektanta bila je da pomiri odnose starog i novog, no ključnim propustom u analizi prostora unutar kojeg zalazi stvoren je kontraefekt, nadmetanje novoga starome. Također, ukoliko razmatramo funkciju tog objekta, postavlja se pitanje da li je postojala prikladnija parcela, jer nije riječ o sadržaju koji je u urbanom planiranju i potrebama u zoni mikrorajona bio od nužne važnosti. Do danas, objekt prvotne *Varteksove* robne kuće mijenjao je u nekoliko navrata funkciju i vanjsko oplošje. Posljednjom intervencijom kada je objekt prenamijenjen u prostor Zagrebačke banke, vanjština je većim dijelom izmijenjena, posebice u zoni prvog kata, gdje je transparentnu staklenu opnu zamijenila zatvoreniija varijanta prozorskog niza „zamaskiranog“ metalnim brisolejima. Na taj način je prvotno planirani, transparentni prostor prvog kata pretvoren u zidnu masu koja naspram ostakljenog prizemlja čini još veći nesklad u

²²⁶ Rušenje stare prizemnice provedeno je početkom 1960-ih godina, nakon čega se pristupilo izgradnji *Varteksove* robne kuće, koja je podignuta u periodu od 1962. do 1964. godine.

²²⁷ Još i danas kod pojedinih Karlovčana *Varteksova* kuća (danas Zagrebačka banka) izaziva zgražanje i želju za redizajnom vanjskog oplošja, za koji smatraju da bi se jedino prilagodilo na način da se citiraju historijski dekorativni elementi, u stilu okolnih zgrada. Po takvom „romantičarskom“ pristupu poznate su ideje arhitekta Borisa Morsana, koji na sebi svojstven način predlaže preobrazbu pročelja u stilu „à la Viktor Kovačić“.

²²⁸ Obavljena je anketa građana vezana uz izgradnju robne kuće, anketa je pokazala da veći dio građana ima protivno mišljenje o takvom načinu interveniranja u staroj jezgri. Vidi u: »Što misle građani?«, u: *Karlovački tjednik*, Karlovac, 13. prosinca 1962., str. 3-4.

²²⁹ Petar Skutari »Oko jednog projekta«, u: *Karlovački tjednik*, Karlovac, 27. Studenog 1962., str. 9.

proporciji i odnosu punog i praznog. Ukoliko je redefinicija vanjskog oplošja prvog kata predstavljala svojevrсни pokušaj korekcije, za što boljim uklapanjem, zašto se istovremeno nije pristupilo redefiniranju krovne plohe?²³⁰

Slika 44. Interpolacija robne kuće „Varteks“ u Radićevoj ulici

Slika 45. Prenamjena robne kuće u Standard konfekciju 1980-ih (lijevo)
i Zagrebačku banku 2006. godine (desno)

²³⁰ Posljednja intervencija na objektu *Varteks*ove robne kuće ne govori u prilog želji za vraćanjem u prvobitno, izvorno stanje, koje je zamislio njegov projektant arh. Ž. Žagar, već pokušaj da se na njemu ostvare novi, suvremeni pokušaji, koji su nažalost lošijeg rezultata nego li izvorni projekt.

4.6. Nove vertikale

Uži gradski prostor, omeđen rijekom Kupom na sjeverozapadu i Zvijezdom na jugoistoku, prostor koji je krajem 1930-ih i 1940-ih godina nizom novogradnji zadobio novo lice - izgradnjom Kranjskog bastiona, Zrinjskog trga i regulacijom Gundulićeve ulice, krajem 1950-ih i početkom 1960-ih godina postaje mjesto novih urbanih eksperimenata, poput izgradnje nove dominantne vertikale – nebodera. Urbana nedefiniranost pojedinih zona, poput slobodnih neizgrađenih površina ili neuglednih objekata koje je valjalo zamijeniti novogradnjom, pružila je dovoljno prostora za pokušaj stvaranja novih urbanih naglasaka i otvaranje grada prema rijeci Kupi u novom, suvremenijem ruhu. Desna obala Kupe²³¹ uz koju se gradi prva veća koncentracija kuća izvan Zvijezde, služila je kroz duže povijesno razdoblje kao pristanište riječnog plovnog puta.²³² Razvojem riječnog trgovačkog prometa raste sve veći broj kuća, koje se grade na potezu uz obalu od Gaze do Dubovca,²³³ stvarajući živu gradsku sliku u gabaritu skromnih jednokatnica u stilu pučkog baroka, o kojoj ponajbolje svjedoči veduta, autora Jakova Šasela, nastala 1870-ih godina. Ona svjedoči o slikovitom karakteru grada, izgrađenom uz obalu Kupe, s pretežito jednokatnim zdanjima nad kojima dominira staro središte, s dvije prepoznatljive vertikale baroknih zvonika. Razvojem željezničkog prometa opada važnost riječnog plovnog prometa, a time i Kupe kao važne plovne rute, što je značajno doprinijelo stagnaciji i degradaciji zbog koje su mnoge kuće prvenstveno zbog gubitka skladišno-najamne funkcije pale kao žrtvom novog vremena, na mjestu kojih su nastajale novogradnje ili prazne nedefinirane parcele.²³⁴

²³¹ Prostor kojim se potežu dvije ulice, ulica Petra Preradovića (sv. Barbare) i tzv. Mažuranićeva obala (Lađarska ulica).

²³² Od početka 18. stoljeća do kraja 19. stoljeća, u vremenu kada je Kupa bila važan dio riječnog plovnog puta između Banata i Rijeke, plovni put vodio je od Dunava, preko Save do Siska i Kupom do Karlovca, gdje se roba prekrćavala i prevozila do Rijeke.

²³³ Uz izgradnju stambeno-najamnih kuća, čija prizemlja su služila uglavnom kao skladišni prostori, izgrađen je i veliki broj skladišnih magazina, od kojih su najpoznatiji Francuski magazini na prostoru uz nekadašnji Zrinjski trg. Nekoć je na širem gradskom prostoru bilo pet skladišnih magazina, dva na Dubovcu, dva uz Zrinjski trg i jedan na Gazi.

²³⁴ Zona prema Dubovcu, zapadno od željezničke pruge postaje „periferija“, pogodna za nove industrijske pogone. Prazne nedefinirane parcele u najvećem broju nalazile su se na prostoru sjeverozapadnog bloka na Zrinjskom trgu, orijentiranom prema Kupi.

Slika 46. Jakov Šašel, panorama Karlovca s vlakom, detalj, oko 1875.

Na popisu neuglednih objekata koje je valjalo ukloniti i zamijeniti novogradnjom, među prvima su se našli tzv. Francuski magazini. Pitanje njihova uklanjanja potaknuto je još početkom 1920-ih godina, kada se aktualiziralo pitanje o izgradnji Zrinjskog trga i smještaju nove poštanske zgrade. Iako je prostor trga u međuvremenu transformiran novogradnjama, pitanje magazina ostalo je otvoreno sve do sredine 1950-ih godina, kada je doneseno konačno rješenje o njihovom uklanjanju i ustupanju mjesta novogradnji.²³⁵ Na njihovom mjestu prvotno je planirana izgradnja novog tržnog centra i upravne zgrade s jedanaest katova, dok je uz obalu Kupe planirana izgradnja ljetne restauracije i stambene zone koja bi se protezala u smjeru jugozapada uz željezničku prugu. Bila je to prilika da se novim urbanističkim rješenjem definira nova slika grada, novog modernog središta otvorenog prema Kupi.²³⁶ Nažalost, projekt nije izveden prema prvotno planiranom, prostor nije zaživio kao tržišni centar već je prenamijenjen za potrebe Narodne banke i nove robne kuće *Tekstil*, izostavljena je izgradnja ljetne rezidencije dok je nova stambena zona tek djelomično realizirana.²³⁷ Među

²³⁵ Uklanjanje Francuskih magazina uslijedilo je prvenstveno rješavanjem imovinsko-pravnih odnosa između Grada i tadašnje JNA. Zemljište je ustupljeno Gradu, a razgradnja magazina započela je 24. kolovoza 1956., kada su jedinice JNA započele s demontiranjem krovišta prvog magazina do Kupe. Vidi u: MK-UZKB/SA-TOZ (Francuski magazini, arhitektonsko i fotografsko snimanje, br. 1293/1956, 14. rujna 1956., općina Karlovac).

²³⁶ »Novi objekti društvenog standarda«, u: *Karlovački tjednik*, Karlovac, 24. rujna 1959., str. 12.

²³⁷ Predviđeni stambeni niz koji je tek djelomično realiziran 1960-ih, biti će upotpunjen 1980-ih godina, izgradnjom upravne zgrade Karlovačke banke i nove stambene zgrade prema projektu Dražena Posaveca. Vidi u: Jasna Galjer, »Dražen Posavec o interpolacijama«, u: *Arhitektura – časopis Saveza arhitekata Hrvatske*, 184-185 (1983.), str. 113-118.

prvim izgrađenim objektima bio je poslovni neboder Narodne banke, autora Milana Bijelića,²³⁸ skladno projektirana dominantna vertikala, prema konceptima internacionalnog modernizma. Unošenjem nove prostorne dominante pomoću visinski istaknutog gabarita u dotad pretežito jednokatan gradski ambijent, predstavljena je jasna težnja akcentiranja dosega socijalističkog društva i težnje suvremenim svjetskim trendovima. Takvim načinom izgradnje Karlovac je prerastao stare gabarite i ušao u novu epohu gradogradnje velegradskih ambicija, koja svjesno unosi kontrast, o čemu ponajbolje svjedoči izjava u novinskom članku, *ova panorama još jednom potvrđuje da naš grad treba stremiti za izgradnjom u visinu, jer je ionako, kako vidite suviše razvučen*.²³⁹ Suprotno toj ideji, postojao je dio javnosti koji nije podržavao takav pristup, pogrdno ga nazivajući *neboderomanijom*, a predstavlja primjer poraza koji unosi poremećaj u odnosu prema starom ambijentu: *svaka prava, moderna arhitektura vodi računa o pejzažu i njegovom karakteru te prema tim elementima stvara nove arhitektonske oblike (...) Karlovac je tip ravničarskog grada s dosta prostora za razvoj, za širenje (...) dosadašnja vertikala bio je crkveni zvonik (...) izgradnjom novog vertikalnog akcenta u neposrednoj blizini stare urbanističke cjeline ruši dosadašnju cjelovitu kompoziciju grada*.²⁴⁰ Svakako stoji sve navedeno, posebno činjenica da je Karlovac grad pretežito ravničarskog tipa s dovoljno prostora za širenje, što uklanja problem pomanjkanja prostora za izgradnju, koji se u tom slučaju rješavao izgradnjom u visinu. No postavlja se pitanje, da li je ispravno sve intervencije na području grada, pa čak i kada su one na sigurnoj udaljenosti od stare jezgre, prilagoditi njezinom visinskom gabaritu, uklonivši pritom ikakvu mogućnost da se unesu neke nove, suvremene prostorne kvalitete? Svojom pozicijom neboder Narodne banke ulazi u uži prostor stare gradske zone, no dovoljno udaljen i djelomično ublažen blokom koji je izgrađen na središnjem prostoru nekadašnjeg Zrinjskog trga. Izgrađen je na „krajnjoj granici“ između starog i novog Karlovca, linijskom potezu koji je već poprimio prve stambene višekatnice, u Nazorovoj i Domobranskoj ulici. Djelomično ostvarenje prvotne želje urbanista u definiranju tog dijela grada, ostvareno je izgradnjom robne kuće *Tekstil*, prema projektu Nikole Sužnjevića.²⁴¹ Jedini nedostatak tog dijela, novo-projektiranog ambijenta, predstavlja neiskorišteni potencijal prostora uz rijeku Kupu, koji nije uzet u obzir

²³⁸ Projektirano 1959., izvedeno u periodu od 1960. do 1963., izvođač je građevinsko poduzeće „Novotehna“

²³⁹ Tekst objavljen uz fotografiju snimljenu s prve karlovačke šesterokatnice u Domobranskoj ulici, koju Karlovčani nazivaju prvim karlovačkim neboderom. Iako je tekst napisan prije nego li je realizirana izgradnja nebodera Narodne banke, on jasno ukazuje na misao i želju za unošenjem novih dominantnih vertikala. Vidi u: »Panorama Karlovca«, u: *Karlovački tjednik*, Karlovac, 27. siječnja. 1956., str. 1.

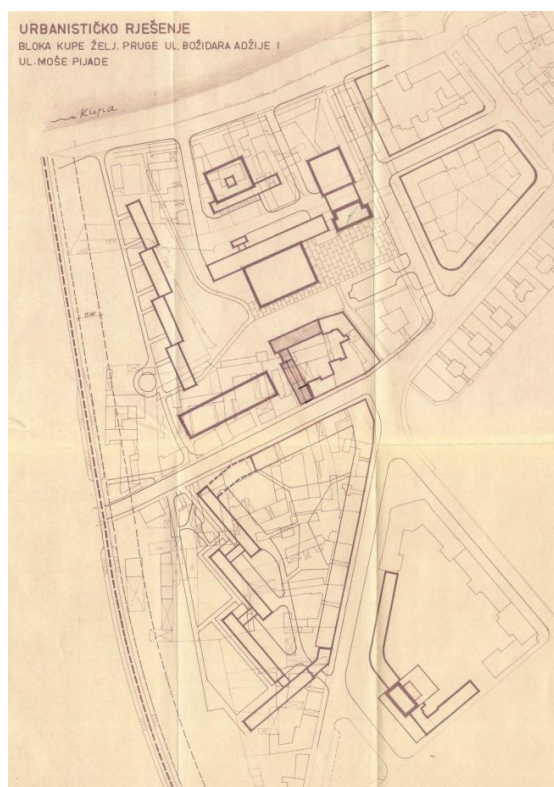
²⁴⁰ Petar Skutari, »Urbanističke besmislice«, u: *Karlovački tjednik*, Karlovac, 5. travnja 1962., str. 6-7.

²⁴¹ Projekt AGI-46 iz 1963, izvedeno 1964. – 1965., izgradnju izvelo poduzeće Tempo, projekt je doživio preinake dogradnjom 1980-ih godina prema projektu Dražena Posaveca. Vidi u: Jasna Galjer, »Dražen Posavec o interpolacijama«, u: *Arhitektura – časopis Saveza arhitekata Hrvatske*, 184-185 (1983.), str. 113-118.

prilikom izgradnje robne kuće i nebodera, jer umjesto da se prema rijeci otvaraju, oni se od nje ograđuju.²⁴²

Slika 47. Pogled na stare Francuske magazine, snimljeno 1920-ih.

Slika 48. Urbanističko rješenje zone između rijeke Kupe, željezničke pruge i Nazorove ulice, autor Milan Bijelić, Zavod za urbanizam, projektiranje i izgradnju, Karlovac, 1959.-1960.

²⁴² Razlog zbog kojeg taj projekt nije u potpunosti zaživio su najvjerojatniji imovinsko-pravni odnosi, vlasnika parcela susjednih kuća, koji su zapriječili mogućnost da se taj prostor definira na odgovarajući način te da priliči novom urbanom središtu, a ne da ostavlja dojam neugledne gradske periferije.

Slika 49. Robna kuća „Tekstil“ i neboder Narodne banke na mjestu srušenih Francuskih magazina

Drugi primjer dominantne vertikale izgrađene uz obalu rijeke Kupe, predstavlja interpolacija nebodera na raskrižju Šebetićeve²⁴³ i Preradovićeve ulice.²⁴⁴ Ranije su se na tom prostoru nalazila dva objekta, Sinagoga i jednokatna uglovnica Petra Sljepčevića, izgrađeni u drugoj polovini 19. stoljeća u duhu eklektičnog historicizma, adekvatno se uklopivši u cjelinu historicističkog bloka koji se formirao duž današnje Preradovićeve ulice. Sinagoga je pripadala među značajnije objekte izvan Zvijezde; podignuta je 1870.-1871. godine, prema projektu Ernesta Mühlbauera,²⁴⁵ projektanta koji je karijeru obilježio izgradnjom brojnih stambeno-najamnih kuća u prepoznatljivom historicističkom rukopisu, koje i danas nalazimo na širem karlovačkom području.

²⁴³ Ulica Nikole Šebetića, prvotno ime „Novosvjetska“, prema gostioni „Neue Welt“ u vlasništvu prvog gradonačelnika Ivana Gutterera, u 19. stoljeću nosi ime Kirijaška (Furmangasse), današnje ime nosi od 1902. godine, vidi u: Radovan Radovinović, isto, str. 96.

²⁴⁴ Ulica Petra Preradovića, prvotno ime „Ulica sv. Barbare“ po crkvi koja se tu nalazila, od 1930. nosi sadašnje ime, vidi u: Radovan Radovinović, isto, str. 91.

²⁴⁵ Dubravko Vinković, »Karlovačka sinagoga«, u: *Svjetlo*, časopis za kulturu, umjetnost i društvena zbivanja 1-2 (2011.), Karlovac, str. 164.

Slika 50. Sinagoga i uglovnica Petra Sljepčevića, snimljeno krajem 19. stoljeća

Židovska zajednica na karlovačkom području aktivna je sve do Drugog svjetskog rata, kada prestaje djelovati, a među zaplijenjenom imovinom pripada i objekt Židovskog hrama, koji je prenamijenjen za potrebe „Radničkog doma“ i sjedište Župskog povjerenstva H.R.S-a.²⁴⁶ Iako se za vrijeme NDH nije pristupilo rušenju objekta, njegova vanjština i unutrašnjost bile su devastirane agresivnim čišćenjem i preoblikovanjem u svrhu uklanjanja ikakvih znakova koji su upućivali na njegovu prvotnu namjenu. Nakon 1945. godine, Savez židovskih općina Jugoslavije prodaje sinagogu gradu Karlovcu,²⁴⁷ koji ju je dodijelio, sve do njezina rušenja 1959. godine, Kulturnom umjetničkom društvu „Josip Kraš“.²⁴⁸ Rušenju se nije pristupilo zbog sigurnosnih razloga, jer se nije radilo o ruševnim objektima bez funkcije, koji su predstavljali opasnost od urušavanja, već iz želje da se taj prostor prenamijeni novogradnjom, prema novim estetskim kanonima koji ulaze na široka vrata u stari urbani krajolik. Istovremeno je riječ o posljednjem pothvatu rušilačkog pristupa sakralnim objektima, koji su se nalazili na užem gradskom području, srušenima u periodu od 1948. do 1959. godine.

²⁴⁶ Radovan Radovinović, isto, str. 97.

²⁴⁷ Nakon rata na karlovačkom području preživjelo je svega četrdesetak Židova, od kojih se većina dodatno raselila, iz tog razloga broj preostalih nije zadovoljavao potrebu da se prostor sinagoge vrati u prvobitnu funkciju, vidi u: Radovan Radovinović, isto, str. 96.

²⁴⁸ Dubravko Vinković, »Karlovačka sinagoga«, u: *Svjetlo* 1-2 (2011.), Karlovac, str. 166.

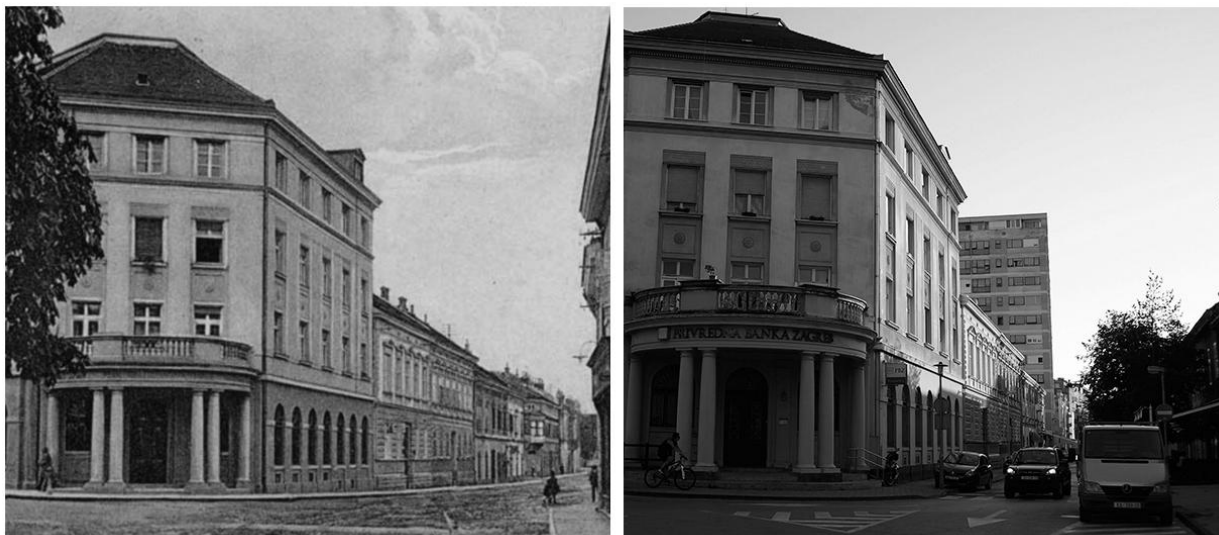
Slika 51. Nedovršeni neboder u Šebetićevoj ulici, skeletna konstrukcija koja je punih 8 godina nagrđivala gradski pejzaž

Nedugo nakon rušenja i čišćenja terena pristupilo se izgradnji, što je rezultiralo time da na mjestu nekadašnjih skladno uklopljenih jednokatnica unutar historicističkog bloka, izraste armirano-betonska skeletna konstrukcija deseterokatnice, koja unutar skladno definirane i osjetljive urbanističke cjeline unosi agresivan kontrast i estetski neuravnotežen gabarit.²⁴⁹ Takav način postupanja govori o tipičnom primjeru krive linije arhitektonske kritike te njezinog nedostatka na arhitektonskoj sceni, što dovodi do dosljednog provođenja samovolje bez imalo obzira i pokušaja da se na kreativniji način pristupi izgradnji u starim i osjetljivim ambijentima.²⁵⁰ Prvenstveno je on izraz pomanjkanja osjetljivosti, ne samo za

²⁴⁹ Za razliku od nebodera Narodne banke koji je izgrađen na dovoljnoj udaljenosti od stare jezgre, neboder u Šebetićevoj ulici nalazi se u njenom središtu i to na liniji paralelnoj sa Radićevom ulicom unutar Zvijezde.

²⁵⁰ Grgo Gamulin, »Kriva linija«, u: Grgo Gamulin, *Arhitektura u regiji*, Zagreb: Društvo historičara umjetnosti Hrvatske, 1967., str 59.

ambijent već i za arhitekturu uopće, jer upravo bi ona trebala težiti za čistom ambijentacijom i umjetnosti razmjera – čistu lokaciju i cjelovitost volumena.²⁵¹ Takav pristup izgradnje daleko bi bio adekvatniji da je ostvaren na praznom nedefiniranom prostoru, kojeg je Karlovac u to vrijeme imao na pretek.

Slika 52. Ulica Petra Preradovića, prije i nakon interpolacije nebodera

Neboder je prvotno građen za funkciju upravne zgrade Sekretarijata za unutrašnje poslove, zatim kao zgrada općinske uprave, da bi uslijed izgradnje, zbog restrikcije investicijskih sredstava i planova, Grad kao investitor bio prisiljen odustati od daljnje izgradnje.²⁵² Obustavljanje izgradnje dovelo je do napuštanja gradilišta, a neboder je kao gola skeletna konstrukcija punih osam godina ostavljena stršiti i služila je kao bolan podsjetnik na graditeljski promašaj. U nekoliko bezuspješnih navrata se pokušala dodijeliti funkcija koja bi započeti projekt finalizirala, od ideje da zgrada postane pravosudni centar Karlovca do želje da se prenamijeni u hotelski objekt, no do konačnog rješenja se došlo tek krajem 1960-ih godina odlukom da se neboder prenamijeni u stambenu funkciju. Neboder je dovršen 1970. godine, a njegov konačni izgled bio je daleko od prvotno predviđenog: staklena, prozirna opna zamijenjena je u većoj mjeri zidanom masom, rastvorenom manjim prozorskim otvorima i balkonima, što je dovelo ne samo do pogrešne interpolacije već i do nesklada u zamišljenoj ideji i proporciji prvotno predviđenog projekta.

²⁵¹ Grgo Gamulin, »Post Postscriptum jednom ikonodulskom plaidoyeru«, u: Grgo Gamulin, isto, str. 63.

²⁵² »Krov za kostur«, u: *Karlovački tjednik*, Karlovac, 7. listopada 1965., str. 1.

Slika 53. Mažuranićeva obala, prije i nakon interpolacije nebodera

Uz izgradnju dviju dominantnih vertikalâ, nezaobilazna je uspješna interpolacija stambenog sklopa smještenog u zoni bloka sjeverozapadno od nekadašnjeg Zrinjskog trga, orijentiranog prema rijeci Kupi.²⁵³ Intervencijom izgradnje u adekvatnom mjerilu iskorišten je sav potencijal prostora unutar kojeg se intervenira, pritom je uspješno upotpunjen blok koji je u većoj mjeri bio nedefiniran i degradiran neadekvatnim objektima, šupama i vrtovima, koji su u središtu grada stvarali dojam periferije.²⁵⁴ Autor projekta je Milan Bijelić u suradnji s Ljubom Marasovićem, a izgradnja je izvedena u etapama²⁵⁵ od sredine 1960-ih do sredine 1970-ih godina.

²⁵³ Prostor omeđen, Vranyczanyevom i Vitezovićevom ulicom te Mažuranićevom obalom

²⁵⁴ Brojni stari objekti izgrađeni na tom prostoru pali su žrtvom neodržavanja ili su stradali u požaru koji je u drugoj polovini 19. stoljeća poharao veći dio stambenih objekata koji su se nalazili na prostoru Mažuranićeve obale. Tom prilikom nastali su prazni prostori, koji dugi niz godina nisu bili definirani novogradnjom, već su poslužili u druge svrhe, neadekvatne za središte grada.

²⁵⁵ Razlog je problem oko rješavanja imovinsko-pravnih odnosa, jer je stambeni sklop svojim gabaritom zauzeo prostor od nekoliko manjih parcela.

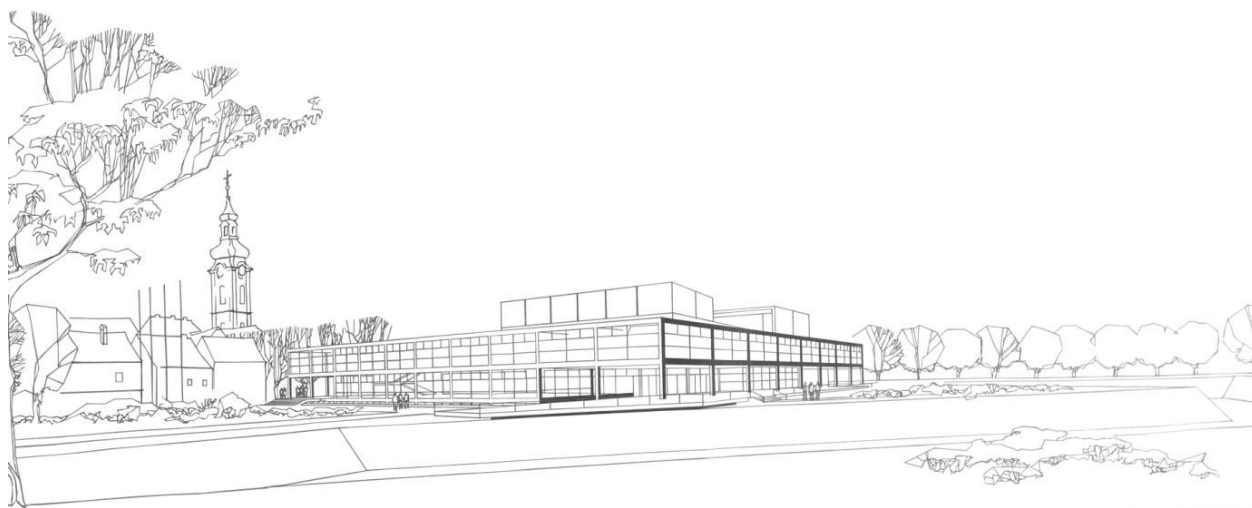
Slika 54. Nova vizura desne obale Kupe, definirana krajem 1960-ih i sredinom 1970-ih godina

4.7. Neostvoreni projekti

Cjelokupnom nizu ostvarenih projekata nastalih u razdoblju od sredine 1950-ih do kraja 1960-ih godina, koji su više ili manje uspješno doprinijeli novom izgledu starog gradskog središta, postoji niz projekata koji nisu ostvareni, već su sačuvani samo kao ideja, srećom zabilježena u pokojem novinskom članku ili u detaljno realiziranom nacrtu. Takvu situaciju izazvalo je više faktora, jedan od njih zasigurno se može pripisati utopijskom pristupu planiranju temeljem kojeg su nastali projekti izvan realne mogućnosti ostvarenja. Uz taj problem se usko veže i financijska nestašica koja je pojedine investitore prisilila da reduciraju ili potpuno napuste prvotno predviđeni plan. Također, jedan od ključnih faktora bila je i zabrana konzervatorske službe, zahvaljujući kojoj je spriječeno da pojedini projekti agresivno-ignorantskim pristupom naštetite povijesno-urbanom tkivu grada. Iako je sreća što neki od tih projekata nisu ostvarili na prostoru stare gradske jezgre, mnogi od njih predstavljali su kvalitetne ideje moderne arhitekture 1960-ih godina te je šteta da nisu ostvareni na prostoru šire gradske okolice, mjestu daleko prihvatljivijem za takav tip intervencije.

Jednom od takvih kvalitetnih arhitektonskih planova pripada projekt Doma JNA, autora Radovana Nikšića i Ede Šmidihena iz 1960. godine. Projekt je vrlo sličan rješenju

Radničkog sveučilišta Moša Pijade u Zagrebu,²⁵⁶ antologijskom primjeru modernističke arhitekture koja počiva na postulatima internacionalnog stila. Lokacija za izgradnju predviđena je na bastionu sv. Elizabete, jugoistočnoj zoni Zvijezde, mjestu na kojem se nalazila nekolicina neuglednih stambenih objekata. Nešto ranije je u neposrednoj blizini te lokacije izgrađena vojna ambulanata, a na prijedlog konzervatora da se na ostatku slobodnog prostora, tzv. Drvenog placa izgradi kuglana, gradski odbor odbija radi drugih planova, kojima bi se taj prostor prenamijenio. Najvjerojatnije da je taj drugi plan bio upravo predviđeni Dom JNA, kojim bi jugoistočni dio Zvijezde gotovo u cijelosti bio izmijenjen novogradnjom, poput paravana koji bi prekrrio staru vizuru grada. Iako je riječ o izvanrednom planu, on bi se svojim gabaritima, kompaktnošću i stilskom hladnoćom teško uklopio u slikovitu, rascjepkanu masu skromnih stambenih objekata. Takav prijedlog ponajbolje odgovarao izvan stare jezgre, na poljanama koje su u narednom desetljeću, krajem 1960-ih i tijekom 1970-ih godina postale novo središte Karlovca. Razlog obustavljanja projekta nije poznat: da li je riječ o financijskoj nestašici ili konzervatorskoj zabrani teško je ustvrditi, jer ne postoji nijedan dokument koji bi to potvrdio. Na tom mjestu je 1980-ih godina izgrađen starački dom sv. Antun, u stilu postmodernizma, koji je pronašao primjerenije rješenje pri uklapanju novih gabarita unutar starog, skromnog ambijenta.

Slika 55. Idejna skica Doma JNA, Radovan Nikšić i Edo Šmidihen, 1960.

²⁵⁶ Projekt Radovana Nikšića i Ninoslava Kučana, izgrađen u periodu od 1957. – 1962. godine, vidi u: Boris Magaš, »Radovan Nikšić – vitalnost moderniteta«, u: *Radovan Nikšić 1920. – 1987., arhiv arhitekta*, izložba iz zbirke Hrvatskog muzeja arhitekture, (Zagreb, Hrvatski muzej arhitekture, travanj 2005.), (ur.) Dubravka Kisić, Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Hrvatski muzej arhitekture, 2005., str. 63.

Unutar Zvijezde planiran je još jedan, teško uklopivi „urbani šok“. Na sastanku predstavnika trgovinskih poduzeća, Privredne komore i stručnih organa: arhitekata i urbanista, održanog u srpnju 1966. godine, predloženo je da se na Strossmayerovom trgu podigne tržišni centar.²⁵⁷ Prvenstveni razlog bio je nedostatak suvremenog i higijenski adekvatnog tržišnog centra.²⁵⁸ Istovremeno ideju su poticali urbanisti, jer bi se na taj način riješio problem opskrbnog centra, kojeg je prema suvremenom standardu trebao sadržavati svaki mikrorajon.²⁵⁹ Potreba za novim tržišnim centrom pojavila se još sredinom 1950-ih godina, kada je njegova izgradnja predložena na prostoru nekadašnjih Francuskih magazina, no iz nepoznatih razloga prijedlog nije ostvaren, a predviđeni prostor prenamijenjen je u druge svrhe. Izgradnjom Strossmayerovog trga, koji nedvojbeno pripada među najvrednije ambijente unutar stare karlovačke jezgre, unijelo bi se strano tijelo koje bi montažnom, armirano-betonskom konstrukcijom poremetilo cjelokupni sklad jedinstvenog baroknog ambijenta, a istovremeno bi bila poništena stoljetna tradicija trga kao slobodnog, otvorenog prostora. Teško je zamisliti objekt takvih gabarita, no taj prijedlog dokazuje da je ideja o dokidanju trga izgradnjom, što se krajem 1930-ih dogodilo Zrinjskom trgu, još uvijek prisutna opasnost da se nepromišljenom izgradnjom izgubi vrijedan ambijent. Srećom, ideja je ostala samo na razini usmenog prijedloga, a ubrzo se konkretiziralo konačno rješenje te je novi tržišni centar dobio novu lokaciju, preko pruge u Novom centru.

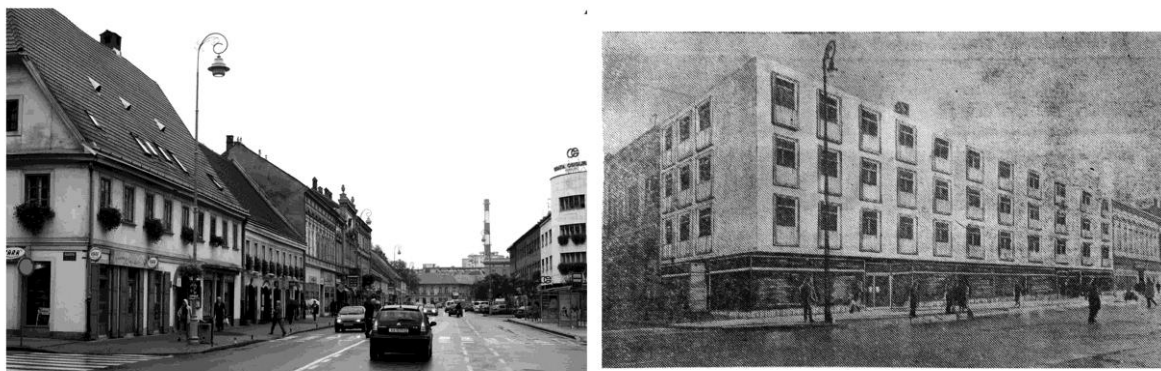
Slika 56. Primjer opskrbnog centra na Dubovcu, prema projektu Ivana Maradina, 1969.

²⁵⁷ »Gradit će se nova tržnica u Karlovcu«, u: *Karlovački tjednik*, Karlovac, 14. srpnja 1966., str. 4.

²⁵⁸ Sve do izgradnje novog tržišnog centra u Novom centru početkom 1970-ih godina, tržišni prostor nalazio se na glavnom trgu u Zvijezdi, današnjem Trgu bana Josipa Jelačića.

²⁵⁹ U tom periodu bilo je popularno da svaka četvrt (mikrorajon) dobije svoj opskrbeni centar, na Rakovcu, Dubovcu, Gazi i Baniji.

Urbanistima su pojedini objekti naslijeđeni iz ranijih razdoblja, poput skromnih bidermajerskih jednokatnica, predstavljali trn u oku, prvenstveno zbog visinske neujednačenosti s okolnim objektima. Iz tog razloga izražena je želja za „estetskim ujednačavanjem“,²⁶⁰ na način da se ti objekti nadograde ili zamijene novogradnjom. Jedan od takvih primjera zamjene novogradnjom predložen je uklanjanjem dviju jednokatnica na raskrižju Radićeve ulice i Trga bana Petra Zrinjskog, na čijem mjestu je planirana izgradnja dvokatnice koja bi se visinski ujednačila sa susjednim historicističkim palačama. Uklanjanjem skromne građanske arhitekture iz njezine prirodne okoline, bio bi izbrisan vrijedan povijesni trag i pritom učinjen još veći nesklad, koji bi zahtijevao cijeli niz novih graditeljskih intervencija nauštrb slikovitoj povijesnoj cjelini.

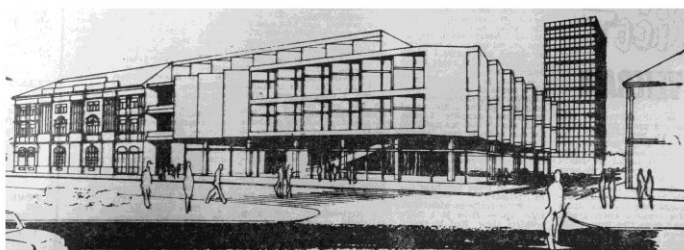
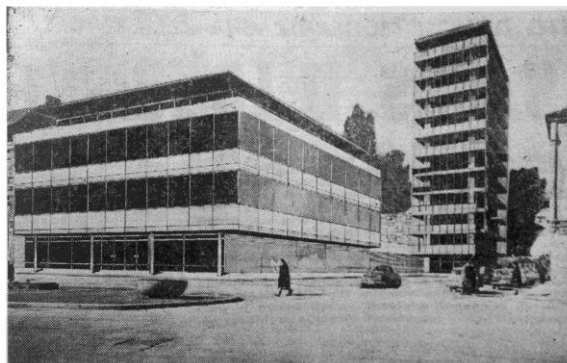

Slika 57. Prijedlog da se „neugledne“ jednokatnice zamijene novogradnjom „adekvatnijeg“ gabarita, Zavod za urbanizam, projektiranje i izgradnju - Karlovac, 1967.

Kada govorimo o financijskoj nestašici koja je prouzročila obustavu pojedinih ideja, onda je ponajbolji karlovački primjer neboder u Šebetićevoj ulici. Nakon što je izmijenjena prvotna namjena, planirano je da objekt zadobi funkciju hotela, tzv. hotel „Kupa“ zagrebačkog poduzeća „Interplet“. Tim projektom predlagano je rušenje cijelog niza kuća u Šebetićevoj ulici, na čijem mjestu bi se adaptirao parkirni prostor, a na mjestu kuće na raskrižju Šebetićeve i Trga Matije Gupca predložena je izgradnja robne kuće. U svrhu hotelskog prostora planirano je uređenje obale Kupe, na način da se uredi kupalište, terasa i šetalište²⁶¹ koje se trebao protezati do banijskog mosta. Tom prilikom bili bi žrtvovani svi objekti sagrađeni uz obalu Kupe.

²⁶⁰ »Urbanisti predlažu«, u: *Karlovački tjednik*, Karlovac, 23. travnja 1959., str. 3.

²⁶¹ Uređenju šetališta pristupilo se 1966. Godine. Šetalište dobiva zidane žardinjere, nova rasvjetna tijela, klupe te nanovo posadeni drvo red lipa. Uređenjem šetališta nasipan je obron uz obalu rijeke, čime je izgubljen nekadašnji prilaz jednom od riječnih pristaništa.

Slika 58. Neostvoreni projekt hotela „Kupa“ i robne kuće na Trgu Matije Gupca, Zavod za urbanizam, projektiranje i izgradnju, Karlovac, 1968.

Projekt je ubrzo bio napušten zbog financijskih neprilika koje su zadesile zainteresiranog investitora, a neboder je u konačnici zadobio stambenu funkciju. Srećom izbjegnuto je agresivan rušilački pristup, koji bi uklonio veći dio historicističkog bloka i izmijenio karakterističnu vizuru kuća uz obalu Kupe, od kojih je najvrednija kuća obitelji Türk, s očuvanim privatnim izlazom na rijeku Kupu. Neboder je nažalost ostao nedorečen projekt, koji je u nuždi zadobio funkciju za koju nije prvotno planiran. Prilagodba u stambenu funkciju nije se ponajbolje odrazila na njegovu estetsku kvalitetu koja je narušena zatvorenim zidanom masom, umjesto prvotno planirane staklene opne. Također, nelogičnosti u konačnoj izvedbi su ponajbolje vidljive na spoju sa susjednom kućom na jugoistočnoj strani, koja se izravno oslanja na balkon stana na prvom katu, što onemogućuje dovoljnu količinu dnevnog svjetla.

Slika 59. Spojnica nebodera i susjedne kuće u Šebetićevoj ulici, stanovi prvoga kata orijentirani na jugoistok nemaju pristup dnevnom svjetlu

5. Zaključak

Karlovac su u razdoblju od 1930-ih do 1960-ih obilježili intenzivni graditeljski projekti, koji su bitno utjecali na formu grada i njegov novi prostorni identitet. Graditeljske intervencije – interpolacije, na prostoru nekadašnje tvrđe tzv. Zvijezde i njezinog uskog dijela uz rijeku Kupu, stvorile su nove gabarite, koje su u većoj mjeri doprinijele novoj prostornoj kvaliteti. Iskorištavanjem novih prostornih mogućnosti, poput razgrađene fortifikacijske zone bedema, šanca te neuglednih i neizgrađenih parcela, omogućilo je gradu da poprimi novo - moderno lice. Taj proces transformacije ponajviše je obilježilo razdoblje tridesetih godina, kao najintenzivniji period gradogradnje na prostoru stare gradske jezgre, kojom je definiran novi stambeni niz duž jugozapadne fortifikacijske zone. Nakon Drugog svjetskog rata ulaskom u novu političku sferu i proces industrijalizacije pojavljuju se novi urbanistički pokušaji, posebice na prostoru gradske periferije, koja poprima izgled novog gradskog središta. Istovremeno se na prostoru stare gradske jezgre pojavljuju pojedini negativni primjeri, poput agresivnog zadiranja u osjetljivi kulturno-povijesni krajolik. To se prije svega odnosi na razdoblje 1950-ih godina, kada u graditeljskim intervencijama dominira određena politička samovolja, koja je dovela do ne baš najsretnijih rješenja unošenjem kontrastnih i teško uklopivih gabarita, poput stambene zgrade u Radićevoj i nebodera u Šebetićevoj ulici. Rezultat istraživačkog rada je analitičko-dokumentacijski pristup iznošenja svih ključnih pojava na polju graditeljstva, koje su bitno utjecale na izmjenu kulturno-povijesnog prostora stare jezgre Karlovca. Pojam interpolacije širokog je značenja, unutar kojeg ulaze sve vrste intervencija koje mijenjanju prvobitni karakter točno određenog objekta, ulice ili cjelokupne gradske cjeline. Radi potrebe reduciranja na najznačajnije primjere, pojedine intervencije nisu uvrštene unutar ovog rada. To se posebice odnosi na izmjenu funkcije pojedinih objekata i redizajn njihovih pročelja odnosno izloga brojnih poslovnica. Unutar rada tek se nazire jedna posebna problematika, vrijedna pažnje u budućem istraživanju, a riječ je o procesu uklanjanja velikog broja sakralnih objekata, što je bitno doprinijelo narušavanju i osiromašenju gradske cjeline. Također, unutar rada je obrađen točno određeni kronološki okvir, unutar kojeg ne ulaze sve kasnije intervencije, sedamdesetih i osamdesetih godina, što svakako zaslužuje da u skoroj budućnosti bude istraženo.

6. Popis arhivskih izvora i literature

6.1. Knjige

1. Antun Alegro, Radovan Radovinović, *Zelenilo u Karlovcu, povijesni pregled i parkovna flora*, Karlovac: Zelenilo Karlovac, 2012.
2. Vladimir Cvitanović, *Angloameričko bombardiranje karlovačkog i ogulinskog područja 1944.-1945.*, Karlovac: vlastita naklada, 2014.
3. Zlatko Gursky, *Karlovac, panorama jednog vremena*, Zagreb: RKT Župni ured sv. Tri Kralja, 1991.
4. (ur.) Ivan Ott, *Karlovački leksikon*, Zagreb: Školska knjiga, 2008.
5. Marica Karakaš Obradov, *Angloamerička bombardiranja Hrvatske u Drugom svjetskom ratu: saveznički zračni napadi na Nezavisnu Državu Hrvatsku 1943.-1945.*, Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2008.
6. Radoslav Lopašić, *Karlovac povijest i mjestopis grada i okolice*, Zagreb: Matica Hrvatska Karlovac, 1993. [pretisak, prvotisak 1879.]
7. Ivo Maroević, *Novo u starom (nova arhitektura u starim ambijentima na tlu Hrvatske)*, kritička retrospektiva, 11 Zagrebački salon (8.5.-8.6. 1976.), Zagreb: Zagrebački salon, 1976.
8. Ivo Maroević, *Sadašnjost baštine*, Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, 1986.
9. Marinka Mužar, *Vizure starog Karlovca*, katalog izložbe (13.7.-16.9.1984.), Karlovac: Gradski muzej Karlovac, 1984.
10. Tomislav Premerl, *Hrvatska moderna arhitektura između dva rata, nova tradicija*, Zagreb: EPH Media, 2015. [3. dopunjeno izdanje; prvo izdanje 1989.]
11. Radovan Radovinović, *Stari Karlovac, ulice, kuće, ljudi*, Karlovac: Tiskara Pečarić & Radočaj, 2010.
12. (ur.) Vladimir Maleković, *Bidermajer u Hrvatskoj*, katalog izložbe (29.4.-31.8.1997.), Zagreb: Muzej za umjetnost i obrt, 1997.
13. Marija Vrbetić, Agneza Szabo, *Karlovac na razmeđu stoljeća 1880.-1914.*, Zagreb: Školska knjiga, 1989.

6.2. Poglavlja u knjigama

1. Đurđica Cvitanović, »Kultura i umjetnička baština Karlovca od osnutka utvrde do 19. stoljeća«, u: *Karlovac 1579-1979*, (ur.) Tomislav Majetić, Katica Miholović, Đuro Zatezalo, Karlovac: Historijski arhiv u Karlovcu, 1979., str. 373-403.
2. Grgo Gamulin, »Kriva linija«, u: Grgo Gamulin, *Arhitektura u regiji*, Zagreb: Društvo historičara umjetnosti Hrvatske, 1967. [tekst izvorno objavljen u: »Telegram«, Zagreb, 15.2.1960.], str. 59-61.
3. Grgo Gamulin, »Post Postscriptum jednom ikonodulskom plaidoyeru«, u: Grgo Gamulin, *Arhitektura u regiji*, Zagreb: Društvo historičara umjetnosti Hrvatske, 1967. [tekst izvorno objavljen u: »Telegram«, br. 31, Zagreb, 14.4.1961.], str. 63-65.
4. Sandra Križić Roban, »Obilježja modernosti na području arhitekture, urbanizma i unutrašnjeg uređenja nakon Drugog svjetskog rata«, u: *Socijalizam i modernost, umjetnost, kultura, politika 1950.-1974.*, katalog izložbe (Zagreb, Muzej suvremene umjetnosti, 2.12.2011.-5.2.2012.), (ur.) Ljiljana Kolečnik, Zagreb: Institut za povijest umjetnosti i Muzej suvremene umjetnosti, 2012., str. 57-127.
5. Milan Kruhek, »Postanak i razvoj tvrđave i grada Karlovca«, u: *Karlovac 1579-1979*, (ur.) Tomislav Majetić, Katica Miholović, Đuro Zatezalo, Karlovac: Historijski arhiv u Karlovcu, 1979., str. 81-105.
6. Đurđa Lipovšćak, »Urbani razvoj Karlovca«, u: *Karlovac 1579-1979*, (ur.) Tomislav Majetić, Katica Miholović, Đuro Zatezalo, Karlovac: Historijski arhiv u Karlovcu, 1979., str. 427-446.
7. Boris Magaš, »Radovan Nikšić – vitalnost moderniteta«, u: *Radovan Nikšić 1920. – 1987., arhiv arhitekta*, izložba iz zbirke Hrvatskog muzeja arhitekture, (Zagreb, Hrvatski muzej arhitekture, travanj 2005.), (ur.) Dubravka Kisić, Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Hrvatski muzej arhitekture, 2005., str. 29-90.

6.3. Natuknice u enciklopediji

1. Zdenko Kolacio, »Mišćević Radovan«, u *Enciklopedija hrvatske umjetnosti 1.*, (ur.) Žarko Domljan, Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 1996, str. 583.
2. Aleksandar Laslo, »Sunko Dioniz«, u: *Enciklopedija hrvatske umjetnosti 2.*, (ur.) Žarko Domljan, Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 1996, str. 293-294.

6.4. Elaborati

1. Đurđica Cvitanović, »Najbitniji problemi koje treba rješavati na razini S.O. Karlovac«, u: *Analitičke studije karlovačke „Zvijezde“, povijesno-umjetnička i analitičko-arhitektonske analize građevnog tkiva i prijedlozi intervencija*, (ur.) Milan Prelog, Zagreb: Odjel za povijest umjetnosti Centra za povijesne znanost, 1979., str. 92-107.
2. Ivan Lay, »Historijska jezgra grada u urbanističkom razvoju karlovačkog prostora«, u: *Analitičke studije karlovačke „Zvijezde“, povijesno-umjetnička i analitičko-arhitektonske analize građevnog tkiva i prijedlozi intervencija*, (ur.) Milan Prelog, Zagreb: Odjel za povijest umjetnosti Centra za povijesne znanost, 1979., str. 24-78.

6.5. Članci

1. Jasna Galjer, »Dražen Posavec o interpolacijama«, u: *Arhitektura*, časopis Saveza arhitekata Hrvatske, 184-185 (1983.), str. 113-118.
2. Petar Skutari, »Oko jednog projekta«, u *Karlovački tjednik*, Karlovac, 27. studenog 1962., str. 9.
3. Petar Skutari, »Urbanističke besmislice«, u: *Karlovački tjednik*, Karlovac, 5. travnja 1962., str. 6-7.
4. Dubravko Vinković, »Katolička crkva Svetoga Ćirila i Metoda«, u: *Svjetlo*, časopis za kulturu, umjetnost i društvena zbivanja 3-4 (2010.), Karlovac, str. 198-204.
5. Dubravko Vinković, »Karlovačka sinagoga«, u: *Svjetlo*, časopis za kulturu, umjetnost i društvena zbivanja 1-2 (2011.), Karlovac, str. 163-166.
6. »Dogradnja – Stambeno zadrugarstvo – urbanizam – moderni grad ili«, u *Karlovački tjednik*, Karlovac, 13. siječnja 1956., str. 2.
7. »Gradit će se nova tržnica u Karlovcu«, u: *Karlovački tjednik*, Karlovac, 14. srpnja 1966., str. 4.
8. »Gradnja zgrade Trgovačke akademije u Karlovcu«, u: *Karlovački narodni list*, Karlovac, 17. svibnja 1940., str. 3.
9. »Gradska pitanja, regulacija Zrinjskog trga«, u: *Karlovac, glasilo jugoslavenske demokratske stranke*, Karlovac, 29. rujna 1921., str. 1.
10. »Izgradnja modernog stambenog bloka«, u: *Karlovački tjednik*, Karlovac, 9. travnja 1954., str. 1.
11. »Izgradnja Zrinjskog trga«, u: *Narodni glas*, Karlovac, 17. listopada 1921., str. 1.

12. »Krov za kostur«, u: *Karlovački tjednik*, 7. listopada 1965., str. 1.
13. »Kupa mijenja izgled«, u: *Karlovački tjednik*, Karlovac, 2. ožujka 1967., str. 4.
14. »Nova robna kuća«, u: *Karlovački tjednik*, Karlovac, 16. svibnja 1968., str. 5.
15. »Novi Karlovac, smjernice za uredbu regulatorne osnove slobodnog i kraljevskog grada Karlovca«, u: *Karlovac, glasilo jugoslavenske demokratske stranke*, Karlovac, 5. listopada 1922., str. 3.
16. »Novi objekti društvenog standarda«, u: *Karlovački tjednik*, Karlovac, 24. rujna 1959., str. 12.
17. »Panorama Karlovca«, u: *Karlovački tjednik*, Karlovac, 27. siječnja 1956., str. 1
18. »Razvitak grada Karlovca, regulatorna osnova«, u: *Narodni glas*, Karlovac, 3. srpnja 1923., str. 1.
19. »Regulacija Zrinjskog trga«, u: *Karlovac, glasilo jugoslavenske demokratske stranke*, 22. rujna 1921., str. 1.
20. »Što misle građani?«, u *Karlovački tjednik*, Karlovac, 13. prosinca 1962., str. 3-4.
21. »Urbanisti predlažu«, u: *Karlovački tjednik*, Karlovac, 23. travnja 1959., str. 3.
22. »Urbanisti predlažu«, u: *Karlovački tjednik*, Karlovac, 23. travnja 1959., str. 3.
23. »Urbanistička regulacija Banije i novi stanovi«, u: *Karlovački tjednik*, Karlovac, 16. ožujka 1956., str. 4.

6.6. Internetski izvori

1. Hrvatska enciklopedija, leksikografski zavod Miroslav Krleža, *Interplacija*, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=27663> (pregledano 15. lipnja 2017.)
2. Hrvatska enciklopedija, leksikografski zavod Miroslav Krleža, *Socijalizam*, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=56924> (pregledano 18. kolovoza 2017.)

6.7. Arhivski izvori

1. Državni arhiv u Karlovcu, Zbirka građevinske dokumentacije – grad Karlovac
2. Ministarstvo kulture – Uprava za zaštitu kulturne baštine/središnji arhiv – Topografska zbirka – općina Karlovac

7. Popis slikovnih priloga

Slika 1: Plan Zvijezde i predgrađa uz rijeku Kupu s označenim graditeljskim intervencijama od 1930-ih do 1960-ih, (str. 1).

Izradio: Matej Mihalić

Slika 2: Plana tvrđave i predgrađa iz 1783. godine, (str. 4).

Izvor: <https://www.karlovac.hr/grad/zvijezda-93/planovi-101/101>

(pregledano 27.7.2017.)

Slika 3: Veduta karlovačke tvrđe, druga polovina 18. stoljeća, (str. 5).

Izvor: <https://www.karlovac.hr/grad/zvijezda-93/planovi-101/101>

(pregledano 27.7.2017.)

Slika 4: Dva primjera građanske barokne kuće s zabatnim pročeljem, prva polovina 18. stoljeća, (str. 8).

Snimio: Matej Mihalić

Slika 5. Razglednica s prikazom Trga bana Josipa Jelačića, snimljeno krajem 19. stoljeća, (str. 10).

Izvor: razglednica iz privatne zbirke, Matej Mihalić

Slika 6. Pogled na jugoistočni fortifikacijski prsten Zvijezde, snimljeno krajem 19. Stoljeća, (str. 11).

Izvor: <http://www.kafotka.net/galerije/karlovac-1900-1940/bedemi>

(pregledano 18.6.2017.)

Slika 7. Razglednica s prikazom Zrinjskog trga početkom 20. stoljeća, (str. 12).

Izvor: <http://www.kafotka.net/galerije/karlovac-1900-1940?page=7>

(pregledano 2.5.2018.)

Slika 8. Radićeva ulica početkom 20. stoljeća, (str. 14).

Izvor: <http://www.kafotka.net/8449>

(pregledano 2.5.2018.)

Slika 9. Prostor nekadašnjih „Banskih vrata“, situacija potkraj 19. stoljeća, (str. 16).

Izvor: Marija Vrbetić, Agneza Szabo, *Karlovac na razmeđu stoljeća 1880.-1914.*, Zagreb: Školska knjiga, 1989., str. 103.

Slika 10. Razglednica s prikazom prostranih poljana izvan Zvijezde, snimljeno početkom 20. Stoljeća, (str. 17).

Izvor: razglednica iz privatne zbirke, Matej Mihalić

Slika 11. Prva regulatorna osnova slobodnog i kraljevskog grada Karlovca, 1905., (str. 20).

Izvor: Đurđa Lipovšćak, »Urbani razvoj Karlovca«, u u: *Karlovac 1579-1979*, (ur.) Tomislav Majetić, Katica Miholović, Đuro Zatezalo, Karlovac: Historijski arhiv u Karlovcu, 1979., str. 432.

Slika 12. Razglednica s prikazom Zrinjskog trga u vrijeme organiziranog sajma, početak 20. stoljeća, (str 23).

Izvor: Marija Vrbetić, Agneza Szabo, *Karlovac na razmeđu stoljeća 1880.-1914.*, Zagreb: Školska knjiga, 1989., str. 23.

Slika 13. Vojarna br. 2., izgrađena u šancu Karlova bastiona, (str. 27).

Snimio: Matej Mihalić

Slika 14. Regulaciona osnova za jednu četvrt slobodnog grada Karlovca, 1917., (str. 28).

Izvor: Državni arhiv u Karlovcu, Zbirka građevinske dokumentacije – grad Karlovac, 1.13. Planovi i regulacije, mapa priložena uz kut. 67.

Slika 15. Nova regulatorna osnova iz 1925. godine, (str. 31).

Izvor: Đurđa Lipovšćak, »Urbani razvoj Karlovca«, u u: *Karlovac 1579-1979*, (ur.) Tomislav Majetić, Katica Miholović, Đuro Zatezalo, Karlovac: Historijski arhiv u Karlovcu, 1979., str. 435.

Slika 16. Razglednica s prikazom Zrinjskog trga i palače obitelji Fröhlich, snimljeno 1920-ih, (str. 33).

Izvor: <http://www.kafotka.net/galerije/karlovac-1900-1940> (pregledano 7.8.2017)

Slika 17. Komparacija dviju fotografija snimljenih na raskrižju Preradovićeve i Gundulićeve ulice: crkva sv. Barbare snimljena početkom 20. stoljeća (lijevo) i zgrada Prve hrvatske štedionice snimljena 1930-ih godina (desno), (str. 34).

Izvor: <http://www.kafotka.net/galerije/karlovac-1900-1940>

(pregledano 7.8. 2017)

Izradio: Matej Mihalić

Slika 18. Fotografija s prikazom bedema, snimljeno oko 1908. (str. 36).

Izvor: Marinka Mužar, *Vizure starog Karlovca*, katalog izložbe (13.7.-16.9.1984.), Karlovac: Gradski muzej Karlovac, 1984., str. 9.

Slika 19. Detalj plana regulatorne osnove iz 1905., unesena korekcija s prijedlogom regulacije Kranjskog bastiona i užeg predgrađa uz Kupu. (str. 38).

Izvor: Državni arhiv u Karlovcu, Zbirka građevinske dokumentacije – grad Karlovac, Regulatorna osnova, Kut. / (kutija nije numerirana, priložena uz kut. 67), Smjernice za izradu regulatorne osnove grada Karlovca, 27. 6. 1924.

Slika 20. Detalj regulatorne osnove iz 1925., parcelacija Kranjskog bastiona, (str. 39).

Izvor: Državni arhiv u Karlovcu, Zbirka građevinske dokumentacije – grad Karlovac, 1.13.2, Regulatorne osnove, Kut. 67.

Slika 21. Fotografija s prikazom izgradnje Kranjskog bastiona, snimljena sredinom 1930-ih, (str. 41).

Izvor: <http://www.kafotka.net/galerije/karlovac-1900-1940>

(pregledano 15.8.2017)

Slika 22. Fotografija s prikazom izgrađenog Kranjskog bastiona, pogled na sjeverozapadnu stranu, u prvom planu zgrada pošte, (str. 41).

Snimio: Matej Mihalić

Slika 23. Jugozapadna strana Kranjskog bastiona, odnos između zgrade banke i susjedne jednokatnice, stanje 2018. Godine, (str. 42).

Snimio: Matej Mihalić

Slika 24. Zračni snimak grada 1930-ih, detalj s prikazom prvotnog pravca Gundulićeve ulice uz šanac Kranjskog bastiona, (str. 43).

Izvor: <http://www.kafotka.net/galerije/karlovac-1900-1940>

(pregledano 15.8.2017)

Slika 25. Plan regulacije Gundulićeve ulice i šanca, ing. Franjo Žugčić, 1940., (str. 46).

Izvor: Državni arhiv u Karlovcu, Zbirka građevinske dokumentacije – grad Karlovac, 1.13. Planovi i regulacije, mapa priložena uz kutiju 67, plan regulacije Gundulićeve ulice, potpisan ing. Franjo Žugčić, 1940. god.

Slika 26. Razglednica s prikazom bedema, snimljeno oko 1912., (str. 49).

Izvor: <http://www.kafotka.net/galerija/karlovacke-retro-razglednice-1912>

(pogledano 15. 8. 2017.)

Slika 27. Plan parcelacije Banskog bastiona, ing. Nikola Marić, 1936., (str. 50).

Izvor: Državni arhiv u Karlovcu, Zbirka građevinske dokumentacije – grad Karlovac, 1.13. Planovi i regulacije, mapa priložena uz kutiju 67.

Slika 28. Plan uređenja parka na prostoru šanca i Banskog bastiona, ing. Franjo Žugčić, 1936., (str. 51).

Izvor: Državni arhiv u Karlovcu, Zbirka građevinske dokumentacije – grad Karlovac, 1.13. Planovi i regulacije, mapa priložena uz kutiju 67.

Slika 29. Fotografija s pogledom na grad, snimljena s prvog karlovačkog „nebodera“, snimljeno sredinom 1950-ih, (str. 51).

Izvor: »Panorama Karlovca«, u: Karlovački tjednik, 27. siječnja 1956., str. 1

Slika 30. Detalj regulatorne osnove iz 1925., regulacija Zrinjskog trga, (str. 53).

Izvor: Državni arhiv u Karlovcu, Zbirka građevinske dokumentacije – grad Karlovac, 1.13. Planovi i regulacije, Kut. 67.

Slika 31. Plan izmjene regulacije Zrinjskog trga, 1930., (str. 55).

Izvor: Državni arhiv u Karlovcu, Zbirka građevinske dokumentacije – Grad Karlovac, 1.13.4. Parcelacije, Kut. 67.

Slika 32. Fotografija s pogledom na novopodignuti blok na nekadašnjem Zrinjskom trgu, snimljena 1950-ih, (str. 56).

Izvor: <http://www.kafotka.net/galerije/karlovac-1945-1960>

(pregledano 15.8.2017.)

Slika 33. Fotografija Trga bana Petra Zrinskog (nekoć Zrinjski trg), pogled na južnu stranu bloka, (str. 57).

Snimio: Matej Mihalić

Slika 34. Fotografija zgrade Tehničke škole (Trgovačke akademije) u šancu Korušskog bastiona, (str. 58).

Snimio: Matej Mihalić

Slika 35. Komparacija dviju fotografija snimljenih u Domobranskoj ulici: razglednica s prikazom crkve Svetoga Ćirila i Metoda (lijevo) snimljena 1930-ih i fotografija snimljena na istom mjestu 2017. godine, (str. 61).

Izvor prve fotografije: razglednica iz privatne kolekcije, Matej Mihalić

Drugu fotografiju snimio: Matej Mihalić

Izradio: Matej Mihalić

Slika 36. Urbanistički plan stambenog područja između Domobranske ulice i željezničke pruge, 1956., (str. 64).

Izvor: Đurđa Lipovšćak, »Urbani razvoj Karlovca«, u u: *Karlovac 1579-1979*, (ur.) Tomislav Majetić, Katica Miholović, Đuro Zatezalo, Karlovac: Historijski arhiv u Karlovcu, 1979., str. 438.

Slika 37. Košarkaško igralište u šancu, (str. 67).

Snimio: Matej Mihalić

Slika 38. Plan lokacije vojne kuglane, (str. 69).

Izvor: Ministarstvo kulture – Uprava za zaštitu kulturne baštine/ središnji arhiv – Topografska zbirka (izgradnja kuglane uz bedem prema Korani, br. 2476/53, 13. studenog 1953., općina Karlovac).

Slika 39. Zgrada vojne ambulante, (str. 71).

Snimio: Matej Mihalić

Slika 40. Fotografija stambenog sklopa na raskrižju ulica Martina Gambona i Radićeve, (str. 72).

Izvor: <http://www.kafotka.net/galerije/karlovac-1945-1960>

(pregledano 17.4.2018.)

Slika 41. Komparacija dviju fotografija snimljenih u Radićevoj ulici, na ulazu u Zvijezdu iz smjera Rakovca: fotografija snimljena krajem 19. stoljeća (lijevo) i fotografija snimljena na istom mjestu 2017. godine, (str. 73).

Izvor prve fotografije: <http://www.kafotka.net/galerije/karlovac-1900-1940?page=33>

(pregledano 17.4.2018.)

Drugu fotografiju snimio: Matej Mihalić

Izradio: Matej Mihalić

Slika 42. Banski bastion: prva fotografija snimljena prije uređenja 1929., druga fotografija snimljena nakon uređenja bastiona i šanca oko 1955., treća fotografija s prikazom situacije u 2018. godini, (str. 76).

Izvor prve fotografije: <http://www.kafotka.net/galerije/karlovac-1900-1940>

(pregledano 17.4.2018.)

Izvor druge fotografije: privatna zbirka razglednica, Matej Mihalić
Treću fotografiju snimio: Matej Mihalić

Slika 43. Dječji „autodrom“ u uređenom šancu Koruškog bastiona, (str. 77).

Izvor: <http://www.kafotka.net/galerije/karlovac-1945-1960>

(pregledano 17.4.2018.)

Slika 44. Komparacija dviju fotografija snimljenih na raskrižju Radićeve i Banjavčičeve ulice: razglednica iz sredine 1930-ih s prikazom prizemne uglovnice trgovačkih lokala i knjižarom Reich (lijevo) i *Varteksova* robna kuća podignuta na istome mjestu 1960-ih godina (desno), (str. 79.)

Izvor prve fotografije: <http://www.kafotka.net/galerije/karlovac-1900-1940>

(pregledano 20.4.2018.)

Izvor druge fotografije: Ivo Maroević, *Novo u starom (nova arhitektura u starim ambijentima na tlu Hrvatske)*, kritička retrospektiva, 11 Zagrebački salon (8.5.-8.6. 1976.), Zagreb: Zagrebački salon, 1976., str. 42.

Izradio: Matej Mihalić

Slika 45. Komparacija dviju fotografija s prikazom izmjene prvotnog izgleda i funkcije *Varteksove* robne kuće, (str. 79).

Izvor prve fotografije: <http://www.kafotka.net/galerije/karlovac-1980-1990>

(pregledano 20.4.2018.)

Drugu fotografiju snimio: Matej Mihalić

Izradio: Matej Mihalić

Slika 46. Jakov Šašel, panorama Karlovca s vlakom, oko 1875., (str. 81).

Izvor: Milan Kruhek, »Postanak i razvoj tvrđave i grada Karlovca«, u: *Karlovac 1579-1979*, (ur.) Tomislav Majetić, Katica Miholović, Đuro Zatezalo, Karlovac: Historijski arhiv u Karlovcu, 1979., str. 105.

Slika 47. Pogled na stare Francuske magazine, snimljeno 1920-ih godina, (str. 83)

Izvor: <http://www.kafotka.net/galerije/karlovac-1900-1940>

(pregledano 20.4.2018.)

Slika 48. Urbanistički plan zone između rijeke Kupe, željezničke pruge i Nazorove ulice, autor Milan Bijelić, Zavod za urbanizam, projektiranje i izgradnju, Karlovac, 1959.-1960., (str. 83).

Izvor: Državni arhiv u Karlovcu, Zbirka građevinske dokumentacije – grad Karlovac, 1.13. Planovi i regulacije, mapa priložena uz kutiju 67

Slika 49. Robna kuća *Tekstil* i neboder Narodne banke na mjestu srušenih Francuskih magazina, (str. 84).

Izvor: <http://www.kafotka.net/galerije/karlovac-1960-1980>

(pregledano 20.4.2018.)

Slika 50. Sinagoga i uglovnica Petra Sljepčevića, razglednica s kraja 19. stoljeća, (str. 85.).

Izvor: Dubravko Vinković, »Karlovačka sinagoga«, u: *Svjetlo*, časopis za kulturu, umjetnost i društvena zbivanja 1-2 (2011.), Karlovac, str. 163.

Slika 51. Fotografija Šebetićeve ulice, pogled na nedovršeni neboder, (str. 86).

Izvor: <http://www.kafotka.net/galerije/karlovac-1960-1980>

(pregledano 20.4.2018.)

Slika 52. Komparacija dviju fotografija snimljenih na raskrižju Preradovićeve i Gundulićeve ulice: zgrada Prve hrvatske štedionice snimljena 1930-ih (lijevo) i fotografija snimljena 2018. godine, u pozadini se nazire neboder u Šebetićevoj ulici (desno), (str. 87).

Izvor prve fotografije: <http://www.kafotka.net/galerije/karlovac-1900-1940>

(pregledano 7.8.2017.)

Drugu fotografiju snimio: Matej Mihalić

Izradio: Matej Mihalić

Slika 53. Komparacija dviju fotografija snimljenih na raskrižju Mažuranićeve, Preradovićeve i Vranyczanyeve ulice: pogled na kuću obitelji Barako, razglednica s početka 20. stoljeća (lijevo) i fotografija snimljena na istom mjestu 2017. godine, u pozadini se nazire neboder u Šebetićevoj ulici (desno), (str. 88).

Izvor prve fotografije: razglednica iz privatne kolekcije, Matej Mihalić

Drugu fotografiju snimio: Matej Mihalić

Izradio: Matej Mihalić

Slika 54. Fotografija s pogledom na desnu obalu Kupe, (str. 89).

Snimio: Matej Mihalić

Slika 55. Idejna skica Doma JNA, Radovan Nikšić i Edo Šmidihen, 1960., (str. 90).

Kopiju izvornika izradio: Luka Krmpotić, prema izvornoj skici u: Ministarstvo kulture – Uprava za zaštitu kulturne baštine/ središnji arhiv – Topografska zbirka (Idejni projekt Doma JNA, ing. Radovan Nikšić, ing. Edo Šmidihen, br. 7250/27, 20. studenog 1960., općina Karlovac).

Slika 56. Primjer opskrbnog centra na Dubovcu, prema projektu Ivana Maradina, 1969., (str. 91).

Izvor: <http://www.kafotka.net/galerije/karlovac-1960-1980>

(pregledano 20.4.2018.)

Slika 57. Komparacija fotografije i idejne skice: fotografija Trga bana Petra Zrinskog snimljena 2017. godine (lijevo) i idejna skica novogradnje predložene na mjestu bidermajerskih jednokatnica, projekt predložen od strane Zavoda za urbanizam, projektiranje i izgradnju – Karlovac, 1967. godine, (str. 92).

Prvu fotografiju snimio: Matej Mihalić

Izvor idejnog nacrt: *Karlovački tjednik*, Karlovac, 30. ožujka 1967., str. 6.

Slika 58. Komparacija fotografije i idejnih skica: fotografija Trga Matije Gupca snimljene 2017. godine (lijevo) i dvije skice robne kuće i hotela „Kupa“ (desno), izrađene i predložene od strane Zavoda za urbanizam, projektiranje i izgradnju – Karlovac, 1968. godine, (str. 93).

Fotografiju lijevo snimio: Matej Mihalić

Izvor prve skice (gore, desno): »Kupa mijenja izgled«, u: *Karlovački tjednik*, Karlovac, 2. ožujka 1967., str. 4.

Izvor druge skice (dolje, desno): »Nova robna kuća«, u: *Karlovački tjednik*, Karlovac, 16. svibnja 1968., str. 5.

Slika 59. Spojnica nebodera i susjedne kuće u Šebetićevoj ulici, situacija snimljena 2018. godine, (str. 94).

Fotografiju snimio: Matej Mihalić

8. Summary

The period from the 1930s to the 1960s encompasses the most intensive building development in the city of Karlovac, primarily the old city core (so-called “Star”) and the suburban area defined by the Kupa River. Building interventions or interpolations created new dimensions that contributed in creating a new spatial quality. The changes at the field of building development from the second half of the 19th century – including the construction of two-story housing and rental housing projects within a humble single-story ambient, and the destruction of the city gates – started the process that lead to the creation of a Regulation plan and the destruction of the city walls as new urban challenges at the start of the 20th century. The city adopted a new, modern visage by taking advantage of new spatial possibilities, those of the disintegrated fortification zone, the former protective ditches (“šanac”), the new Zrinjski Square, and previously unsightly and empty plots. The same process of urban transformation characterised the 1930s, when a new residential block was defined along the south-west segment of the previous fortification zone. New urbanism attempts continued after the Second World War, in the context of a new political sphere and heightened industrialisation, giving the space of the city periphery the appearance of a new city centre. At the same time, several examples of aggressive interferences were introduced in the space of the old city core as a sensitive cultural and historic landscape. This especially refers to the interventions of the 1950s, characterized by a certain political arbitrariness, resulting with the introduction of buildings of starkly contrasting and uncorrelated dimensions, such as the residential building in Radićeva Street and the skyscraper in Šebetićeva Street. The 1960s present a period of new achievements in urbanism – the construction of the “New Centre” – but also feature several attempts in introducing modern solutions in the old city core that readdressed the issue of interpolations within an old ambient.

Key words: Karlovac, Star, interpolations, 1930s, 1960s